

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO A POSTBAROKNÍHO
TEXTU
Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka: Jana Nečesalová, Č – N

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: *Jazyková analýza barokního a postbarokního textu* vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou, ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Jana Nečaslová

V Českých Budějovicích dne 14. dubna 2009

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, Csc., za odborné vedení, cenné připomínky a pomoc při práci. Mé poděkování rovněž patří kolektivu pracovníků archivní knihovny Blatského muzea v Soběslavi.

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO A POSTBAROKNÍHO TEXTU

Anotace

Tématem této diplomové práce je jazyková analýza dvou textů z období vrcholného a pozdního baroka. Jedná se o text Antonína Koniáše *Jediná choti Beránková* (1733) a Václava Vitalise Paroubka *Zrcadlo časného i věčného života* (1770). Analýza se skládá z rozboru hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálního. Na základě analýzy provedeme komparaci získaných údajů a porovnáme jazykovou stránku obou textů. Cílem práce je popsat stav českého jazyka v 1. polovině a na konci 18. století.

Práci dělíme na část teoretickou a praktickou. V teoretické části se zabýváme popisem humanistických a barokních gramatik a analýzou hláskoslovných jevů, které byly objeveny v barokních textech. Rovněž připojujeme kapitolu o autorech a o obsahu analyzovaných textů.

V části praktické porovnááme získané údaje. Využíváme zejména metodu statistického vyhodnocování. Pro každý text uvádíme zvlášť praktickou část hláskoslovnou, tvaroslovnou a lexikální. Sledujeme jevy, které se odklánějí od humanistické normy, v sekci tvaroslovné pak jevy lidové, archaické, či novější, progresivní. V rozboru lexikálním se věnujeme zejména slovům cizím a expresivním. Na závěr každého úseku uvádíme dílčí komparaci údajů.

V absolutním závěru se pokusíme stanovit úroveň jazyka v 1. polovině a na konci 18. století. Naše stanovisko se tak opírá o fakta, grafy a číselné údaje, nikoliv o dobové předsudky o barokní době.

A LINGUISTIC ANALYSIS OF A BAROQUE AND POSTBAROQUE TEXTS

Summary

My thesis deals with the topic *A linguistic analysis of a baroque and postbaroque text*. It is namely the text by Antonín Koniáš: *Jediná choť Beránková* (The Only Wife of the Lamb) and the text by Václav Vitalis Paroubek: *Zrcadlo časného i věčného života* (The Mirror of the Early and Eternal Life). The analyses consists of the phonetical, morphological and lexical study. On the basis of the study we make a comparison of the acquired items and compare the linguistic aspect of both texts. The aim of the thesis is to describe the state of czech language in the first half and at the end of the 18th century.

The thesis is divided in a practical and a theoretical part. In the theoretical part we deal with the description of humanistic and baroque grammar and with the analyse of phonetical features which were found in baroque texts. Likewise we add a chapter about the authors and the summary of analysed texts.

We compare the acquired items in the practical part. In particular we use the method of statistics. Each text contains three main studies (phonetical, morphological and lexical). We monitor the features different from the humanistic norm, folk, archaistic, new or progressive morphological features. In lexical study we follow mainly foreign and expressive words. At the end of each section we show the partial comparison of the items which points to the representation of folk (today colloquial) items.

At the end we try to set the level of the language in the first half and at the end of the 18th century. Our attitude bears on facts, graphs and numeral data and not on the period prejudice of baroque time.

OBSAH

ÚVOD.....	10
-----------	----

TEORETICKÁ ČÁST

1. Obraz českého jazyka v době humanismu	13
2. Barokní gramatiky a gramatikové	13
2.1 <i>Česká mluvnice</i> Jana Drachovského	13
2.2 <i>Brus jazyka českého</i> Jiřího Konstance	14
2.3 <i>Žáček</i> Matěje Václava Štajera.....	15
2.4 <i>Čechořečnost</i> Václava Jana Rosy	15
3. Popis analyzovaných hláskoslovných jevů	16
3.1 Úženi é > í.....	16
3.2 Diftongizace ý > ej.....	17
3.3 Diftongizace ú > ou.....	18
3.4 Protetické v-	19
4. Autoři textů	19
4.1 Antonín Koniáš (1691 – 1760)	19
4.2 Václav Vitalis Paroubek	22

I. PRAKTICKÁ ČÁST - HLÁSKOSLOVÍ

TEXT 1.: JEDINÁ CHOTI BERÁNKOVÁ (1733)

1. Úženi é > í	24
1.1 Úženi é > í v koncovkách tvrdých a substantivizovaných adjektiv se složenou deklinací.....	24
1.2 Úženi é > í v koncovkách rodových zájmen a číslovek.....	29
1.3 Úženi é > í v základu slova, popř. v příponách přejatých slov	32
1.4 Grafický přehled ke kapitole 1.: Úženi é > í.....	33
2. Diftongizace ý > ej.....	34
2.1 Diftongizace ý > ej v koncovkách tvrdých, substantivizovaných a posesivních adjektiv se složenou deklinací	34

2.2 Diftongizace ý > ej v koncovkách zájmen a číslovek.....	35
2.3 Diftongizace ý/í > ej ve středu slova a po sykavkách.....	37
2.4 Diftongizace předpony vý- > vej-.....	38
2.5 Grafický přehled ke kapitole 2.: Diftongizace ý > ej.....	38
3. Diftongizace í > ej.....	39
4. Diftongizace ú > ou	39
5. Protetické v-.....	40

II. PRAKTICKÁ ČÁST - HLÁSKOSLOVÍ

TEXT 2.: ZRCADLO ČASNÉHO I VĚČNÉHO ŽIVOTA (1770)

1. Úženi é > í	42
1.1 Úženi é > í v koncovkách tvrdých a substantivizovaných adjektiv se složenou deklinací.....	42
1.2 Úženi é > í v koncovkách rodových zájmen a číslovek.....	47
1.3 Úženi é > í v základu slova.....	50
1.4 Grafický přehled ke kapitole 1.: Úženi é > í.....	51
2. Diftongizace ý > ej.....	51
2.1 Diftongizace ý > ej v koncovkách tvrdých, substantivizovaných a posesivních adjektiv se složenou deklinací	51
2.2 Diftongizace ý > ej v koncovkách rodových zájmen a číslovek.....	53
2.3 Diftongizace ý > ej v základu slova a po sykavkách	54
2.4 Diftongizace předpony vý- > vej-.....	56
2.5 Grafický přehled ke kapitole 2.: Diftongizace ý > ej.....	57
3. Diftongizace í > ej.....	57
4. Diftongizace ú > ou	58
5. Protetické v-.....	59
6. Další hláskoslovné jevy	60

I. DÍLČÍ ZÁVĚR: KOMPARACE HLÁSKOSLOVNÝCH JEVŮ

1. Komparace relativních četností.....	61
2. Zamyšlení nad výsledky komparace	63

III. PRAKTICKÁ ČÁST – TVAROSLOVÍ

TEXT 1.: JEDINÁ CHOTI BERÁNKOVÁ (1733)

1. Substantiva	65
1.1 Koncovky maskulin v nominativu a vokativu plurálu.....	65
1.2 Koncovky maskulin v genitivu plurálu.....	70
1.3 Koncovky maskulin a neuter v lokálu plurálu	73
1.4 Koncovky substantiv v instrumentálu plurálu	74
1.5 Koncovky duálových tvarů.....	75
1.6 Koncovky feminin	77
2. Adjektiva.....	77
2.1 Deklinace posesivních adjektiv	77
2.2 Tendence k unifikaci adjektivních koncovek	79
3. Slovesa.....	81
3.1 Koncovky přítomné konjugace v 1. osobě plurálu.....	81
3.2 Podoba infinitivní koncovky.....	81
3.3 Výskyt pomocného sloves <i>být</i> v indikativu préterita.....	82
3.4 Konjugace kondicionálového morfu.....	83
3.5 Tvary opisného pasiva	84
3.6 Přechodníkové tvary	85
3.7 Koncovky sloves 4. třídy ve 3. osobě plurálu.....	86

IV. PRAKTICKÁ ČÁST – TVAROSLOVÍ

TEXT 2.: ZRCADLO ČASNÉHO I VĚČNÉHO ŽIVOTA (1770)

1. Substantiva	87
1.1 Koncovky maskulin v nominativu a vokativu plurálu.....	87
1.2 Koncovky maskulin v genitivu plurálu.....	90

1.3 Koncovky maskulin a neuter v lokálu plurálu	92
1.4 Koncovky substantiv v instrumentálu plurálu	93
1.5 Koncovky duálových tvarů	94
1.6 Koncovky feminin	95
2. Adjektiva.....	96
2.1 Deklinace posesivních adjektiv	96
2.2 Tendence k unifikaci adjektivních a zájmenných koncovek	96
3. Slovesa.....	99
3.1 Koncovky přítomné konjugace v 1. osobě plurálu.....	99
3.2 Podoba infinitivní koncovky.....	99
3.3 Výskyt pomocného sloves <i>být</i> v indikativu préterita.....	100
3.4 Konjugace kondicionálního morfu.....	101
3.5 Tvary opisného pasiva	101
3.6 Přechodníkové tvary	102
3.7 Koncovky sloves 4. třídy ve 3. osobě plurálu.....	103
II. DÍLČÍ ZÁVĚR: KOMPARACE TVAROSLOVNÝCH JEVŮ	105
ROZBOR LEXIKÁLNÍ	108
1. Lexikální rozbor: Jediná choť Beránková.....	108
2. Lexikální rozbor: Zrcadlo časného i věčného života	111
ZÁVĚR	114
PRAMENY	119
SEZNAM LITERATURY	120
SEZNAM ZKRATEK	122
PŘÍLOHY	123

ÚVOD

Tématem této diplomové práce je jazyková analýza dvou textů z období vrcholného a pozdního baroka. Rozbor se zaměří na plán hláskoslovný, tvaroslovný a lexikální. Soustředíme se především na příznakové rysy, které se odklánějí od humanistického úzu, v tvarosloví pak na jevy archaické, ale i nové, pronikající z mluveného jazyka. V lexiku bude naším cílem vymezit všechna slova cizího původu, určit původ přejímek, dále pak zastoupení hovorových výrazů s expresivním příznakem. Nakonec bychom na základě těchto dílčích závěrů získaných těmito rozborů měli stanovit, který z textů více koresponduje s humanistickými požadavky a který se více odklání. Rovněž bychom vedle komparace měli nastínit, jaký byl stav češtiny v polovině a na konci 18. století.

Názory na barokní češtinu a celkově i na éru baroka nebývají v tradovaných úsudcích příliš pozitivní. Vezměme v potaz situaci, která u nás zavládla po bitvě na Bílé hoře: násilná rekatolizace, pálení knih jinověrců, umělecký styl baroka byl často vnímán jako symbol vítězství Habsburků a netolerantní katolické víry. Hlavní producent umělecky hodnotné tvorby a zároveň i hlavní konzument umělecké literatury vyššího stylu, česká inteligence, bohatší vrstvy jako nekatolická šlechta a měšťanstvo, odcházejí do exilu, což způsobilo na jedné straně žánrovou omezenost české literatury, na straně druhé však tendenci přizpůsobit a tematicky přiblížit tvorbu těm vrstvám, které byly na našem území nejpočetnější a které hlavně zůstaly přítomné i v této době politické a ekonomické rozervanosti, to jsou lid a katolické měšťanstvo. Typickými žánry se pro toto období stávají náboženské či nábožensko-filozofické texty, které měly tyto vrstvy přesvědčit o důležitosti katolické víry a upevnit jejich názory. Případná iregularita barokní češtiny může být tedy determinována charakterem cílové čtenářské společnosti. Literární generace se snažila přizpůsobit její mluvě, a proto se v barokních textech mohou objevovat rysy pozdější obecné češtiny, rysy mluvenosti či nářečních odchylek. Obecně můžeme mluvit o zlidovění literární řeči. V práci se tak pokusíme stanovit, zda i ony dva analyzované texty korespondují s výše zmíněnými tezemi o barokní češtině, či je vyvracejí, byla-li barokní čeština obrozenci oprávněně pokládána za úpadkovou, či zda se jedná o neopodstatněné úsudky, které vzešly z nesympatií vůči barokní době.

Práci dělíme do dvou částí. V teoretickém oddílu se budeme zabývat obrazem češtiny v době humanismu a baroka, zmíníme tamější mluvnice a názory gramatiků na analyzované hláskoslovné a tvaroslovné jevy. V této části se budeme opírat hlavně o

dílo Ondřeje Koupila *Grammatykáři* a Františka Cuřína *Vývoj spisovné češtiny*. Dále se zaměříme na teoretický popis hláskoslovných jevů. Východisko nám zde poskytuje zejména *Humanistická čeština* Jaroslava Poráka a *Historický vývoj češtiny* kolektivu autorů Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara a Jaroslava Bauera. V posledním teoretickém úseku se zaměříme na životopisy autorů obou textů. Podklady k osobě Antonína Koniáše poskytla především publikace Jana Bílého *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba*. Druhý autor, Václav Vitalis Paroubek, nebyl příliš známý, a proto nejsou informace o něm zdaleka tak rozsáhlé. Cenné informace o baroku nám rovněž poskytly publikace Milana Kopeckého.

Ve druhé části se zaměříme na analýzu textů. Starší text, *Jediná choti Beránková...* od Antonína Koniáše, pochází z roku 1733, tedy z doby vrcholného baroka. Fotokopie textu získaná z pobočky SVK České Budějovice ve Zlaté Koruně byla pořizena jako vzorek a obsahovala 120 stran, ačkoli text jinak čítá 175 stran; úseky 30-61, 108-131, 140-141 fotografovány nebyly. Excerptováno tedy bylo jen 120 stran. Signatura tisku je SE 406, číslo knihopisu K04296.

Text mladší, *Zrcadlo časného i věčného života* od Václava Vitalise Paroubka, řadíme již k době po baroku (dle periodizace Černého). Text pochází z roku 1770, čítá 65 stran. Číslo knihopisu je K06867, sg. tisku J 42. Opět je neúplný, dochovala se pouze první kniha. Fotokopie byla opatřena z Blatského muzea v Soběslavi.

U každého textu provádíme vlastní hláskoslovnou, tvaroslovnou a lexikální analýzu. Poté následují dílčí závěry, ve kterých texty porovnáme a vyhodnotíme získané údaje, které shrneme v konečné fázi v absolutním závěru.

Při analýze využíváme jevy získané metodou excerptce podle stanovených kritérií. Protože texty nedisponují stejným počtem stran (120 proti 65), je nutné získané údaje, zejména hláskoslovné, přepočítávat na procenta. Východiskem se proto vždy stává soubor všech jednotek, korektních i nekorespondujících s humanistickým územ, tzv. absolutní četnost jevu pro příslušné paradigma (např. zúžené/nezúžené koncovky maskulinních adjektiv v genitivu singuláru). Poté vypočítáme podle zákonitostí přímé úměry procentuální zastoupení lidových rysů, tzv. relativní četnost jevu. Tím získáme pro oba texty srovnatelné hodnoty, neboť tak zohledníme i soubor všech jednotek, které se rovněž mohly od humanistické normy odklonit, ale nestalo se tak. Zjišťujeme, nakolik byl autor důsledný. Pro přehlednost pracujeme i s grafikou.

V závěru této práce se pokusíme stanovit vytyčený cíl: stav češtiny v polovině a na konci 18. století. Úsudek se tak nebude opírat o žádné tradované předsudky o baroku,

ale vznikne na základě faktických údajů, jejich rozboru, početních operací a grafického přehledu.

Tato diplomová práce je rovněž příspěvkem k řešení grantového úkolu *K jazyku a stylu v době barokní*, reg. č. 405/07/0201.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Obraz českého jazyka v době humanismu

V 16. století vzniklo na našem území několik gramatik v humanistickém duchu. Autoři těchto gramatik se snažili přistupovat k jazyku vědecky, za vzorové jazyky většinou pokládali jazyky antické, latinu a řečtinu a vlivem vlastního silného vlastenectví se snažili oprostit národní jazyk od cizích vlivů.¹

K nejstarším gramatikám této doby patří *Mluvnice náměšťská* (Gramatika česká) z roku 1533. Sepsali ji Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomathes, vytištěna pak byla v Náměšti nad Oslavou a východiskem se pro ni stal překlad Nového zákona. Mluvnice chtěla v první řadě sjednotit pravopisnou normu a ustálit jevy hláskoslovné a tvaroslovné. Autoři zavrhuje užívání tvarů pomocného slovesa *být* ve 3. osobách indikativu préterita, zamítají duálové tvary.²

V roce 1571 vytvořil Jan Blahoslav komentovaný opis s dodatky k výše zmíněné mluvnici a vzniká tak *Deklarací na Gramatiku českou*. Blahoslav ve své deklaraci zastával oproti předešlým autorům tradiční jevy jako přítomnost pomocného slovesa *být* ve 3. osobách préterita a existenci duálu. Preferování starších jevů se odrazilo i v jeho hláskosloví: odmítal protetické *v-* a úžení *é > í*.³

K prvním systematickým gramatikám této doby patří mluvnice Vavřince Benedikta z Nudožer, která podává gramatický obraz na základě Kralické bible. Autor v ní rozlišuje jevy spisovné a lidové, preferuje podobu *česká děvčata* místo *české děvčata*, přivlastňovací adjektiva uvádí ve tvarech složených.⁴

2. Barokní gramatiky a gramatikové

2.1 Česká mluvnice Jana Drachovského

Obraz pobělohorského stavu českého jazyka znázorňuje mezi prvními gramatikami právě *Česká mluvnice* (Grammatica Bohēmica) jezuita Jana Drachovského

¹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 40 - 41.

² Koupil, O.: *Grammatykáři*. Karolinum, Praha 2007, s. 113.

³ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 44.

⁴ *Ibidem*, s. 46.

vydaná v roce 1660 v olomoucké tiskárně dalším českým jezuitou M. V. Štajerem. Jako výkladový jazyk české gramatiky zvolil latinu a svůj příspěvek rozdělil do pěti útvarů: zmiňuje hláskosloví, tvarosloví, ortografii, kvantitu sylab a nepříliš obsáhle i syntax. Při charakteristice některých jevů se odvolává na jiné prameny – výslovně cituje knihu Jiřího Melantricha z Aventina z roku 1580 či latinskou gramatiku Mistra Collina. Těmito autory se inspiroval právě při popisu přechodníků. Drachovský totiž zastával stanovisko, že tvary přechodníků pro neutra mají splývat s tvary pro maskulina. Naproti tomu ostatní autoři uváděli stejný tvar pro neutrum a femininum. Celou pasáží o přechodnících se inspiroval i další barokní gramatikář Jiří Konstanc a doslovně ji přetiskl ve svém díle.⁵

Z dalších tvaroslovných rysů je nutné zmínit, že Drachovský uváděl pro nominativ singuláru maskulinních adjektiv i diftongizovanou koncovku *-ej*: tedy *hroznej* i *hrozný*. V plurálu feminin dovoloval vedle koncovky *-é* i unifikovanou koncovku *-ý*. Unifikace se objevila v jeho pojednání i pro rodovou koncovku l-ových participií řízených neutry: *bojovali knížata*. Pro posesivní adjektiva uváděl složenou deklinaci i v nepřímých pádech a vedle tvaru *sázejí* i progresivnější *sází*.⁶

2.2 Brus jazyka českého Jiřího Konstance

Mluvnice *Lima Lingvae Bohemicae*, tj. *Brus jazyka českého* jezuitu Jiřího Konstance byla vydána v roce 1667 v pražské akademické tiskárně. Jak jsme již předeslali v předchozí kapitole, inspiroval se Konstanc Drachovského pojednáním o přechodnících a jeho pravidla pouze přetiskl. Rovněž převzal Drachovského deklinační systém zakládající se na zakončení genitivu singuláru. Mluvnice byla dedikována svatovítskému kanovníkovi Tomáši Pešinovi z Čechorodu, obránci starobyklých českých tradic. Konstanc původně zamýšlel psát dílo v češtině, nakonec se ale rozhodl pro částečně paralelní latinsko-český text. Samotný název *Brus* je metaforikou: dílo je chápáno jako nástroj k broušení tupých nožů a pil, které představovali právě čtenáři. Všechny hláskoslovné, tvaroslovné a pravopisné nedostatky shrnuje autor v úvodu a nazývá je *drtinou*: např. slovesný tvar *ty seš*. Bojuje tedy za puristická stanoviska proti úpadku jazyka.

⁵ Koupil, O.: *Grammatykáři*. Karolinum, Praha 2007, s. 156 - 159.

⁶ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 60.

Konstancova gramatika je rozdělena do čtyř oddílů, které sám nazývá *kusy*. Zmiňuje tak etymologii, tvarosloví, prozódii a ortografii. Autor tak doporučuje hláskoslovnou adaptaci latinských přejímek nebo jejich zachování jako profesionalismů v určitých skupinách, uvádí neologismy (např. *nemocnice* místo *infirmaria*), odmítá rozlišování dvojího imperativu a považuje všechny imperativní tvary za futurální, pro skloňovací paradigma složených adjektiv mísí tvary se starým dlouhým *-ý* a tvary s novým diftongizovaným *-ej*; podobně tvary se starým *-é* a zúženým *-í*. Dokonce připojuje i poznámku o genitivní a dativní koncovce feminin *-ej*, kterou hodnotí jako staročeskou.⁷

2.3 Žáček Matěje Václava Štajera

V roce 1668 byla v pražské akademické tiskárně vydána mluvnice jezuita Matěje Václava Štajera s titulem: *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Jedná se o drobnou jazykovou studii, která je psána formou dialogu dvou postav, mistra a žáčka, proto se také někdy uvádí pouze zkrácený název *Žáček*. Štajer nepřichází s žádnou novou gramatickou koncepcí, v deklinaci a konjugaci se inspiroval Drachovským, ortografické zásady abstrahoval z kralického tisku. Jeho snahy zachovat pravopis bible Kralické byly pozitivně hodnoceny i Josefem Dobrovským.⁸

2.4 Čechořečnost Václava Jana Rosy

Mezi nejvýznamnější gramatiky tohoto období patří latinská *Čechořečnost* Václava Jana Rosy, jediného nekněze mezi ostatními gramatiky, která byla vydána v roce 1672 v Arnoltově tiskárně. Gramatika obsahuje čtyři části: pravopis, tvarosloví, syntax a prozódii.

Rosa uvádí pro instrumentál plurálu maskulin vedle řádné koncovky *-y* i ženskou koncovku *-ami*, dokonce i duálovou podobu *-ama*: *stromy*, *stromami*, *stromama*. U neuter zakončených na *-ko* a *-no* upřednostňuje v dativu plurálu koncovku *-ám*: *semenám*, *městečkám*. V případě tvrdých adjektiv udává vedle tvarů starších i tvary novější s diftongizovanou koncovkou *-ej* či se zúženým *é*: *krásný* i

⁷ Koupil, O.: *Grammatykáři*. Karolinum, Praha 2007, s. 159 - 169.

⁸ Ibidem, s.169 - 176.

krásnej, krásného nebo *krásnýho*. Pro l-ová přičestí, která se vztahují k plurálu neuter, uvádí dubletní koncovku *-i* nebo *-a*: *pacholata hráli* nebo *hrála*. U i-kmenových sloves, která náležejí ke vzoru *trpět*, doporučuje koncovku *-í* v indikativu přezenta, nikoliv unifikovanou koncovku *-ejí*. Upřednostňuje hyperkorektní infinitivní koncovku *-cti* a zamítá protetické *v-*. Rovněž radí využívat více přechodníků, uvádí i nářeční tvary a hlavně doplňuje slovní zásobu o často chybně tvořená nová slova.⁹

3. Popis analyzovaných hláskoslovných jevů

3.1 Úžení *é > í*

Dlouhé *é* mělo původně zavřenou výslovnost, která pak vedla ke změně v neměkčící *ř*, které se ztotožnilo s původním *í* nebo s *í*, které vzniklo monoftongizací ze staršího *ie*. Předpokládaný vývoj byl asi tento: *tvé > tvé > tvě > tví*.¹⁰

Nejstarší doklady úžení jsou zaznamenány již ve 14. století, hojněji pak ve století 16. Zúžené podoby pronikly do spisovného jazyka po měkkých hláskách: *řící, čílko, čírtě, pečínka, žínka*, dílem pak po hlásce *l*: *zelí, obilí, želízko, polévka / polívka, lépe / líp, létati / lítati*, dílem i po jiných hláskách, např. u deminutiv typu: *kamének / kamínek, světélko / světýlko, pérko / píрко*.¹¹ Tyto varianty se odlišují stylistickou příslušností.

Koncem 16. století začíná užit i přípona přejatých slov *-ěř*: *halíř, kanclíř, haltýř*. Naproti tomu úžení na konci slova u adverbií a sekundárních předložek typu *také, prvé, vedlé* do spisovného úzu neproniklo. Důsledně provedeno bylo v nářečích.¹²

V infinitivech typu *nésti, péci, téci* a v deklinačních koncovkách tvrdých adjektiv a zájmen se složenou deklinací se zúžená varianta ve spisovném jazyce neprosadila, ačkoli některé gramatiky tohoto období ji uvádějí. Tak například Drachovský zmiňuje zúžené koncovky *-ýho, -ýmu*; Konstanc dubletní tvary typu *dohledám-dohlídám, obydlé-obydlí*, v paradigmatu skloňování tvrdých adjektiv pak obojí koncovky, i když upřednostňuje spíše variantu nezúženou; stejně tak i Štajer; u Rosy převládají zúžené podoby.¹³

⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 61 - 63.

¹⁰ Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977, s. 100.

¹¹ Ibidem, s. 100.

¹² Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1979, s. 149.

¹³ Ibidem, s. 156.

3.2 Diftongizace ý > ej

Diftongizace ý > ej se začíná prosazovat koncem 16. století, dílem s grafickou podobou ey, dílem s ay. Její příčiny se stávají zájmem bádání nejrůznějších vědců. Gebauer například podporuje teorii vlivu cizího, tedy německé změny í > ej.¹⁴

Na počátku 16. století se v tiscích udržuje spíše tradiční ý, novější ej do nich začíná pronikat teprve ve 20. letech tohoto století. Diftong se zpravidla objevoval v kmeni slova, či v předponě vý-, později v koncovkách tvrdých adjektiv, jen málo v kmeni sloves typu být a bývat. Rychlé pronikání diftongu do tiskařského úzu bylo zaznamenáno ve 30. letech zejména v tiscích pražských a moravských, i když je nutno podotknout, že texty náboženského či nábožensko-filozofického charakteru touto změnou příliš zasaženy nebyly.¹⁵

Výskyt diftongu ej byl o poznání vyšší v rukopisech soukromého charakteru (v zápisích, v osobní korespondenci), neboť zde se písemná podoba blížila mluvené výpovědi.¹⁶

Podoby s diftongem se prosadily u některých slov běžného denního života typu: *tejden, pejcha, vejchod, vejš, mlejn, nevejslovný*. Rovněž se začaly objevovat v odborné terminologii nejrůznějších oborů: *mejto, bejlí, sejkora, vejdělek* a v bibli Kralické: *tejkati se, rejti, prejštití*. Naproti tomu slova spíše knižního charakteru neobsažená v inventáři běžné mluvy byla častěji doložena s ý: *trýzniti, pýřiti se, rozptýliti*. Diftongizace í po sykavkách byla zjištěna jen v omezených případech, častěji u slov typu *cejtiti, zejskati, sejtí, jazejček*; u slov jako *vozik, psík, nazývat* jen ojediněle. Po jiných měkkých konsonantech již diftongizace do spisovného úzu nepronikla. V koncovkách tvrdých adjektiv byla omezena především na nářečí a běžnou mluvu, pronikala pouze do takových tisků, které měly blíže k mluvenému úzu, avšak i tato tendence začala od konce 16. století, zřejmě vlivem kralické normy, ustupovat.¹⁷

Humanistické gramatiky, náměšťská, Blahoslavova a Matouše Benešovského, uvádějí podoby s ej v kmeni některých slov (*mejłiti se*), ovšem v koncovkách tvrdých adjektiv dovolují pouze tradiční ý. Do barokních gramatik ze 17. století pronikla diftongizace znatelněji. Drachovský uvádí v paradigmatu nominativu singuláru tvrdých adjektiv diftongizovanou koncovku ej, ale v psaných textech zřejmě preferuje tradiční

¹⁴ Komárek, M.: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. SPN, Praha 1962, s. 163.

¹⁵ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1979, s. 138.

¹⁶ *Ibidem*, s. 140.

¹⁷ *Ibidem*, s. 142.

variantu s *y*. Obě koncovky u adjektiv se složenou deklinací dovoluje Konstancův *Brus*, Štajerův *Žáček* upřednostňuje *y*, ale taktéž uvádí obě varianty, stejně tak i Rosa, ovšem ten zmiňuje v instrumentálu singuláru zájmena *kdo* podobu s *kejm*.¹⁸

3.3 Diftongizace *ú > ou*

Diftongizace *ú > ou* proběhla současně s diftongizací *y > ej*. První doklady jsou známy již ve století 14., ale přibývá jich výrazně až ve století 15., psaní s novým *ou* uvnitř slova a v koncovce pak převažuje od konce 20. let 16. století. Vývoj byl ovšem odlišný v pozici po předponě, po spřežkách a hlavně na začátku slova - sem proniká diftongizace až ve 40. letech. Diftong *ou* je zapisován dílem jako *au*, dílem *av*, *aw*, až v roce 1849 bylo zavedeno psaní s *ou*. Opět jsou možné příčiny spatřovány v německém vlivu: *hūs > hous > haus*.¹⁹

Jak už jsme tedy naznačili, u slov typu *neúplný*, *neúroda*, *zúčastnit se* či *zúplna* byl vývoj odlišný. Samohláska *ú* v této pozici byla zapisována literou *v* s neoznačenou kvantitou, neboť tiskaři neměli literu *v* s diakritickým znaménkem, později se objevily pokusy znázorňovat kvantitu vokálu spřežkami *uu* či *uo*. Svědectví o kvantitě vokálu tak podává diftongizace *ú > ou*.²⁰

Podoby s *au-* se nejprve začínají objevovat v odborných tiscích lékařských (*aud*, *auraz*, *auplavice*), méně často v textech s náboženskou a právníkou tematikou. Jejich výskyt se začíná zvyšovat ve 2. polovině 16. století, kdy je v tiscích evidováno zhruba jen 20 - 40% podob s počátečním *v*, jedná se spíše o slova abstraktní nebo knižní: *včinek*, *vhlawnj*, *vmluwa*, *vtočiště*, *vtrpnost*, *vžitek*. U většiny slov je užití počátečního *au* či *v* náhodné, či motivované stylisticky. Kralický úzus preferoval podoby s *v*, a proto tato podoba dominovala v kralických tiscích kancionálového, náboženského a nábožensko-filozofického charakteru. Ovšem gramatiky se k této otázce nikterak jednoznačně nevyjadřují. Náměšťská mluvnice uvádí obě varianty, Blahoslav užívá celkem běžně podoby s počátečním *au*. Z barokních gramatiků preferoval pak Konstanc psaní s *v*, Štajer i Rosa naopak podporovali úzus mluvený, tedy podoby s počátečním *au*.²¹

¹⁸ Ibidem, s. 143 - 144.

¹⁹ Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977, s. 96.

²⁰ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1979, s. 149.

²¹ Ibidem, s. 115 - 116.

3.4 Protetické v-

Slova s počátečním *o-* přejímala tzv. protetické hlásky. K nejstarším protetickým hláskám patří *h*, ve 14. století se začíná objevovat *v-*, výrazněji se pak šíří ve století 15. a ustupuje ve 2. polovině 16. století. Protetické *v-* do spisovného jazyka zcela neproniklo, šíření bylo zastaveno kralickým územ.

Nejvýrazněji bylo protetické *v-* doloženo u příjmení typu *Vopička, Votruba, Voldřich, Vobr*, méně častěji pak v předponě *od*. Často se též objevovalo ve slovech z běžného denního života typu *voděnac, vodřítí, vohnouti, voholiti, vokovati, vomočiti, vopíti, vostříhati*, či z lékařské terminologie: *votok, vomdleti*. Dále se s protezí vyskytovala slova, v nichž *o-* neplnilo funkci předpony: *vobilí, vorba, vocet, voko, vobruč, vokolo* atd. Bez proteze byla většinou doložena slova typu: *obec, oběť, obloha, obraz, osud*.²²

Co se týče názorů tamějších gramatik, objevuje se proteze častěji v gramatice Matouše Benešovského. Jan Blahoslav připouští užívání protetické hlásky v zájmu odstranění homonymie (*vobrok x ob rok*), Nudožerský a Rosa povolují užívání z metrických důvodů v poezii, Konstanc a Štajer jsou proti protezi.²³

4. Autoři textů

4.1 Antonín Koniáš (1691 – 1760)

Antonín Koniáš, známý též jako páter Koniáš, byl český kazatel, misionář a cenzor, člen jezuitského řádu, oddaný stoupenec katolické církve. Rovněž se ale do dějin českého národa zapsal jako fanatik, pověstný palič knih, symbol netolerance a násilné protireformace. Jeho život je znám především z posmrtné chvalořeči, tzv. elogia, které bylo objeveno v roce 1876 v archivu jezuitského řádu v Římě.

Antonín Koniáš se narodil v Praze, v rodině tiskaře. Základní vzdělání získal při jezuitském kostele sv. Klimenta, střední v koleji Klementina. Středoškolská studia započal již ve věku osmi let. V letech 1705 – 08 navštěvoval latinské přednášky jezuitských profesorů na filozofické fakultě rovněž v Klementinu, studium zakončil magisterským titulem, čili titulem mistra filozofie. Poté zasvětil svůj život Tovaryšstvu

²² Ibidem, s. 121 - 129.

²³ Ibidem, s. 131 - 132.

Ježíšovu v Brně. Po ukončení noviciátu začal vyučovat na jezuitských kolejích – 3 roky v Kutné Hoře, rok v Hradci Králové a rok ve slezském Opolí. Na podzim roku 1715 se nyní již magistr Koniáš navrací do Klementina, aby studoval na bohoslovecké fakultě biblistiku, hebrejštinu, věrouku, mravouku, církevní právo, církevní dějiny a kontroverzi, jejímž předmětem bylo především umět vyvracet námitky jinověrců. Studium zakončil jako kněz v roce 1719. Poté začíná jeho kariéra zaníceného kazatele a královského misionáře v hradecké diecézi, spojená především s pronásledováním jinověrců, snahou uvést je na správnou cestu katolické víry. Rovněž je to počátek nepříliš proslulé etapy vyhledávání a pálení nekatolických knih, především cizích postil a biblí s nesprávnými, zavádějícími výklady. Tyto zakázané publikace nahrazoval svými nábožensko-filozofickými texty. Vše činil ve jménu vize nových katolických Čech.

Své knihy prodával Koniáš velmi levně, nebo je rozdával zdarma. Mezi jeho sponzory v této době patřil především královéhradecký biskup Mořic Adolf Karel, vévoda saský, kterému Koniáš věnoval první vydání *Jediné choti Beránkové* z roku 1733. V tomto roce dostal rovněž díky podpoře pražského arcibiskupa Mayera povolení k vydání Nového zákona. V dalších letech se stali jeho příznivci hrabě Antonín Špork a manželé Josef a Josefa Šlikovi. Jejich podporu zmiňuje především v předmluvě své postily *Vejtažní naučení* z roku 1740. Z dalších děl jmenujme například: *Cytara Nového zákona* (nahradila staré evangelické kancionály), *Zlatá denice* (vznikla místo nekatolických postil), *Klíč kacírské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající* (seznam tamější zakázané literatury).

Jediná choti Beránková se z dobového hlediska stala Koniášovou odpovědí na událost ze dne 16. září 1732. Tohoto dne totiž předložili protestantští vzbouřenci zákonitě vrchnosti memoriál, v něm požadovali svobodu svého vyznání. Opočenská vrchnost požadavek zamítla, neboť nespadlo do její kompetence měnit dobové zákony. Antonín Koniáš na vzniklou situaci reagoval celým spisem, *Jedinou chotí Beránkovou*.

Tento rukopis původně čítal celých 559 osmerkových stran a byl napsán během roční misionářské činnosti, kterou Koniáš absolvoval. Ke značnému rozsahu si Koniáš pomohl zejména zařazením některých pasáží ze *Zlaté denice*. První vydání bylo vytištěno v roce 1733 v Hradci Králové v tiskárně Václava Tybély a věnováno výše

zmíněnému královéhradeckému biskupovi. Druhé vydání o 597 stránkách téhož formátu vytiskl v roce 1755 pražský knihař Ignác Průša.²⁴

Toto dílo věnoval Antonín Koniáš všem stoupencům katolické víry a rovněž i všem jinověrcům, které chtěl touto cestou přivést k pravé víře a ke spasení. Napsání této knihy si pokládal za povinnost.

Můžeme říci, že myšlenky obsažené v tomto rukopise definují dobový katolicismus. Hned v úvodu Koniáš podotýká, že je to právě lidské srdce, které zprostředkovává věřícímu katolickou víru, jedinou nezpochybnitelnou pravdu. Víra není záležitostí rozumu, ale lásky k Bohu, neboť ke katolické církvi vede pouze pravda získaná srdcem. Naráží tak na protestantskou koncepci. Pro protestanta představovala totiž zdroj veškerého poznání Bible, což Koniáš zamítal, neboť samostatný výklad Bible bez vedení církve vedl podle něho k bludům a k omylům. V roli hlavního zprostředkovatele božího zákona mohla figurovat pouze katolická církev, která zpřístupňovala jako jediná boží pravdu. V této fázi se Koniáš dostává k obhajobě katolické církve, jejíž funkce byla mnohými protestanty zpochybňována. Nazývá ji chotí Beránkovou, což symbolizuje její nerozlučnost s Kristem. Tímto poutem chtěl zabránit možným kritikám církve, neboť jakýkoliv výpad proti církvi, nevěstě Ježíše Krista, by mohl být chápán jako útok proti němu samotnému. I pouhá urážka církve byla vztahována na Krista, jakoby se týkala jej.

V dalších kapitolách začíná již snaha uvést evangelíky na cestu katolické víry a samotná konfrontace s evangelickým učením. Při zdůrazňování moci katolické církve využívá Koniáš jednak historických argumentů, příběhů, podobenství, nechybí ani zázraky. Jednak zde byl důkaz nepřerušené posloupnosti biskupů od dob sv. Petra, což dokládalo, že katolická církev je církví pravou, či že existence viditelné hlavy církve pramenila přímo z Kristova zřízení. Dále uvádí několik příběhů ze života jinověrců, kteří vlastnili bludné knihy a zahynuli při nehodách (smrt pod koňskými kopyty), či se jim přihodila mnohá neštěstí (převrácení povozu). Naproti tomu uvádí příběhy se šťastným koncem, tedy o protestantech, kteří skrze osvícení přešli ke katolicismu a zachránili tak svou duši. Jako varování proti těm, kteří ustavičně napadají církev, připojuje příběh mladého predikanta, který kvůli ostré kritice pozbyl řeči.

Koniáš přesvědčuje jinověrce o nutnosti obrácení se ke katolické církvi. Tuto tezi dokládá na podobenství sv. Mojžíše, který vedl lid izraelský do zaslíbené země.

²⁴ Bílý, J.: *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba*. Vyšehrad, Praha 1996, s. 236 - 238.

Protože však lid svému vůdci nedůvěřoval, seslal na ně Bůh pekelné hady, kteří svým uštknutím působili smrtelná ranění. Jelikož se lid kál a byl si vědom svých chyb, seslal jim Pán měděné hady, kteří nakažený lid uzdravili. Nakaženým lidem tak Koniáš myslí evangelíky, hadím jedem bludné učení a oním spasitelným prostředkem katolickou církev. Na podobenství navíc ukazuje milosrdenství Ježíše Krista.

Koniáš tak v celém díle používá jednotný postup: konfrontuje katolické učení s evangelickým a na základě příběhů, podobenství a výkladů z Bible dokládá důležitost katolické církve a apeluje na evangelíky, aby se zřekli nepravdy a spasili svou duši.

4.2 Václav Vitalis Paroubek

Ze života Václava Vitalise Paroubka se příliš informací nedochovalo. Pocházel z měšťanské rodiny Paroubků, která se usídlila poblíž Sadské. Paroubek se zde narodil 17. října 1737. Působil jako mistr svobodného umění, administrátor vršovické a michelské fary. Rovněž se uplatnil jako malíř ve Slezsku. Později odchází do Svaté země. Od té doby byl evidován jako nezvěstný.

Z jeho děl se dochovalo *Zrcadlo časného i věčného života* (Knížka zlatá), která byla vytištěna v roce 1770 v Praze, v arcibiskupské tiskárně u faktora Jana Aloise Beránka. Druhý díl z roku 1771, který měl vytisknout František Alois Jelínek v pražském Karolíně, naše fotokopie již neobsahuje. Třetí, slíbený díl, nikdy nevyšel.²⁵

Zrcadlo časného i věčného života je věnováno Karlu Hynkovi Galle, radnímu Nového města pražského. Ve věnování se zrcadlí i autorovo vlastenectví, neboť zdůrazňuje nutnost psát česky. Se skromností uvádí, že jeho příspěvek je sice *chatrný*, ale přesto by měl každému přispět k nalezení správné cesty vedoucí ke spasení.

Zatímco Koniášova *Choť* byla psána formou konfrontace s protestantským učením a za cíl si pokládala obhajobu církve a katolické víry, Paroubkovo *Zrcadlo* má spíše všeobecně morální poslání. Na základě dokladů z Bible se snaží vychovat čtenáře k mravnému životu podle božího zákona, k vytvoření harmonického světa, v němž si budou chudí a bohatí, pánové a poddaní rovni, kde nebude pýcha, marnost, závist, hřích a sváry. V 28 kapitolách se tak autor zabývá tematickými okruhy, které mají čtenáře odvrátit od možných hříchů a svodů tohoto světa, poučit ho o možných následcích

²⁵ <http://dvorak-rodopis.cz/mistopis/vaclav-paroubek/>

hříšného života a poradit, jak žít v souladu s božím zákonem. Pro zajímavost jmenujme některé názvy kapitol: *O neřestech, starosti a o krátkosti života, O bídě chudého a bohatého, O bídě služebníků a pánů, O krátkosti veselí, O blízkosti smrti, O zbytečném oděvu, O prodeji spravedlnosti, Obžerství, O hrozném dni soudném, O pekle a jeho překrutných mukách*. Posláním této knihy je tedy morální ponaučení.

I. PRAKTICKÁ ČÁST - HLÁSKOSLOVÍ

Text 1.: Jediná choti Beránková (1733)

1. Úžení é > í

1.1 Úžení é > í v koncovkách tvrdých a substantivizovaných adjektiv se složenou deklinací

Maskulina – genitiv singuláru

V textu bylo zaznamenáno celkem **119** tvrdých adjektiv rodu mužského v genitivu singuláru, ovšem k úžení v koncovce došlo pouze ve **4** případech.

Doklady úžení :

Dokládáli se latinskau Ržečj něgaký Text / ten se od pauhýho Czecha pominauti může 10n;

A tak nassy Česstj kněži náležitě zřjzenj a powolanj sau od swých Biskupů / prvnj Biskupowé Česstj od Německých / Němečtj Biskupowé / prvnj Svatj Maternus / Waleryus / Crescens / od Swatýho Petra 76d;

Za třetj z toho následuge / gestliže gisté newjme / geli Swatýho Nykodéma čtenj / prawé Slowo Božj / a nebo čtenj Swatýho Lukásse 153s.

Ve zbývajících **115** excerpovaných tvarech nebylo úžení provedeno, v případě adjektiva *swatý* můžeme postihnout úžení u **3** výše poznamenaných adjektiv, nezúžená varianta v koncovce tohoto adjektiva čítá celých **30** příkladů.

Maskulina – dativ singuláru

V textu bylo evidováno **46** tvarů dativu singuláru maskulin, ve kterých by se úžení mohlo objevit, avšak tomuto hláskoslovnému jevu nepodlehli ani jediný doklad. Můžeme tedy říci, že deklinace adjektiv s touto pádovou a rodovou příslušností plně koresponduje s požadavky humanistického úzu.

Příklady nezúženého é:

a pro tu příčinu k Englickému Kacyřskému Saudu powolán 21d;

gegj Spráwcowé nás dobře newedau do zasljbené země / to gest k Žiwotu wěčnému 95d;
Což on ani dálgi tagiti nechtěl / nýbrž k dotčenému Knězy pospjssyl 156/157.

Maskulina – akuzativ singuláru

Humanistický úzus byl dodržen i v akuzativu singuláru maskulin, neboť z celkového počtu **41** tvrdých adjektiv nedošlo k úženi ani v jednom případě.

Příklady nezúženého *é*:

a nenalezli až ráno mezy Koňma utlapaného mrtvého 14n;

Gistě gako nenj na tom dost / že někdo we Wsy za Rychtáře / w Panstwj za wěrného a předstaweného Wládaře sám sebe wystawuge 77d;

Z druhé pak strany aby wymalował ukřižowaného Pána Ježísse 156n.

Maskulina – lokál singuláru

V lokálu singuláru maskulin byla četnost zúženého *é* nejvyšší – excerpce ukázala **6** příkladů z celkového počtu **25** adjektiv v tomto tvaru.

Doklady úženi:

gessto w domácým Hospodářským Obchodu / w Prodagi / a w Kaupy týchž Počtu nastokráte užjwá 10n;

Gessto y w swým Zákoně w nowě Léta 1730. wydaným čtau 72d;

Tak nápodobně o každém bezbožným odpadlcy od Cýrkwe Ržjmské mluwiti se má 78d;

a suptylný Mozek tak welice zranilo / že s Krwj zmjchaný po Swatým Obličegi gehu dolu tekl 107s;

že někdy na Křži Tesařskau Rukau wypracowaným / duchownj djlo Otce swého dokonati měl 134s;

ale zde mluwj o Chlébě gessť neposwěceným 160d.

Maskulina – nominativ a akuzativ plurálu

V textu bylo napočítáno **31** tvrdých adjektiv v nominativu a akuzativu plurálu, avšak úženi se prosadilo pouze ve **2** případech.

Doklad úženi:

za niesprawedliwj a rauhawj pomlauwače od každého držánj býti magi 89d.

Neutra – nominativ singuláru

V koncovce adjektivních neuter v nominativu singuláru se úžení neobjevilo ani v jediném tvaru, celková četnost tohoto jevu činí **80** dokladů.

Příklady nezúženého *é* :

Semeno na skalnatau zem whozené zwadlo 3s;

an y to přeswaté Gméno geho tak sspatně gim chutná 72d;

že prawdiwé učenj gegj až do poslednjho Saudu trwati bude 145s.

Neutra – genitiv singuláru

U neuter v genitivu singuláru nebyl v celkovém počtu **63** adjektiv evidován ani jediný příklad zúženého *é* v koncovce.

Příklady nezúženého *é*:

a s Medem krásomluwnosti oslazený Kacyřského učenj Ged raděgi lžáss 16n;

Ale aby podlé gednosworného wsseobecné Ržjmské Cýrkwe snessenj Wjry / Lid Božj prawdu wyučował 78s;

wzłásst' okolo počátku Králowstwj Ržjmského 142s.

Neutra – dativ singuláru

Obdobný, tedy nulový výskyt zúženého *é* v koncovkách tvrdých adjektiv můžeme též postihnout u neuter v dativu singuláru. Nezúžená varianta čítá **20** příkladů.

Příklady nezúženého *é* :

hledá přjstup k Srdcy Lidskému 11s;

pokudž ale mně k Ržjmskému Náboženstwj namlawati minjss 19n;

Poddanj tedy buďte wsselikému lidskému Stwořenj pro Boha 133s.

Neutra – akuzativ singuláru

Zúžené *é* nebylo rovněž zjištěno ani u jednoho z **81** excerpovaných tvarů neuter v akuzativu singuláru.

Příklady nezúženého *é* :

a odegmu srdce kamenné z těla wasseho 27s;

nýbrž y takowé nebezpečné pozdwiżenj krotj 97s;
tolikráte sylné wnuknutj Božské cýtil 156s.

Neutra – lokál singuláru

V koncovkách adjektiv rodu středního v lokálu singuláru se úžení na rozdíl od předchozích třech pádových podob neuter prosadilo ve **2** případech z celkového počtu **35** excerpovaných adjektiv.

Doklady úžení:

že w samým Pjsmě Swatým wjc gest 8d;
musýt tehdy wzdycky y w Těle žiwým Krystowým býti prawá Krew 167s.

Feminina – genitiv singuláru

V textu bylo dohromady napočítáno **112** adjektiv rodu ženského v genitivu singuláru, ovšem v jejich koncovkách se neukázal ani jediný případ zjišťovaného úžení.

Příklady nezúženého é :

a k poznánj prawé Wjry přiwesti usyluge 15s;
K Trůnu Milosti Božské přistupte a oswjcenj bud'te 28n;
Lid swúg do zasljbené země / medem a strdj tekaucý wedl 91d.

Feminina – dativ singuláru

Excerpcí bylo získáno **47** feminin v dativu singuláru, přičemž úžení nepostihlo žádný příklad.

Příklady nezúženého é :

k weliké nádegi k obdrženj Spaseni sem přečkal 21n;
tak že ona s mnohými blaudjcými Owčičkami k spasytedlné Cýrkwi Ržjmské přistaupila 169d.

Feminina – lokál singuláru

U feminin v lokálu singuláru jsme zjistili **67** příkladů, úžení se prosadilo pouze **v jednom** z nich.

Doklad úženi :

W Polský Zemi Knjže Miečislawský Kalwjnským bludem nakažený 79s.

Feminina – nominativ a vokativ plurálu

V případě adjektivních feminin byla nejvyšší četnost zúženého *é* evidována v koncovkách tvarů nominativu a vokativu plurálu. Tomuto hláskoslovnému jevu podlely **2** případy z **19** excerpovaných.

Doklady úženi:

Tyto wssecky wěcy v figuře dály se gim: napsaný pak sau k potrestánj nassemu 91d;
že wsseckny wěcy dokonany sau 135d.

Feminina – akuzativ plurálu

U **26** nalezených adjektivních feminin v akuzativu plurálu neproběhlo ani v jediném případě úženi v koncovce.

Příklady nezúženého *é* :

když bezewsseho užitku zatwrzelé blaudjcy Owce napomjną 6n;
kdykoliw sprawedliwé / a s Zákonem Božjm se srownawagicý wěcy nám prikazuje
86/87;
Podiwegte se na krwawé Ruce mé a Tělo mé 166s.

Shrnutí: V celkovém počtu **812** tvrdých a substantivizovaných adjektiv, která byla excerpována v rámci možnosti provedení tohoto hláskoslovného jevu, se úženi *é > í* v koncovce prosadilo u pouhých **17** tvarů. Četnost zúženého *é* v koncovkách zmíněných adjektiv činí tedy **2%**.²⁶

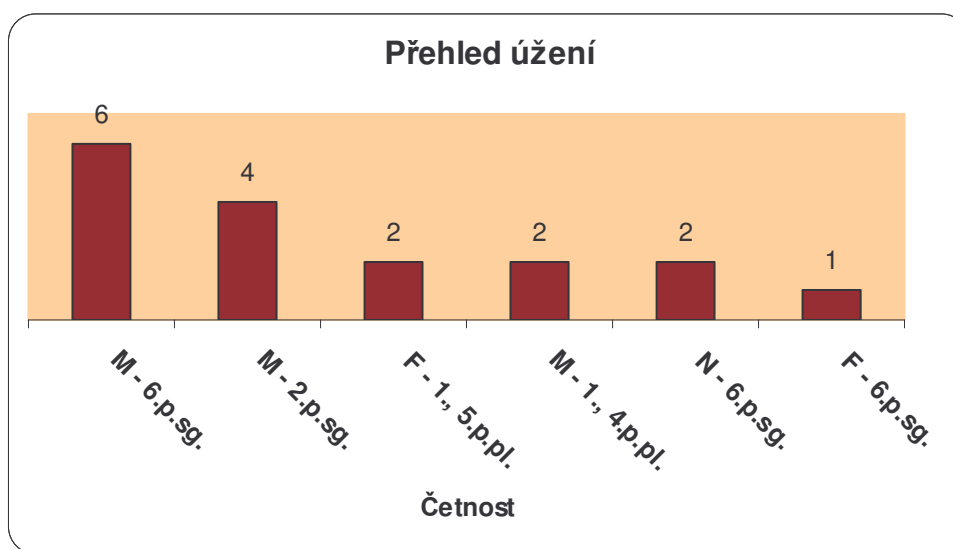
Grafický přehled ke kapitole 1.1

Adjektiva: rod - pád, číslo	Počet úženi
maskulina - lokál singuláru	6
maskulina - genitiv singuláru	4

²⁶ Pro výpočet relativní četnosti používáme vzorec: **f = četnost jevu x 100 / absolutní četnost**

feminina - nominativ a vokativ plurálu	2
maskulina - nominativ a akuzativ plurálu	2
neutra - lokál singuláru	2
feminina - lokál singuláru	1

Tabulka 1

Graf 1

V textu byla rovněž v hojném počtu nalezena adjektiva přivlastňovací, která však i v nepřímých pádech disponovala deklinací složenou podle vzoru *mladý*. Pak tedy můžeme i v těchto případech doložit tendenci k úžení. Uvedme pro zajímavost nalezené tvary s úžením v koncovce: *na mjestě Krystowým* 66n; *w Těle żywým Krystowým* 167d.

1.2 Úžení é > í v koncovkách rodových zájmen a číslovek

Úžení *é > í* můžeme rovněž zaznamenat v koncovkách rodových pronomín se složenou, zájmennou či kombinovanou deklinací. V případě posesiv s kombinovanou deklinací (*můj, tvůj, svůj*) podlehly úžení pouze **2** tvary, a sice zájmeno *svůj* v lokálu singuláru maskulin a zájmeno *tvůj* v lokálu singuláru neuter. V ostatních případech nebylo úžení zaznamenáno. Neúžené *é* v koncovce se tak týká celých **234** excerpovaných tvarů posesivních zájmen, v případě neuter a feminin jde o stažené tvary, tedy *má, mé* místo *moje*.

Doklady úženi v koncovkách posesivních pronomín:

To sobě i tobě winssugi wssickni po Spasenj twým horliwě taužjcy Aposstolsstj Muži 2/3;

Gessto y w swým Zákoně w nowě Léta 1730. wydaným čtau 72d.

U demonstrativ bylo úženi objeveno pouze v případě jediného zájmena *sám* (lokál singuláru neutra), které bylo celkem evidováno **22x** bez úženi v koncovce. Zájmeno *takový* se vyskytovalo ve všech **20** případech důsledně bez úženi. Obdobná důslednost postihla i všech **48** tvarů zájmena *ta* a *tato* v genitivu, dativu a lokálu singuláru feminin, kde bychom úženi mohli případně očekávat.

Doklad úženi:

že w samým Pjsemě Swatým wjc gest 8d.

Příklady nezúženiého é:

Když sem s neywětssy wraucnostj w té modlitbě trwal 20d;

Takowé směle s Miláčkem Božjm zarazyti mužess 66n;

samého Spasytele pozdrawiti 68d.

Tvary identifikačního zájmena *jiny*²⁷ s významem netotožnosti byly opět důsledně nezúženié. Humanistický úzus tak byl dodržen ve všech **18** tvarech.

Příklady nezúženiého é :

Stalo gest se y giné pohorssliwé pozdwiženj w Lidu Izraelském 97s;

kterak někteřj giného Krysta / a giné Ewangelium / lahodně kázati / a předstawowati chtj 102d;

a giné přjpadnosti Chléba zůstáwagj 162d.

V případě **pěti** excerpovaných interrogativ jsme opět měli možnost zaznamenat důslednou spisovnost.

²⁷ „Jiný“ řazeno k zájmenům dle: Grepl, M. a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 2003.

Příklady nezúženého é :

A kterak to medle z Pjsma dokážj, kde w které knize / w které kapitole / w kterém werssy Pjsma Swatého 89n.

Nejvyšší četnost úžení v koncovkách rodových zájmen můžeme zjistit u relativ. Z **54** vztažných zájmen bylo úžení v koncovce provedeno u **čtyř**, a sice v lokálu singuláru maskulina, v lokálu singuláru feminina, v nominativu plurálu maskulina a v akuzativu singuláru neutra.

Doklady úžení:

k Národům odpadlým / kterýž odstaupili odemne 5n;

Kdo gest / gesstoby w horliwosti následowal Swatého Muže Jůdu Machabegského / o kterým se čte 28d;

Pomazánj který ste wzali od něho / at' zůstává w wás 82d;

w Cýrkwi Swaté, w kterýž pokřtěnj gste 104s.

Indefinita typu *všelijaký, nějaký a některý* se vyjma jednoho případu (lokál singuláru maskulina) objevují v ostatních **26** opět bez přítomnosti úžení v jejich koncovce.

Doklad úžení:

at' se o tobě neb o některým neychatrnegssým w obcy zlé řeči roztrussugj 89d.

Stejně důslednosti podlely i tvary totalizátorů *žádný* a *každý*, v jejichž koncovkách bychom mohli zaznamenat úžení u celých **22** příkladů, ovšem nestalo se tak.

Příklady nezúženého é :

aby žádného Kněze z Towaryšstwa Pána Gežjsse ke mně nepředwolával 18s;

o každém bezbožným odpadlcý od Cýrkwe Ržjmské mluwiti se má 78d.

V případě excerpovaného souboru řadových číslovek, číslovky základní *jedna*, neurčité *mnohý/á/é*²⁸ a unifikující *jediný/á/é*, či číslovek s funkcí zájmenou nebylo ani v jednom z **22** příkladů prokázáno úžení.

Příklady nezúženého *é* :

neb w mnohé zapowěděné Kacyřské Knize 9s;

y hned hlawnj přestupnjcy druhého Prikázánj Božjho 67d;

kdo gedinému Zasljbenj Božjmu newěřj148n.

Shrnutí: V celkovém počtu **475** rodových zájmen a číslovek, v jejichž výše zmíněných tvarech by bylo úžení v koncovce možné, jsme tento jev doložili pouze u **8** z nich, četnost jevu tak činí **1,7%**.

1.3 Úžení *é* > *í* v základu slova, popř. v příponách přejatých slov

V případě úžení v základu slova byla nejvyšší četnost (u podstatných jmen) zachycena u substantiva *símě*, které se ve všech **osmi** dokladech vyskytuje s provedeným úžením *é* > *í*. Př.: *Wywoliž tehdy žiwot / abys y ty žiw byl / y sýmě twé 8d.*

Naopak substantivum *mléko* se vyskytuje pouze s nezúženou variantou ve všech **čtyřech** excerpovaných tvarech: *tak kdo mléko neb na měko wegce požjwá 172d.*

Úžení můžeme rovněž nalézt u slovesných tvarů. V případě sloves s kořenem *hléd-* (*vzhlédnouti*, *pohlédnouti*, *nahlédnouti*) bylo v **osmi** případech zjištěno úžení, u **dvou** pak *é* nezúžené.

Doklady úžení:

gak do nj běžně nahljdnau / zawřau / a do nj wjc nenahljdnau 8s;

Gako Žena Lotowá ohljdssy se obrácená gest 162s;

na toho mēděného hada pohljdl 103s.

Příklady nezúženého *é*:

očima Milosrdenstw swého wzhlédnauti 20s;

Pane Bože wzhlédni na nás 162d.

²⁸ „Mnohý“ řazeno k zájmenům dle: Grepl, M. a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 2003.

Úženi v základu slova podleho i sloveso *rozšívá*: *Owotce pak sprawedlnosti w pokogi se rozšywá tēm / kteřj činj pokog* 74d.

Naopak v případě slovesa *vést* se objevují ve všech **čtyřech** případech pouze důsledně nezúžené tvarové podoby: *a k poznánj prawé wjry přiwesti usyluge* 15s. Nezúžené jsou i infinitivy sloves *vynalezti* 24s a *nésti* 132s. Úženi patrně nenastalo z toho důvodu, že *e* v kořeni u některých dokladů krátí.

Úženi rovněž neproběhlo v základu adverbia *lépe* 94d a jeho superlativu *nejlépe* 170s. Ovšem příslovce *také* úží *é > í > i* v **pěti** dokladech (65d 2x, 106n, 149s 2x) ku jedné nezúžené variantě (87n). Úženi doložíme též u částice *kěž > kýž*: *Ach kyž sme byli umřeli* 93d.

Přejaté jméno *mordýř* (88s) úží v příponě – *ěř > - ýř*.

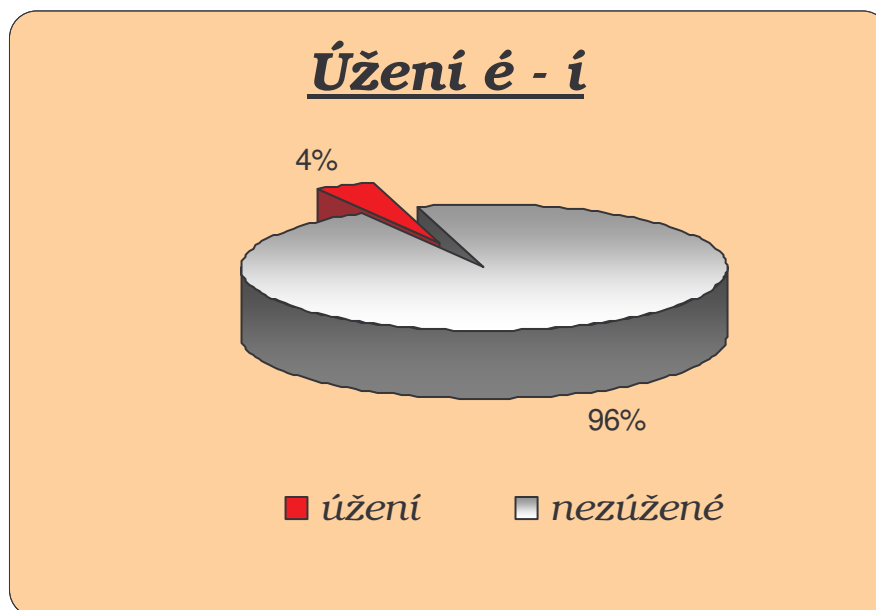
Zajímavostí je substantivum *vévoda*, které bylo objeveno v dativu plurálu se zúženým *é*: *Poddanj tedy bud'te wsselikému lidskému Stwořenj pro Boha / bud'to Krali gako neywysssýmu: bud'to Wýwodám / gako od něho poslaným, gako swobodnj / a ne gako zástěru magjce zlosti swobodu / ale gako služebnicy Božj nebo tak gest wůle Božj* 133d.

Shrnutí: Ze **40** excerpovaných tvarů, v jejichž základě či příponě by se úženi mohlo prosadit, bylo úženi provedeno u **25** slov, četnost jevu tak činí **63%**.

1.4 Grafický přehled ke kapitole 1.: Úženi *é > í*

Pozice zúženého <i>é</i>	Počet možných úženi	Četnost	Úženi	Nezúžené
Koncovka tvrdých a subst. adjektiv	812	2%	17	795
Koncovka rod. zájmen a číslovek	475	1,7%	8	467
Základ slova, popř. přípona	40	63%	25	15
Celkem	1327	4%	50	1277

Tabulka 2

Graf 2

2. Diftongizace ý > ej

2.1 Diftongizace ý > ej v koncovkách tvrdých, substantivizovaných a posesivních adjektiv se složenou deklinací

Diftongizace ý > *ej* text příliš nezasáhla. Excerpcí nebylo doloženo **ani jediné** tvrdé, substantivizované či posesivní adjektivum, v jejichž koncovkách by se prosadil hledaný jev. Pro přehled a možnost komparace s druhým textem uvedeme tedy pouze nediftongizované tvary a číselné hodnoty pro níže jmenované kategorie, v nichž by byla přítomnost tohoto hláskoslovného jevu očekávatelná.

Maskulina – nominativ a vokativ singuláru (262)

některý nakažený Cžłowěk raděgi by Dussy dal 9s;
každý náležitý a prawý Kněz má swé powołánj 77s;
Geruzalémský Biskup takto o té swátosti mluwj 163s.

Maskulina – akuzativ singuláru (71)

Darmo ten swatý obyčeg střjdagi gakoby přiliss často 71s;
w nocy skrze ohniwý slaup swjtil 101s;
že nepřegj ten drahý Klénot obecnému Lidu 167n.

Genitiv plurálu: maskulina (51), feminina (8), neutra (10)

sotwa kdo z maudrých Křestianů Swatému Augustýnovi ... přirownati se může 8d;
Tak y libeznost kacýřského Pjsma / a bludných řeči / mnohým mnohá nesstěsti ... plodj 93s;
ale mocý Slow Krystowých w Tělo a Krew Krysta Pána proměněné býwá 164s.

Dativ plurálu: maskulina (21), feminina (3)

Zdaž newjss co Bůh skrze Ezechyele přisľbil / zatwrzelým Hřjssnjkům 27s;
Maudrost pak / kteráž gest z hůry / ... dobrým věcem ... powolugjcy 74d.

Lokál plurálu: maskulina (3), feminina (8)

ačkoliw w Zákonjch Staročeských u Swatého Pawla zřetedlně čtau 84d;
trestati ho budu w metle mužů / a w ranách synu lidských 142s.

Instrumentál plurálu: maskulina (7), feminina (5), neutra (5)

Z čehož powstal náramný křik a pláč mezy wssemi Syny Izraelskými 93d;
že Swátost Biřmowánj / gest mezy widitedlnými Swátostmi welmi důstogná 80/81;
Chléb tento Chlébem gest před wyslowenými slowy Poswěcenj 163d.

Shrnutí: Ze 454 excerpovaných adjektiv se složenou deklinací nebyla doložena diftongizace *ý > ej* v koncovce žádného zkoumaného tvaru.

2.2 Diftongizace *ý > ej* v koncovkách zájmen a číslovek

V případě zájmen se diftongizace *ý > ej* prosadila pouze u **jediného** tvaru, pro zajímavost a s ohledem na druhý text uvedeme i tvary nediftongizované ze souboru excerpovaných jednotek, v jejichž koncovkách by se mohla diftongizace prosadit, ovšem nestalo se tak.

U posesiv a demonstrativa *sám* by byla diftongizace v koncovce možná především v genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu, ovšem z celkového počtu 46 (41 posesiv, 5x evidováno *sám*) zájmen nepoužil autor **ani jediný** diftongizovaný tvar.

Příklady neprovedené diftongizace:

abyste uposlechli řeč Služebníků mých Proroků 11n;

wyskytlo se před mýma očima přegasné swětlo 20d;

Položil sem slowa swá w ustech twých 87s;

Nebyla k samým Aposstolům řečená 75s.

U demonstrativa *takový* (zaznamenáno 5x), u identifikačního zájmena *jiný* s významem netotožnosti (nalezeno 13x), u indefinitu typu *všelijaký* (excerpováno 4x), *nějaký* a *některý* (zjištěna 14x), u relativ *který/kterýž* (vybrána 45x), stejně jako u totalizátorů *žádný* (evidováno 20x) a *každý* (výskyt 15x) bychom mohli diftongizaci očekávat ve stejných paradigmatech jako u souboru adjektiv se složenou deklinací (viz kapitola 2.1), ovšem výskyt tohoto hláskoslovného jevu pro soubor výše jmenovaných jednotek je pro příslušné kategorie **nulový**. Proto uvedeme pouze nediftongizované tvary.

Příklady:

takowým bauřliwym pomlauwačům s Swatým Petrem odpowěz a řekni 90n;

a k giným ohawnostem následowně i k zatracenj wěčnému nás zawádj 88n;

Wsseliký Duch, kterýž dělj Gežísse, nenjť z Boha 165d;

Dokládáli se Latinskau Ržečj něgaký Text 9d;

Lidj z některých Chalup ku pomocy wyběhli 14n;

na žádný spůsob se namluwiti nedeg 65d;

w starém Zákoně každý Kněz musyl swüg rod k Pokolenj Aronowému wzťahowati 77s.

Jediný doklad diftongizované koncovky nalezneme v případě **jedenácti** excerpovaných interrogativ, a sice v instrumentálu zájmena *kdo*: *gakobychom newěděli koho poslauchati neb s kegm se sprawowati máme* 63d.

Stejně jako u ostatních typů zájmen jsme nulový výskyt diftongizovaného *ej* zaznamenali i v koncovkách neurčité číslovky *mnohý/á/é* (evidována 14x) a řadových číslovek (excerpovány 3x): př. *třináctý* 18d.

Shrnutí: V celkovém počtu **190** zájmen a číslovek byla diftongizace *y > ej* realizována pouze v koncovce **jediného** tvaru, četnost jevu tak činí **0,5%**.

2.3 Diftongizace ý/í > ej ve středu slova a po sykavkách

Diftongizace ý > ej v kmeni slova postihla pouze **jediné** substantivum, jedná se o tvary vlastního jména *Rýn*: *do Reyna* 76s, *u dolegssýho Reyna* 155d a 157s. Pro zápis diftongizovaného ej použil autor grafém ey. Diftongizace ve středu slova byla možná rovněž u substantiva *Dychánj* 27d, avšak v tomto případě byl dodržen humanistický úzus, protože došlo ke zkrácení vokálu ý > y.

Nejhojnější výskyt diftongizovaného ý v této pozici byl zaznamenán u sloves. Tvary slovesa *vytýkat* byly nalezeny výlučně s diftongizovaným ý ve všech **pěti** příkladech: *twrdossýgnost wyteykage* (Kapitola I. s), *newytegkal* 5s, *wytegkati* 12s, 92d, 156d. Diftongizovaný vokál byl rovněž postřehnout v kořeni sloves *vyplývat*, *prýštit* a *zmýlit* v **šesti** dále jmenovaných případech: *wyplegwá* 6s, 64s; *pregsstili* 169s a d; *pregsstj* 169s; *zmeqliti* 153d. Tvary slovesa *smýšlet* dokládáme rovněž s diftongizovaným ý: *smeysslj* 73d, 81n a *smegsslj* 171d, avšak deverbativum *smysslenj* 164n disponuje zkráceným vokálem v kořeni, proto nediftongizuje.

Diftongizaci ý > ej jsme zaznamenali pouze v základu **dvou** adverbíí: *wegss* 89s a *na negwegss* 73s: *miluge na negwegss Gednotu*. Ovšem společný kořen –výš– u slovesného tvaru *powýssil* 103d a trpného participia *powýssen* 104n již diftongizován nebyl.

V základu sloves *být* a *bývat* se ani v jediném z **68** tvarů diftongizace neprosadila. Humanistický úzus dodržel autor textu rovněž v kořeni následujících slovesných tvarů: *wylýti* 82n, *ukrýti* 105s, *neuchýlila se* 164s. Obdobný, tedy nulový výskyt hledaného hláskoslovného jevu, můžeme postřehnout i v kořeni slovesa *slýchali ste* 72n a dějového adjektiva *neslýchanau zlost* 14d.

Po sykavkách, v základu slova, se diftongizované ý nevyskytuje. Uvedme tedy **17** dokladů, kde by se tento hláskoslovný jev objevit mohl, avšak neprosadil se: *wzýwám* 7d, *wzýwati* 68d, *wzýwali* 28s, *wzýwagj* 73s, *wzýwánj* 69d a 70d, *nazýwá* 87n, 160d, 161 – 2x, 166d, *nazýwati* 168s, *Měsýc* 138 (evidováno 4x), *cýtil* 156s.

Shrnutí: Ze **113** excerpovaných slov, v jejichž základu by bylo možno diftongizaci ý > ej zaznamenat, se prosadila u **19** tvarů, četnost jevu tak činí **17%**.

2.4 Diftongizace předpony vý- > vej-

Výskyt diftongizované varianty v poměru k nediftongizované je v případě předpony vý- v porovnání s předešlými podkapitolami zkoumajícími tento jev nejvyšší. Diftongizace se prosadila především v předponách substantiv.

Excerpcí jsme v textu vyhodnotili tyto doklady diftongizované předpony: *wegstraha* (úvodní strana: střed, 6n, 66d, 90d, 103n, 105s, 133s), *weymlůwnost* 3n, *bezewssý wegmjny* 71d. Tvary substantiva *wýklad* podlely diftongizaci v **17** případech: *wejkład* (16 – 2x s, 22s, 25d, 27d, 73n – 2x, 89d, 90n, 136d, 139s, 153s – 4x, 154n, 162n). U **dvou** případů pak doložíme pouze jednoduchý dlouhý vokál: *wýkład* 154n, 155n. Stejně, tedy bez diftongizované předpony, se vyskytuje i tvar substantiva *wýchod* 71n.

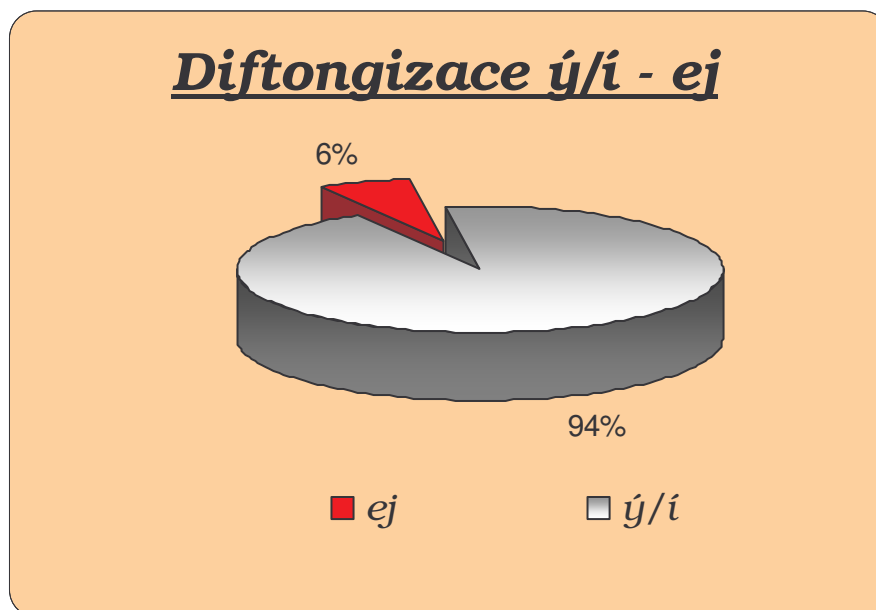
Diftongizace se však prosadila v předponě **dvou** adverbií: *wegslowně* 83d a *wegřečně* 103s.

Shrnutí: Ze **31** excerpovaných slov jsme diftongizaci v předponě vý- doložili u **28** tvarů, četnost jevu tedy činí **90%**.

2.5 Grafický přehled ke kapitole 2.: Diftongizace ý > ej

Pozice diftongizovaného ý/í	Počet možných diftongizací	ej	Četnost	ý/í
Koncovka adj. se složenou deklinací	454	0	-	454
Koncovka zájmen a číslovek	190	1	0,5%	189
Střed slova / po sykavkách	113	19	17%	94
Předpona	31	28	90%	3
Celkem	788	48	6%	740

Tabulka 3

Graf 3

3. Diftongizace í > ej

Diftongizace *í > ej* se ve zkoumaném textu nikterak zásadně neprojevila. Zmíníme proto jen 4 doklady. Jedná se o případy, kdy se původní *é* nejprve zúžilo v *í* a potom došlo k diftongizaci. Nejčtenější výskyt byl evidován u slovesa *nalévat*, kde nejprve nastalo úžnění *é > í*, teprve potom následovala diftongizace *í > ej*: bylo nalezeno ve dvou případech s diftongizovaným vokálem: *nalegwati* 162n – 2x. Další doklady pak představují dějové substantivum *dolegwání* 172s a lokál substantiva *Wegwodovi* (věnování, list druhý).

V souvislosti s tímto jevem zmíníme též změnu tautosylabického *aj > ej*, která se projevila jako příznakový jev v případě excerpovaného adjektiva *tajný*: *Milosti Skutečné Tegné Raddě...* (věnování, list druhý d). U substantiva *prodej* však tento jev již zaznamenán nebyl a zůstalo zde nezměněné *aj*: *w Prodagi* 10s, neboť seskupení *aj* je v tomto tvaru heterosylabické.

4. Diftongizace ú > ou

Diftongizace *ú > ou* jakožto příznakový jev, který řadíme k jevům nespisovného jazyka, se v první řadě uplatnila v náslovné pozici tvarů substantiv rodu mužského typu: *aud* (list druhý – s, 138d), *aumysl* (18s, 21d, 68n a s, 69n a s, 70s, 170d), *auřad* (76n,

77n, 99n, 100d, 143n), *auplatek* 77s a *aučinek* (170s – 2x). Dále jsme tento jev zaznamenali na počátku tvarů feminin *auzkost* 24d, *autrpnost* 62s, *aučástnost* 168s a neutra *autočiště* 106s.

Diftongizované *ou* se rovněž prosadilo u tvarů adjektiv *aurodný /álé* (2d, 3s, 17n) a dějových adjektiv *aučástná* 138s a *aučástný* 173s.

Nejpočetnější výskyt jsme ovšem doložili u trpného participia *aučásten* (28n, 68s– 3x, 85s, 168s, 174n), *aučástni* (81s, 84d, 168d, 175n a d) a *aučástno* 168d.

Diftongizované *ou* použil autor také u adverbii: *austně* 63s, *aulisně* 72s a *autličce* 155d.

Nepříliš výraznou konkurenci k tomuto jevu představují tvary substantiva *ústa*, které byly ve všech **12** případech nalezeny bez diftongizace, pouze s krátkým vokálem v náslovné pozici: *a slowa má / kteráž sem položil w ustech twých / neodegdou z ust twých / a z ust semene tvého / a z ust semene semene twého* 146n. Kvantita počátečního nediftongizovaného vokálu byla rovněž omezena ve **třech** tvarech substantiva *úmluva*: *zachowám umluwu swau wěrnau gemu* 138n. Diftongizace se též neuplatnila po předponě tvarů substantiva *neústupnost* či adjektiva *neústupný*, kde jsme stejně jako u výše jmenovaného substantiva zaznamenali identický výsledek ve všech **11** dokladech: *pauhá neustupnost* 67d, *s neustupným srdcem* 3d.

Diftongizace se obdobně neprosadila ani na švu složeniny: *Jan Zlatoustý* (list druhý – d).

Shrnutí: Diftongizace *ú > ou* se jako příznakový jev nespisovného jazyka prosadila u **43** slov. U **27** slov, kde se změna prosadit mohla, jsme v této pozici evidovali pouze krátký vokál *u*. Četnost jevu činí **61%**.

5. Protetické v-

Výskyt protetického *v-* není nikterak zásadní. Proteze se prosadila pouze u **dvou** substantiv: *woráč* 79s a *wokůrky* 93s. Avšak četnost tohoto jevu mohla být hypoteticky několikanásobná. Pro přehled zohledníme i další možnosti, kde se proteze mohla projevit, ale nestalo se tak.

Soubor těchto možných protezí obsahuje tyto slovní druhy začínající na *o*: **212** substantiv, **55** adjektiv, **90** zájmen (osobní – 3. os. sg. a pl., demonstrativa – *onen*,

zájmenná příslovce typu *odkud*), **172** slovesných tvarů, **34** adverbíí a **328** předložek *o*, *od*, *okolo*. Proteze byla možná rovněž po předponách, pokud kořen začínal na *o*, u dalších **34** slov.

Příklady možných protezí:

w domácým Hospodářským Obchodu 10n;

Pročež poslal Pán na Lid ohniwé hady 102n;

ona má od Boha Zasljbenj gisté 23n;

Gisté gestliže obrátjss a zřjdjss srdce twé 27d;

dokawádz gim toho osobně očitě patrně z Zákona Božjho nedokážj 89n;

od pekelného hada gedem kacýřským nadchnutým 103d;

Pokud se z celého srdce k BOhu neobráťjss 85s.

Shrnutí: Z **927** excerpovaných slov se proteze ujala pouze u **dvou**, četnost jevu tedy činí **0,2%** .

II. PRAKTICKÁ ČÁST - HLÁSKOSLOVÍ

Text 2.: Zrcadlo časného i věčného života (1770)²⁹

1. Úženi é > í

1.1 Úženi é > í v koncovkách tvrdých a substantivizovaných adjektiv se složenou deklinací

Maskulina – genitiv singuláru

V postbarokním textu jsme evidovali celkem **37** adjektivních tvarů se složenou deklinací, ovšem úženi se projevilo pouze u **4** z nich.

Doklady úženi:

Knížka Zlata, Sepsana: Od Kněže Cýrkewnjho Wácslawo Vitalisse Paraubka, Wlastence Sadskýho ... Wrssowskýho, a Mychelskýho Administratora (úvodní strana); nestydj se bohatého, anj chudého, duchownjho anj Swětskýho 53d.

Maskulina – dativ singuláru

Úženi v koncovce můžeme rovněž doložit u **2** adjektivních maskulin z celkového počtu **22** excerpovaných tvarů.

Doklady úženi:

*Urozenému a Statečnýmu Wladiku Pánu Karlowy 2n;
a každému mladýmu y Staremu Człowěku prospěssně pokládaj, tuto pak ačkoliw chatrnau Prácy 7n.*

Maskulina – akuzativ singuláru

Excerpcí bylo vyhodnoceno **19** adjektivních maskulin v akuzativu singuláru, úženi v koncovce se však prosadilo jen u **1** tvaru.

Doklady úženi:

nikdy gsem newiděl Człowěka Sprawedliwého od BOha opuštěnýho 17n.

²⁹ Text opatřen pro lepší orientaci vlastním číslováním stran, po úvodní straně následuje strana 1.

Maskulina – lokál singuláru

V případě **14** vybraných maskulinních tvarů v lokálu singuláru jsme zaznamenali **3** doklady zúžené koncovky *–ém*.

Doklady úžení:

tuto pak ačkoliw chatrnau Prácy (kterauž na Swětlo w nassým českým Gazýku vydáwám 7s;

Człowěk počatý w nečistotě, a narozeny w prwopočatým Hřjchu, rodj se k Zármutku, k Bolestj 17s;

Druhá Stránka s Pomocý Božj w krátkým čase Swětlo uhljá 65d.

Maskulina – nominativ a akuzativ plurálu

V příslušném paradigmatu jsme nenalezli žádné stopy úžení. Můžeme tedy říci, že v případě maskulinních adjektiv v nominativu a akuzativu plurálu byl důsledně dodržen humanistický úzus ve všech **14** koncovkách excerpovaných tvarů.

Příklady nezúženého *é*:

wychwaluge staré, potupuge mladé, hanj přítomné, schwaluge pominulé 21s;

Rozpalugj ohniwé Ssypj zlý Lide 32n;

Prwnjch Přátel se oslejchá wčergssým prawj, že nezná, staré Towarysse potupuge 47n.

Neutra – nominativ a vokativ singuláru

Četnost excerpovaných adjektivních neuter v nominativu a vokativu singuláru byla nejvyšší. Celkem jsme evidovali **47** adjektiv, přičemž úžení v koncovce se uplatnilo u **2** z nich.

Doklady úžení:

Tělo bude prassywé, a plný Nečistoty 15n;

nebo starý gest přjslowj: Cokolyw zhřessý Panowe / Zato trpj gich Chlapowe 28d.

Neutra – genitiv singuláru

Pro adjektivní neutra byly zjištěny **2** tvary se zúženou koncovkou, i když úžení by se hypoteticky mohlo odrazit i v koncovkách dalších **17** adjektiv.

Doklady úžení:

Knjzka Zlata, Sepsaná: Od Kněže Cýrkewnjho Wáclava Vitalisse Paraubka, Wlastence Sadskýho, Swobodnýho Uměnj Mjstra (úvodní strana);
dobře zaslaužilému Raddnjmu Nowého Města Pražskýho 2s.

Neutra – dativ singuláru

Úžení v koncovce se u adjektivních neuter neprojeví ani v jediném ze 4 vybraných tvarů. Autor tedy důsledně zachoval koncovku *–ému*.

Příklady nezúženého *é*:

Swět kdy přewraceněgssy, a k neghorssymu zlému nakloněněgssy býti měl, gako gest nynj 4n;
Poslaucheg mně Synu můg / a naučimť tebe užitečnému 10n;
Nebo přjstaupj Człowěk k Srdcy wysokému, a budet wywýssen Bůh 23d.

Neutra – akuzativ singuláru

Pro tuto pádovou a rodovou kategorii nebyly excerpovány žádné zúžené tvary, proto uvedeme pouze příklady nezúžené z celkového počtu 8 adjektiv.

Příklady nezúženého *é*:

a Rodjčůw Nebezpečenstwj strassliwé widjme 36s;
ale upadl z Newynnostj w Hřjch, z Hřjchů w Bjdu, z Nebe wrchnjho w Powětrj tmavé 47d;
dokud zdráw gsy a žiw, čiň zde swaté Pokánj 62s.

Neutra – lokál singuláru

Pro adjektivní neutra v lokálu singuláru doložíme úžení v koncovce u **jediného** tvaru z 10 excerpovaných.

Doklad úžení:

na Hraběcým Galmowským Panstwj Hanpachu 2d.

Feminina – genitiv singuláru

V textu jsme evidovali dohromady **10** adjektiv, v jejichž koncovkách by se úžení mohlo prosadit, avšak stalo se tak opět v **jediném** případě.

Doklad úžení:

Dán w Domě Farnjm w Mychly na Panstwj slawné Universi Carolo-Ferdinandský Pražské dne 12. Měsýce Unora Léta Páně 1770 (9n).

Feminina – dativ singuláru

Adjektivních feminin v příslušných kategoriích jsme v textu příliš nezaznamenali. Ze **3** excerpovaných nebyl humanistický úzus dodržen v **jediném**.

Doklad úžení:

gakož taký pronagatých Cýsař. Králow Carolo-Ferdinandöiských slawný Universi Pražské patřjých Státkůw Mychle a Malessyc 2d.

Feminina – lokál singuláru

V textu jsme našli znovu pouze **jediný** doklad úžení v koncovce z celkového počtu **13** adjektiv rodu ženského v lokálu singuláru.

Doklad úžení:

Mládež nassy wýcegj w Francauské Wlasské Spanjhelské a w ginssých cyzých Ržeči, nežli w český Ržeči, od který Chleb požjwá, cwyčjti necháwáme 7s.

Feminina – nominativ plurálu

Pro soubor excerpovaných adjektivních feminin autor humanistický úzus opět nedodržel důsledně. Úžení se mohlo projevit ve **24** tvarech, ovšem jev doložíme pouze u **jednoho**. Avšak i v tomto jediném případě vzniká jistá pochybnost. Úžení by mohlo nastat, pakliže by se v koncovce adjektivního tvaru vyskytovalo *y*, v textu se v koncovce objevuje *í*. Můžeme se tedy domnívat, že se jedná o tiskařskou chybu a jev taktéž evidovat v našem přehledu.

Doklady úženi:

Neyprwě hledegť Králowstwj BOžjho, a Sprawedlnosti geho, a tyto wssecky wěcy budau wám přjdanj 17n.

Feminina – akuzativ plurálu

U adjektivních tvarů v akuzativu plurálu doložíme úženi v koncovce **jediného** tvaru, i když absolutní četnost excerpovaných slov činí **23**.

Příklady nezúženého é:

Okolo Hrdla zlaté Wobogky a Spínadla, w nitř pak mrzké a osskliwé Ohyzdnosti 15n;
Naschromáždil gsem ... Konwe zlate k Službě / aby do njch Wjna nalegwali 25s;
a za kratičké Rozkosse tohoto Světa, wěčné Muky Těla y Dusse podstaupiti musý 62n.

Tendence k úženi se objevila u adjektivních tvarů v akuzativu, které se vázaly k substantivu *muka*, -y, f. – v plurálu tvar *muky*. V textu se vyskytuje v **6** případech nezúžená koncovka –é, jednou zúžená koncovka –ý:

wěčné Muky Těla y Dusse podstaupiti musý, tak těžké a tak mnohé 62s;
Co gest nesnesytedlněgssýho nad Muky pekelný? 50d.

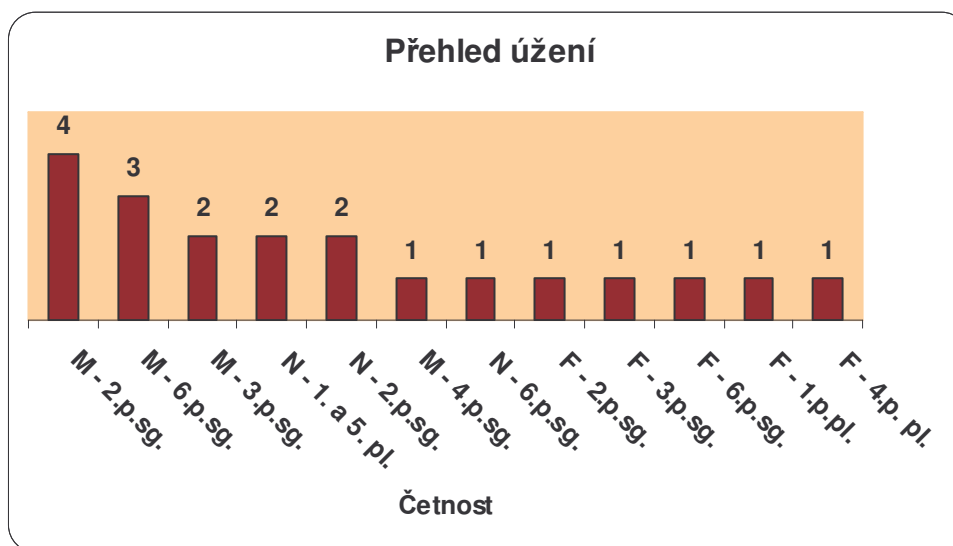
Shrnutí: Z celkového počtu **267** adjektiv se složenou deklinací, v jejichž koncovkách se úženi mohlo prosadit, jsme tento jev doložili u **20**, četnost je tedy **7%**.

Grafický přehled ke kapitole 1.1

Adjektiva: rod - pád, číslo	Počet úženi
maskulina – genitiv singuláru	4
maskulina – lokál singuláru	3
maskulina – dativ singuláru	2
neutra – nominativ a vokativ singuláru	2
neutra – genitiv singuláru	2
maskulina – akuzativ singuláru	1
neutra – lokál singuláru	1

feminina – genitiv singuláru	1
feminina – dativ singuláru	1
feminina – lokál singuláru	1
feminina – nominativ plurálu	1
feminina – akuzativ plurálu	1

Tabulka 4

Graf 4

K úženi v koncovce inklinovala též posesivní adjektiva, která se vyznačovala složenou deklinací v nepřímých pádech, v nichž někdy úžila a rovněž i krátíla: *Cztyj sobě o Wjře Abrahamowy: o Trpěliwostj Izakowe ...* 53n.

1.2 Úženi é > í v koncovkách rodových zájmen a číslovek

Méně výrazněji než v koncovkách adjektiv zasáhlo úženi i koncovky rodových zájmen a číslovek. Nejvyšší absolutní četností disponovala ze všech pronomin posesiva. Dohromady jsme napočítali **41** posesiv, v jejichž koncovkách by se ve zkoumaných paradigmatech úženi projevit mohlo. Autor se však neodklonil od humanistického úzu v žádném případě.

Příklady nezúžených koncovek:

totižto naučenj mé / genž gest žiwot wěčný 10n;

gakž wysslý z Žiwota Matky swé 22n;

Plamen sseredni z hrdla swého wypausstěgje 59s.

Počet demonstrativ v příslušném textu byl celkově velmi nízký, čímž byla omezena i tendence k úženi. Tento jev nezasáhl ani jediný tvar odkazovacího zájmena *ta* či *tato*, kde mohly zúžené koncovky konkurovat nezúžené variantě v genitivu, dativu a lokálu singuláru feminin, ale nestalo se tak. Pro všechny výše zmíněné pádové kategorie byla důsledně dodržena koncovka *-é* v **pěti** excerpovaných příkladech. Zúžené koncovky jsme rovněž neevidovali ani u odkazovacího zájmena *takový*. Zmíníme proto jen 2 nezúžené tvary.

y odpowjda sám k té Otázce Prorok 52d;
a k té Nebeské věčné Radostj se strogjti 63d;
ale takowého Práva užjwa, že mořj Cýsaře y Krále 53d;
a Auzkostj takowé, kteréž nebylo nikdy 54d.

Zájmeno *jiný* s významem netotožnosti jsme celkem zaznamenali **9x**. Úženi se projevilo u jediného tvaru lokálu singuláru: *to každý na sobě y na giným muže znáti 19d.*

Nejvýrazněji se úženi prosadilo v koncovkách relativ *který/kterýž*. Ze **30** případů doložíme úženi u **pěti**.

Mládež nassy wycegj w Francauské, Wlasské, Spanihelské a w ginssých cyzých Ržeči, nežli w český Ržeči, od který Chleb požjwá, cwyčiti necháwáme 7d;
A poněwádž gistá Smrt gest / a hodina Smrti negistá / neb newjme, w který Cžas, na kterým Mjstě, a kterým Spůsobem, Smrt nás nawsstiwj 11n;
neb těch Wěcech z rozličných Kněch tyto kusy, kterýžto nynj žádagj krátkosti 12n;
a do Sláwy Nebeské se dostali: do kterýžto nás přiwed Wssemohaucý Pán Bůh / Amen 13d;
O kterýmžto prawda řekl 48s.

Zúžená koncovka se rovněž objevuje u tvaru relativa *které*, jež uvozuje větu vedlejší přívlastkovou rozvíjející substantivum *dítky*, *-tek*, f: *Pokusilo toho Djtky Jobowy, kterýžto když gedli a pili Wjno w Domu Bratra swého prworozeného 34d.*

V textu jsme rovněž zaznamenali tvary relativa *které*, jež měly být zúženy, ovšem nestalo se tak: *gestli mně newěřjss, wěř Salamaunowi, kteréž prawj u Ecclezyaft. w K. 2. (24/25);*

a měl gsem Czeled' welikau / Skotůw také y Stáda welika / Owcy wjce nežli wssichnj, kteréž byli předemnu w Geruzalemě 25s. V tomto případě není shoda mezi tvarem všichni, vztahujícím se k mužskému rodu životnému, a relativem kteréž (autor nepoužil tvar pro rod mužský životný).

Nikterak zásadně se v textu obdobně jako demonstrativa neprojevila ani indefinita *všelijaký* a *nějaký*, která jsme zaznamenali pouze ve **dvou** případech s nezúženou koncovkou. Bez dokladů úžení se rovněž ukázalo i interrogativum *jaký*.

*a wysadil gsem wsselikého Plodu Stromowým 25n;
aneb na negaké Hljně hnjge 15s;
ach gaké nasse Bláznowstw, že za krátkau Rozkosse, za chlubné a časné Bohatstw
podstaupiti, a trpěti věčné Muky musýme 60d.*

Se stejnou korektností jako v předchozím případě byly užity i tvary totalizujících zájmen *každý*, *žádný*, *nižádný* a *sám* ve všech **26** excerpovaných dokladech.

*tyto Wěcy dole psané wssem wůbec y každému obwzłásstně gsau potřebné 11d;
že nad Zawyst žádného Trápenj horssýho negnj 29d;
Gužtu Zatracencum nižádného Autočisstě nebude 58n;
gemužto samému gedjnému wssecky Wěcy známe a odkryte gsau 55s.*

Úžení *é > í* zasáhlo i koncovky číslovek. Zatímco tvary číslovky základní *jedna*, unifikujících číslovek *jediný* a *jedinký* v **6** dokladech neúžily, řadová číslovka *padesátý druhý* tomuto jevu podlehla: *w Zalmu padesátým druhým 3d*. Obdobně se zachovalo příslovce *podruhé*, s významem „v případě, který je pořadím druhý, v druhém případě“: *chtěl by podruhý mladý býti 18d*. Bez sklonu k úžení se ukázala i neurčitá číslovka *mnohý* v **9** vybraných případech.

*neb wssycknj z gedné Zemi gsme, a zase se wssecky do gedné Země nawrátjme 20n;
Zde žádný Człowěk w Ohnj gedynkého Prstu za pul hodiny zdržeti nemuže 61d;
a Rozkosse mnohé hleděti 14d.*

Shrnutí: V textu jsme evidovali **137** rodových zájmen a číslovek, které by mohly inklinovat k úženi. Tento jev se prosadil pouze u **9**. Četnost jevu je **7%**.

1.3 Úženi é > í v základu slova

Úženi *é > í* se v základu slova nikterak výrazně neprojevalo. Jediné substantivum, deverbativum *létání*, u něhož bychom mohli tento jev zaznamenat, změně nepodlehlo: *Pták tehdy zrozen bývá k létání a Člowěk k práci* 21d. Naopak doložíme tento jev u tvarů sloves *slévat* a *rozsévat*.

Kowy tlukau a slywagj 24s;

Widěl gsem ty kterýž činj neprawost / a rozsywagj Bolestj 29s.

Slovesný kořen *-hléd-* byl zúžen v jediném případě ze **čtyř** možných: *Gestli že se pak na Při chudých ohljnete* 41s. Následující doklady disponují již vokálem nezúženým, navíc dílem i zkráceným:

Který se Křestián do něho wzhlédne (úvodní strana);

a budau se mocti od každého w krátkém Cžase přehlednauti 12n;

že Člowěk na ně Očima tělesnýma pohledl 16s.

U ostatních slovesných tvarů tento hláskoslovný jev již neevidujeme: *nalezti* 23d, *umdléwa* 28d, *snestj* 38n. Bez úženi jsou rovněž komparativy adverbí: *déle* 20s – 2x, *dél* 36n, *lépe* 27s, 35n, s, d, 38n a *méně* 23d.

Dílem zúženo a dílem nezúženo zůstává i příslovce *také*. Zúžená varianta disponuje **2** doklady ze **13** excerpovaných slov: *taky* 2s, 18d.

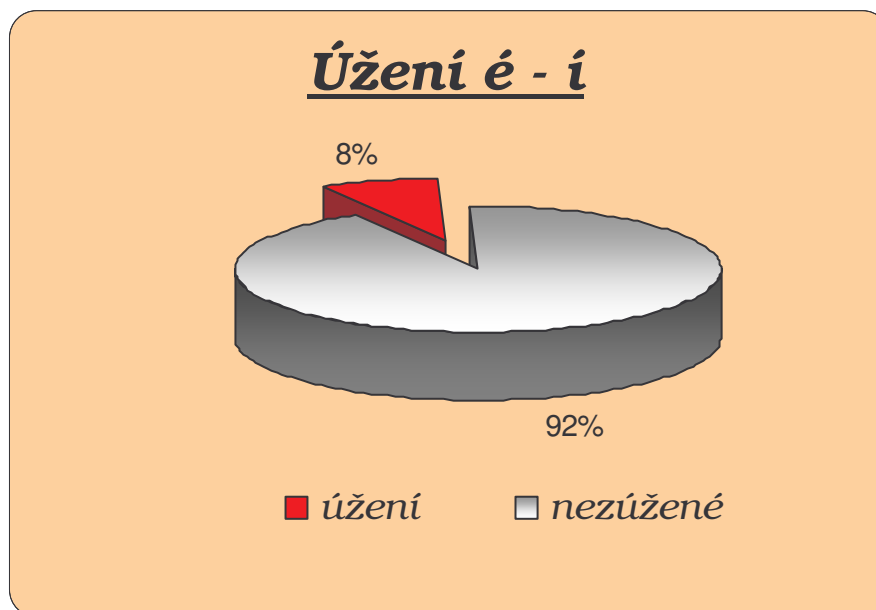
Zajímavostí je substantivum *veselí*, které jsme dvakrát zaznamenali s nezúženou krátkou koncovkou *e*, tedy *wesele*: *Co drahý Oděw: co násse Hodowánj Rozkosse y wesele?*

Shrnutí: Z celkového počtu **34** slov se úženi v základu prosadilo u **5** z nich. Četnost jevu činí **15%**.

1.4 Grafický přehled ke kapitole 1.: Úženi é > í

Pozice zúženého é	Počet možných úženi	Úženi	Četnost	Nezúžené
Koncovka tvrdých a subst. adjektiv	267	20	7%	247
Koncovka rod. zájmen a číslovek	137	9	7%	128
Základ slova, popř. přípona	34	5	15%	29
Celkem	438	34	8%	404

Tabulka 5

Graf 5

2. Diftongizace ý > ej

2.1 Diftongizace ý > ej v koncovkách tvrdých, substantivizovaných a posesivních adjektiv se složenou deklinací

Diftongizace *ý > ej* text nijak zásadně neovlivnila. Na úvod této kapitoly předesíláme, že se prosadila pouze v **šesti** tvarech. Pro možnost vyjádření přesné relativní četnosti ovšem uvedeme i tvary nediftongizované ve všech paradigmatech, jako jsme postupovali u předchozího textu.

Maskulina – nominativ a vokativ singuláru (167)

Výskyt maskulinních adjektiv v nominativu a vokativu singuláru byl jednoznačně nejvyšší. Celkem jsme našli **167** tvarů. Diftongizováno bylo ovšem jen **5**.

Doklady diftongizace:

K Službám poslussný Kněz Cýrkewnj Wáclaw Paraubek Mychelskeg Administrator 9d;
Nebo Bohateg, který se oblačel w Zlatohlaw a w Kment 16n;
Bohateg onen, kterýž se odjwal w Zlatohlaw a w Kment, pohřben gest w Pekle 39s;
předněgssým spurneg, nižssým ukрутneg 47s.

Maskulina – akuzativ singuláru (7)

dámť tobě Dar dobrý / totižto neučenj mé 10s;
Abychom wydauce tento marný swět 13n;
Kdo gest kdy celý den stráwyl w Weselostj 33d.

Genitiv plurálu: maskulina (27), feminina (12), neutra (8)

abychom nasledowali sslapěgich dobrých a Swatých Předkůw nassých 6d;
Nebo ta při počátku hned všech Wěcy stwořených proti Stwořiteli pozowila Stwořenj 47d;
Ale wssak z mnohých Swatých Pjsem obogjho Zákona krátce muže tuto powědjno býti 62d.

V případě tohoto paradigmatu jsme zaznamenali diftongizaci u hanlivě zabarveného substantivizovaného adjektiva ženské: *skrze prohlyženj a ano y Přimluwu Ženskegch 46s.*

Dativ plurálu – maskulina (17), feminina (2)

Ale Chudý odevssech gest zawržený, neb ten Známým, y Příbuzným Přátelům w nenáwist gest 19s;
a od Hřjchůw odtrhuce, a ctnostem Swatým nás spusobuge 51n.

Lokál plurálu – maskulina (2), feminina (6), neutra (4)

kterýž w Ptácých nebeských Rozkoss magj 52d;
Neyprwe o přjtomných a nyněgssých Marnostech tohoto bjdného Swěta 12d;
O nenadálých Nesstěstjch 37s.

Instrumentál plurálu – maskulina (6), feminina (7), neutra (1)

w Nebzpečenswj mezy falessnými Bratřimi 30s;

wssychnj swětškými Neřestmi a Trápenjm sužowánj býwagj 26n;

že Człowěk na ně Očima tělesnýmá pohledl 16s.

Shrnutí: Z 267 excerpovaných adjektiv se diftongizace prosadila u 6 tvarů, četnost jevu tedy činí 2%.

2.2 Diftongizace ý > ej v koncovkách rodových zájmen a číslovek

V rámci všech rodových pronomín a číslovek, v jejichž koncovkách by se diftongizace mohla uplatnit, jsme nezaznamenali **ani jedinou** diftongizovanou variantu. Proti předchozímu textu analýza ukázala velmi nízký počet posesiv, a sice pouhých 14 tvarů, u nichž bychom sklon k diftongizaci mohli očekávat, avšak diftongizovaná varianta prosazena nebyla.

Příklady neprovedené diftongizace:

Zdalý Krátkost dnůw mých neskoná se brzce 20s;

aby kaupila Okrasu swým Kragankam podobnau 39s;

Człowěk wydj očima swýma z předu, y zadu 14n.

Stejný stav, tedy žádnou diftongizovanou koncovku, jsme evidovali rovněž u demonstrativ *takový* (zaznamenáno 4x) a *onen* (nalezeno 2x). Uvedeme proto opět nediftongizované tvary.

gá gsem Urozený, gá gsem Měsstenjn takowý 20n;

Těchto nedbandliwě poslauchate, onných pak welmi pozorujete 41n.

Diftongizace se neprosadila ani u zájmena *jiný* s významem netotožnosti (excerpováno 5x). Obdobně nebyl humanistický úzus porušen ani v případě excerpovaných interrogativ *jaký* a *který* (zaznamenána 2x), u relativ *který/kterýžto* (vybrána 22x), u indefinit typu *všelijaký, nějaký, některý* (evidována 5x), či u totalizátorů *žádný* a *každý* (nalezeny 30x).

Příklady nediftongizovaných koncovek:

nebo ať giný tluče a tře, giný mjssý a sprawuge 44n;

že sebe neznáss co gsy, a gaký gsy, že se tak welebjss 15s;

Který se Křestián do něho wzhlédne (úvodní strana);

pohlediteli na toho / kterýž gest oblečen w drahé Raucho 41d;

tuto Knjžku ze wsselygakých Katolických Kněch sepsal sem 7n;

a lechce aby negaký Erb měl 19s;

K čemuž abych wzdy asponj nekterým Lidem příčinu dati mohl 6d;

aby žádny swũg sám nebyl 28s;

Nebo každý Aud naplněn bude s wlasstnj Bjdau 59d.

Nulový výskyt diftongizovaných tvarů jsme rovněž evidovali u řadové číslovky *druhý* (excerpována 2x), u násobné číslovky *dvojnásobný* a neurčité číslovky *mnohý/á/é* (vybrána 9x).

a druhý kterýž byl řekl Hodug Dusse má 16n;

odjwá se dwognásobnými 39n;

w Postech mnohých 30d.

Shrnutí: Celkem jsme v textu zaznamenali **96** rodových zájmen a číslovek, v jejichž koncovkách by se diftongizace mohla objevit, ovšem nenalezli jsme ani jediný diftongizovaný tvar.

2.3 Diftongizace *y* > *ej* v základu slova a po sykavkách

Diftongizace *y* > *ej* v základu slova má v porovnání s předchozími podkapitolami poměrně vysokou četnost. Vezměme v potaz již první substantivum *pýcha*, které bylo ve všech **12** případech doloženo s diftongizovaným *y*: *Pejcha* (4s, 29s, 34n, 39s, 45n, 47n, s, d, 48s, d, 49n, s), či substantivum *mlýn*: *mlegny* 24s. Diftongizace se rovněž uplatnila v základu dějového substantiva deverbativního původu *blýskání* evidovaného 2x: *blegskánj* (24s, 32s.), ovšem slovesný tvar *blýskají* je již bez přítomnosti diftongu: *Očj blýskagj* 21n. Opačný výsledek jsme zaznamenali u substantiva *dým*, jež tomuto jevu nepodlehlo a zůstalo zachováno s dlouhým vokálem v základu: *a gakžto Mlha neb Djm před Sluncem* 52n. Avšak základ slovesného tvaru

nadýmá již diftongizován byl: *Pegcha ge nadehma* 29s. Diftong *ej* se prosadil též v základu dějového substantiva *smýšlení*: *Smegsslenj* 47n i v základu slovesného tvaru *přemýšlet*: *premeysleg* 12d.

Tvary sloves *být*, *(ne)bývat*, *přebývat*, *obývat* i dějových adjektiv *přebývající*, *obývací* byly evidovány ve všech **57** případech bez porušení humanistického úzu. Jedinou výjimku představuje tvar slovesa *ubývat*, jenž byl nalezen s diftongizovanou variantou: *čjm wjce roste, tim wjce ubegwá* 36n.

Substantivní, adjektivní a slovesné tvary se společným kořenem *-výš-* jsme doložili ve **4** případech bez diftongizace, navíc dílem i se zkráceným vokálem: *powysseých* 45n, *powyssenost* 47n, *powysse* 48s a *powjssyl* 48s. Diftongizovaným kořenem *-vejš-* pak disponoval pouze jediný slovesný tvar: *wywegssyl* 48s.

Ostatní slovesné tvary byly excerpovány dílem s krátkým vokálem *y*, dílem s diftongizovaným základem. Slovesný kořen *-hýb-* se zkrátil, a proto nebyl diftongizován ani v jediném tvaru.

y nadewssemi Żiwotčichy, který se hybagj na Zemi 33n;
ale Sprawedlnost k Aumyslu shybáte 44s.

Naproti tomu u tvarů sloves *dotýkat* a *uchýlit se* autor textu humanistický úzus nedodržel.

a když se nás oprawdowě dotegkati ráčj 5s;
wssychnj ucheglili se 50s.

Dále zmíníme infinitivy slovesa *skrýt*, jedenkráté se zkráceným vokálem, jedenkráté pak s diftongem *ej*. Obdobně se zachovaly i slovesné tvary odvozené od základového slova *slýchat* – dílem doloženy s diftongem, dílem s krátkým vokálem, který nemohl být diftongizován.

a Smrt nás pogjmá, kteréž se žádný nemůže skregti 37d;
a wssak se skryti nebudau mocti 58n;

Prwnjch Přátel se oslegcha wčeregssým pak, že nezná 47n;
gessto gi Oko newjdalo, Ucho neslychalo 64n.

Diftongizace *í > ej* po sykavkách se opět vyznačuje jistou četností. Tvary substantiva *měsíc* představují jedině zástupce tohoto slovního druhu, ale diftong *ej* jsme nezaznamenali ani u jednoho ze **3** excerpovaných příkladů: *Měsýce* 9n, *Měsýcem* 22n a *Měsýcy* 55n. Humanistický úzus byl taktéž dodržen pro sloveso *nazývá* 26d.

Tvary slovesa *získat*, adverbium *zítra* a tvary adjektiva *zítřejší* adverbiálního původu doložíme již s diftongem *ej*.

ale co platno gest Człowěku, by pak wssechen Swět zegskal 42d;

Nezegská-li timto Uměnjm nic uteče se k ginému 46n;

a zegtra Tělo swé dáwá k sežránj Czerwům 15d;

Tehdy nechlub se Dnem zegtřegssým / newěda co zegtřegssý Den přinese tobě 37d;

An dnes Człowěk zdráv, sylný čerstwý hledjc ant' na zegtřj gest mdlý 53s.

Shrnutí: V textu jsme dohromady evidovali **100** slov, v jejichž základě či v pozici po sykavce by se diftongizace *í > ej* mohla prosadit. Tento jev jsme doložili u **29** slov, jeho četnost je tedy **29%**.

2.4 Diftongizace předpony vý- > vej-

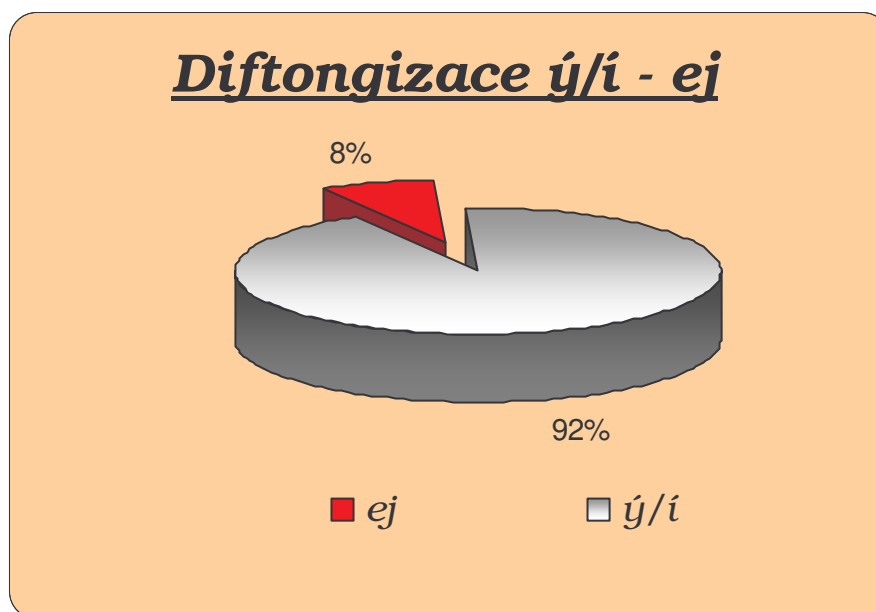
V textu jsme nezaznamenali ani jediný doklad diftongizované předpony *vý-*. Tento výsledek je rovněž předznamenán faktem, že absolutní četnost celého souboru slov s předponou *vý-* je velmi nízká, čítá pouhé **3** jednotky, a sice tvary adjektiva *nevýmluvný* ve všech případech doložené s krátkým vokálem v předponě: *newymluwna Krása* 63n, *Rozkoss newymluwna* 64n a *newymluwných Bolestj* 59s.

Shrnutí: Z celkového počtu **3** slov se ani jedině nevyznačuje diftongizovanou předponou *vej-*.

2.5 Grafický přehled ke kapitole 2.: Diftongizace ý > ej

Pozice diftongizovaného ý/í	Počet možných diftongizací	ej	Četnost	ý/í
Koncovka adj. se složenou deklinací	267	6	2%	261
Koncovka zájmen a číslovek	96	0	-	96
Základ slova / po sykavkách	100	29	29%	71
Předpona	3	0	-	3
Celkem	466	35	8%	431

Tabulka 6

Graf 6

3. Diftongizace í > ej

Diftongizace *í > ej* stejně jako v případě prvně analyzovaného textu tento postbarokní text taktéž příliš nezasáhla. Doklady diftongizace jsou tedy obdobné, opět se týkají sloves *nalévat* a *zalévat*.

a Konwe zlate k Službě / aby do nich Wjna nalegwali 25s;

a Bolestj, Očj se zalegwati budau slzamy 59d.

Tento jev se rovněž mohl prosadit v základu slovesného tvaru *přelézat*, ale nestalo se tak, neboť zde zůstal krátký vokál: *přecházegj Pahrbky, přelezagj Skaly, a vysoké Wrchy 28s.*

V souvislosti s tímto jevem rovněž zmíníme změnu tautosylabického *aj > ej*. Jako příznakový jev jsme ji zaznamenali u adverbia *tegně* 45d. U dvou jiných slov již tento hláskoslovný jev postřehnut nebyl: *tagného* 55s a *tagně* 56n.

4. Diftongizace *ú > ou*

V této podkapitole budeme opět pozorovat diftongizaci *ú > ou* na počátku slova, či po předponě, jakožto jev příznakový, řadící se k jevům nespisovného jazyka.

Nejvyšší četnost jsme evidovali u tvarů substantiv mužského rodu: *aumysl* (8s, 40s, 49s), *auklad* (28d, 32s), *auraz* 34n, *auřad* (46n, s, d, 47n), *aud* (59d, 60n) a *auředlnjk* 49n.

Diftongizaci *ú > ou* jsme dále našli na počátku feminin: *auzkost* (17s, 25d – 2x, 54d a 58n) a *autrpnost* 36s. Jev byl taktéž evidován u neutra *autočiště* 58n. V ostatních tvarech, ani po předponách či na švu složenin, jsem již diftongizované *ou* jako příznakový jev nenalezli.

Nepříliš výraznou konkurenci k diftongu *ou* tak představuje pouze krátký vokál *u* na počátku slov typu *usta* (2x), *upěnj* (2x), či *uplná*, který mohl být diftongizován, ale nestalo se tak z důvodu jeho omezené kvantity.

ale ustawyčna hruza, a strach, a ustawyčné Nařikánj, Upěnj, Plač 59n;

hlawa třese, hořj mu Duch z Ust mu smrdj 21n;

a tomu do céla rozuměťj, lečby snad to za uplná uměl 23s.

Shrnutí: Diftong *ou* jsme jakožto příznakový jev zaznamenali na počátku **20** substantiv. U **5** ostatních excerpovaných slov se již diftongizace neprosadila. Četnost tohoto jevu tedy činí **80%**.

5. Protetické v-

Na počátku této kapitoly předesíláme, že se proteze v textu příliš neprojevila. Celkem jsme excerpovali **4** slova s protetickým v-, a to 2 substantiva, 1 slovesný tvar a jedenkrát předložku. Přesto zmíníme i ta slova začínající na *o*, u nichž se proteze

prosadit mohla, aby byl soubor absolutní četnosti jevu kompletní a bylo tak možné získanou relativní četnost porovnat s druhým textem.

Doklady proteze:

Okolo Hrdla zlaté Wobogky a Spynadla, w nitř pak mrzké a osskliwé Ohyzdnosti 15n;
Gako Wlk a Medwęd, pard a lew, Rys, a polnj Wosel 32d;
a wostáwali gsme na Cestě Neprawostj a Zatracenj 60s;
abyste čtauc tuto Knjžku, nečtli gi běžně, a gako wo Záwod 65d.

Soubor slov bez prosazené proteze by pak čítal následující jednotky: **65** substantiv, **17** adjektiv, **12** zájmen, **7** číslovek, **69** slovesných tvarů, **8** trpných participií, **9** adverbií a **84** předložek. Rovněž jsme protetické *v-* neevidovali ani po předponách *po-* a *ne-* u dalších **6** slov, jejichž kořen začínal na *o*.

Příklady bez proteze:

Na Nohách Obůw potworná, w nitř Smrad sseredný 15s;
Rozpalugj ohniwé Ssypj zły Lide 32n;
neb co gsme my, to oni byli, co oni gsau to my nětdy budeme 21d;
až oba dwa chtěgj z Nauze do Bjdy 18d;
rozhaněgj a kradau, oklamawagj a kupčj 24d;
a wždycky bljzss k Smrti wychowán, a ostrjrhán gsa z auzkostj 17s;
gak se obyčegně w nassých ke Koncy běžjých Let stáwá 46s;
O Přjprawě k poslednjm Wěcem 49d;
nazy se zase nawrátjme, a nic sebau neodneseme 16s.

Shrnutí: V textu jsme vyhledali **281** slov začínajících na *o*. Protezi jsme zaznamenali u **4**, četnost jevu tak činí **1,4%**.

6. Další hláskoslovné jevy

Pro tento text je dalším příznačným rysem neprovedení přehlásky *u > i* u časového příslovce *již* u 6 případů: *Nebo wssecko hyne, a proměnu bere: což gest prwé bylo, guž negsau* 17n. Naproti tomu v 7 dalších příkladech již přehláska proběhla.

Další odklon od humanistické normy představuje substantivní tvar *dowodowé* 6n. Vokál *o* se v tomto případě přes diftong *uo* neposunul k dlouhému vokálu *ú*.

V textu jsou rovněž zdloužené tvary imperativu od slovesa *píti*: *pí* (16n) místo *píj* a zdloužený tvar v indikativu přezenta *příde-li* (41s) místo *prijde-li*.

I. DÍLČÍ ZÁVĚR: KOMPARACE HLÁSKOSLOVNÝCH JEVŮ

1. Komparace relativních četností

Analýza hláskoslovných jevů nám poskytla cenné údaje. Jelikož rozsah textů nebyl totožný (120 stran ku 65), nedisponoval stejným či přibližným počtem stran, bylo nutné číselné údaje pro jednotlivé jevy přepočítávat na procenta. Východiskem byl vždy soubor všech jednotek, ve kterých se hledaný jev mohl prosadit a které byly vyhodnoceny v procesu excerpce. Tento soubor představoval tzv. absolutní četnost jevu, množství všech jednotek, které se mohly odklonit od humanistického úzu. V druhé fázi jsme poté zjišťovali tzv. relativní četnost jevu, tedy procentuální zastoupení prosazeného jevu v souboru všech jednotek. Tímto krokem jsme pak získali pro oba texty srovnatelné číselné údaje. Pro výpočet jsme používali vzorec:

f (relativní četnost jevu %) = četnost prosazeného jevu X 100 / absolutní četnost jevu.

Text I. = Jediná choti Beránková

Text II. = Zrcadlo časného i věčného života

Přehled zpracovaných údajů pro jednotlivé jevy v jednotlivých pozicích podáváme v tabulce č. 7:

Hláskoslovný jev	Text I.	Text II.
Úženi é > í v koncovkách adj. se složenou deklinací	2%	7%
Úženi é > í v koncovkách zájmen a číslovek	1,7%	7%
Úženi é > í v základu slova, popř. v příponách přejatých slov	63%	15%
Diftongizace ý > ej v koncovkách adj. se složenou deklinací	-	2%
Diftongizace ý > ej v koncovkách zájmen a číslovek	0,5%	-
Diftongizace ý > ej v základu slova, po sykavkách	17%	29%
Diftongizace v předponě vý-	90%	-
Diftongizace ú > ou	61%	80%
Protetické v-	0,2%	1,4%

Tabulka 7

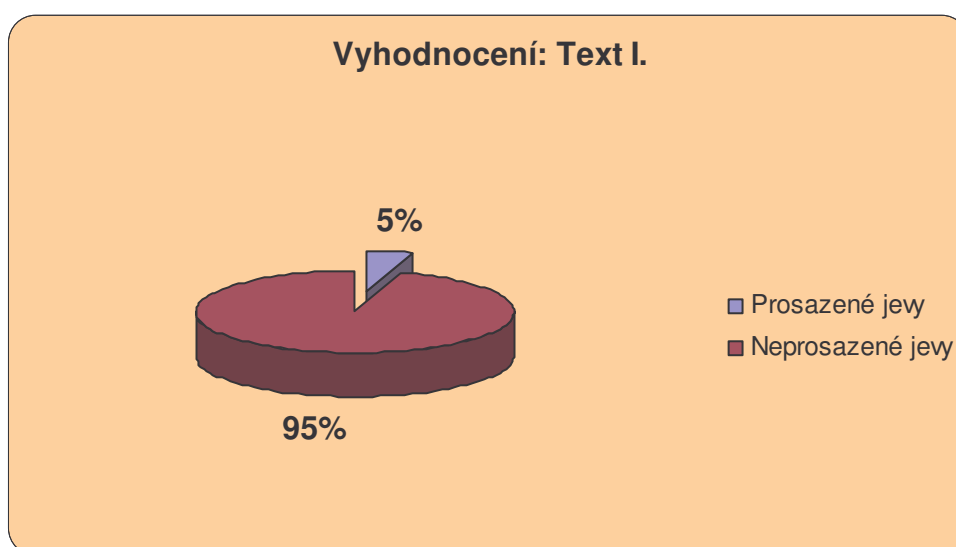
Tabulka č. 7 názorně ukazuje, který text disponuje vyšší relativní četností zastoupených jevů. Text II. jednoznačně dominuje v těchto hláskoslovných jevech: úžení *é > í* v koncovkách adjektiv se složenou deklinací a v koncovkách zájmen a číslovek, diftongizace *ý > ej* v koncovkách adjektiv se složenou deklinací a v základu slova, diftongizace *ú > ou* jakožto příznakový jev nespisovného jazyka a protetické *v-*. Výrazněji se tedy projevuje v **6** jmenovaných položkách z **9** uvedených.

Naproti tomu text I. se prosadil v těchto hláskoslovných jevech: úžení *é > í* v základu slova, popř. v příponách přejatých slov, diftongizace *ý > ej* v koncovkách zájmen a číslovek a v předponě *vý-*. Text I. tedy dominuje v pouhých **3** zbylých položkách, i když je nutné podotknout, že první a třetí jmenovaná položka v textu II. vůbec zastoupena nebyla.

Kdybychom tedy měli stanovit hypotézu, který text se výrazněji odklání od humanistického úzu, pak by komparativní údaje jednoznačně směřovali k textu II., tedy V. V. Paroubek: *Zrcadlo časného i věčného života*, text mladší, tedy postbarokní. Pro přehled uvedeme ještě relativní četnost všech jevů pro text I. a II.

Text I.

Četnost neprosazených jevů	Četnost prosazených jevů	Relativní četnost
2969	143	5%

Graf 7

Text II.

Četnost neprosazených jevů

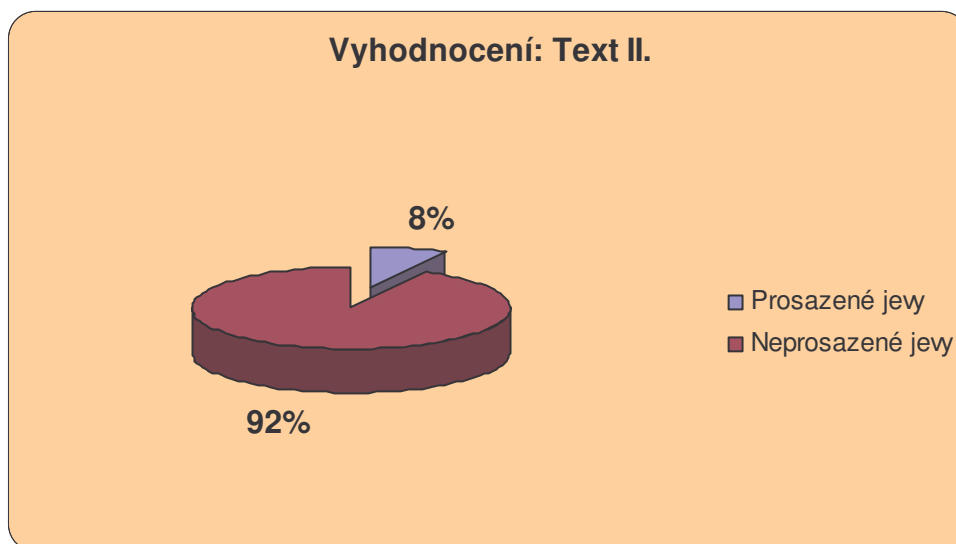
1117

Četnost prosazených jevů

93

Relativní četnost

8%

Graf 8

Grafy a tabulky opět nabízejí jednoznačný výsledek: relativní četnost všech prosazených jevů v textu II. je vyšší, činí **8%** ku relativní četnosti **5%** pro text I. Můžeme tedy říci, že text Koniášův, bližší humanistické době, více koresponduje s humanistickými požadavky, text Paroubkův, tedy mladší, úzu vzdálenější, se odklání více. Ovšem zjištěná procentuální četnost není v obou případech nikterak výrazná.

2. Zamyšlení nad výsledky komparace

V úvodu jsme naznačili předpoklad, že případná iregularita češtiny v analyzovaných barokních textech může být determinována charakterem čtenářské společnosti, tedy snahou autora přizpůsobit se mluvě lidu. Excerpcí získané a procentuálně vyjádřené údaje ovšem nekorrespondují s tímto úsudkem. Je sice pravda, že v textu byly nalezeny rysy proniknuvší tam z mluveného jazyka, avšak jejich zastoupení není natolik výrazné, abychom mohli tvrdit, že barokní čeština je plně prostoupena lidovými prvky, a abychom mohli náš výzkum jednoznačně uzavřít slovy, že jazyk tohoto období je úpadkový. Pojdme se nyní zaměřit na ony důvody, proč jsou analyzované texty tak málo zasaženy hovorovými prvky.

Prvním důvodem může být žánrové zaměření těchto textů. V úvodu jsme naznačili, že odchod nekatolické inteligence do exilu způsobil žánrovou omezenost. Texty se tematicky přizpůsobovaly rekatolizačním tendencím a cílové vrstvě čtenářů. Dominovala tedy především homiletika a nábožensko-filozofická pojednání. Mohli bychom tedy očekávat, že se více rysů mluvenosti bude objevovat právě v kazatelských textech, primárně mluvených a teprve sekundárně sepsaných. Ovšem texty náboženského či nábožensko-filozofického charakteru byly řazeny (vzhledem k tematickému zaměření) do kategorie vyššího stylu, a proto se odlišovaly i po stránce jazykové. Vraťme se k teoretické části této diplomové práce. Na základě Porákovy *Hláskosloví a pravopisu* jsme při popisu analyzovaných hláskoslovných jevů několikrát zmínili, že se texty tohoto charakteru vyznačovaly jazykovou čistotou, snažily se dodržovat kralický úzus, a proto popisovanými jevy zasaženy víceméně nebyly.

Dalším důvodem jazykové čistoty těchto textů může být i specifičnost autorského stylu. Milan Kopecký v doslovu Koniášova *Vejtažního naučení*³⁰ uvádí, že Koniáš je v jazykové oblasti vzorem správnosti, nikoliv úpadku, jak udávala obrozenecká produkce. Můžeme tak potvrdit naši úvodní hypotézu, že nesympatie a „nechuť“ k této rozporuplné době způsobily mnohé předsudky a chyby ve vnímání této časové periody, které se odrazily v posuzování jazykové stránky textů spadajících do barokní éry. Dobová příslušnost tak často determinovala i smýšlení o jazykovém charakteru barokních textů.

³⁰ Kopecký, M.: *Antonín Koniáš. Vejtažní naučení*. Blok, Praha 1995, s. 159.

III. PRAKTICKÁ ČÁST – TVAROSLOVÍ

Text 1.: Jediná choti Beránková (1733)

1. Substantiva

1.1 Koncovky maskulin v nominativu a vokativu plurálu

V nominativu plurálu se v zásadě objevuje 5 typů koncovek: o-kmenové koncovky *-i*, *-y*, *co* do původu u-kmenová koncovka *-ové*, konsonantická koncovka *-é* a i-kmenová koncovka *-í*.

O-kmenová koncovka *-i* je v první řadě evidována u životných maskulin zakončených na souhlásky alternující, v našem případě se jedná o alternace *k > c*. K tomuto deklinačnímu typu řadíme následující maskulina: *katolíci, následovníci, odporníci, podvodníci, potomci, proroci, přestupníci, služebníci, tuláci, učedníci*.

ty sam s mnohými odpornjky zato máss, že Ržjmsstj Katolicy mohau spasenj býti 19s;
Poněwádž tehdy patrně od učenj Aposstolského se odlučug / ani Aposstolský / konečně
ani Krystowý následownjcy negsau 85n;
a k Krystu učenj swé wztahowati mohau odpornjcy Ržjmské Cýrkwe 80s;
takowj podwodnjcy sau gistě mezy těmi / o kterých Ezechiel mluwj 79n;
y my y potomcy nassý zasljbenau zem Sláwy Nebeské ssťastně děditi budeme 96d;
W den ten zahanbenj budau Prorocy, aniž přikryti budau plásstěm pytlowým 79n;
Gežjsse se pozdrawugj / y hned hlawnj přestupnjcy druhého přikázánj Božjho gim býti
musý 67d;
služebnícy: / z kteréžto netoliko služebnjcy světských Pánůw ... naučenj sobě wzýti magi
64s;
Synowé wassy budau tulácy na paussti lét 40.(94d);
Pán chce / aby Učedlnjcy gehu mnoho mohli 75s.

Koncovku *-i* jsme vedle bývalých o-kmenů zaznamenali i v nominativu bývalých jo-kmenů, tedy u maskulin, která by původně náležela ke vzoru *oráč*. Jedná se o maskulina zakončená na konsonanty totožné s výsledky alternace nebo jim foneticky

podobné (c, č, z, š, ř, d', t', ň). K tomuto paradigmatu náležejí tato maskulina: *čtenáři, lháři, modláři, muži, posměvači, rouhači, utrhači*.

dokázalo se na něm / že čtenáři domácí s Kázánjm a s vyučovánjm swých Pastýřů pohrdagjcy / hodnj a schopnj negsau 84s;

nechlubte se / a nebywegte lháři proti prawdě 74s;

w kterém werssy Pjsma Swatého to zřetedlně stogj / že Spráwcowé Ržjmské Cýrkwe sau podwodnjcy / modláři / Antykrystowé 89s;

zdaliž až podnes nenacházý se horliwj Aposstolsstj Muži / jenž nás wraucně napomjngj 95d;

že přigdau w poslednjch dnech s oklamánjm posměvači 147d;

nastanau časowé nebezpečnj: budau lidé rauhači / neposlussnj / nepokognj / utrhači / plassý 91n.

O-kmenovou koncovku *-i* jsme celkem evidovali u **46** maskulin v nominativu plurálu.

Pro maskulinní substantivum *bratr* jsme v textu zaznamenali plurálovou podobu s koncovkou *-í*: *bratří*. Jedná se o původně staročeské kolektivum typu *milá bratřie*. Toto substantivum s kolektivním významem bylo původně deklinováno podle vzoru *laní*. Teprve až přechod k spíše plurálovému pojetí tohoto tvaru umožnil zánik původní deklinace a užívání tvarů deklinace složené. Obdobně se chovalo i substantivum *kněz* > *kněží*, taktéž staročeské kolektivum typu *vyšehrazská kněžie*.³¹ Pro toto maskulinum jsme v textu ovšem nezaznamenali koncovku *-í*, jak by se dalo očekávat, nýbrž pouze krátkou koncovku *-i* podle jo-kmenové deklinace.

wy tedy Bratřj to prwe wědauce / ostřjhegte se 147d;

že nassý Kněži podáwagi Tělo Krystowé bez Krwe 167n.

Další koncovkou, kterou jsme evidovali v nominativu či vokativu životných maskulin, je původně u-kmenová koncovka *-ové*. U-kmenová deklinace postupem času splynula s deklinací o-kmenovou a jejích tvarů bylo později využito především

³¹ Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977, s.144.

k vyjádření životnosti. Proto dnes registrujeme koncovku *-ové* jako dubletní tvar vedle koncovky *-i* u osobních maskulin. Pakliže je užita i u neživotných tvarů, chápeme ji jako archaicky zabarvenou.³² V barokní době ale ještě její vyhraněnost pro vyjadřování životnosti nebyla jistá.

Koncovka *-ové* byla zjištěna u původně u-kmenového substantiva *syn > synové*. Dále jsme ji excerpovali v plurálu bývalých o-kmenů: *antikristové, apoštolové, biskupové, bohové, Čechové, samaritánové, synáčkové*.

že Spráwcowé Ržjmské Cýrkwe sau podwodnjcy / modláři / Antykrystowé 89s;
kterak když Swatj Aposstolowé / uslysseli / že Samarytánowé přigali Slowo Božj 82s;
Biskupowé Cžesstj wstahugj moc a poslaupné powolanj swé 76s;
že Cžtenářowé gegich Kněh budau gako Bohowé 103s;
O kdyby někteřj Cžechowé k té Swátosti dle možnosti horliwěgi chwátali 81d;
A Synowé twrdé twáře / a neskrotitedlného srdce gsau / ku kterýmž. gá posýlám tebe 5n;
Synáčkowé zůstaňte w tom 83n.

Koncovka *-ové* byla též nalezena u maskulin, která se původně řadila k jo-kmenové deklinaci a některá k deklinaci ja-kmenové (př. *správce* či *svůdce* podle *dušě*). Jedná se o maskulina: *čtenářové, dědicové, kacířové, králové, mužové, obyvatelové, otcové, rodičové, rytířové, správcové, svědkové, vlastencové, učitelové*. Koncovkou *-ové* disponuje rovněž plurál maskulina cizího původu *farizeové*. Tato koncovka se též prosadila u maskulina *slouhové*, které původně náleželo k deklinaci a-kmenové, dnes k typu *předseda*. Podotýkáme, že ve všech excerpovaných tvarech byla koncovka *-ové* doložena v dlouhé podobě, i když byla od původu krátká. Zkrácené varianty evidovány nebyly.

že Cžtenářowé gegich Kněh budau gako Bohowé 103s;
neb Swatý Petr prawj / že sme skrze Krysta Žiwota wěčného dědičowé učiněnj 175n;
a ginssý za časů prwotní Cýrkwe zawrženj kacýřowé nebo zblaudili nebo nezblaudili 151n;
Slaužj Králowé Pánu Bohu / gakž gim z hůry poručeno gest 87n;
W tom Mužowé Božj Gozue / a Káleb napomjnali wesskeren blaudjcy Lid 94s;

³² Ibidem, str. 126.

kdyby wssycknj Obywatelowé toto napomenutj k srdcy sobě wzali 66d;
wy se wždycky Duchu Swatému protiwjte / gako otcowé wassy / tak y wy 3d;
Rodičowé mohli nápodobně gako Lidé podwedenj býti 22d;
gako Rytjřowé Krystowý / snážegi wssecka pokussenj strany Wjry přemáháme 81s;
Náležitě zřjzenj a předstawenj Duchownj Spráwcowé gak weřegně tak obzwlásstně
Slowo Božj hlásagi 7s;
Mnozy swůdcowé wysšli na Swět / kteřjž newyznáwagi Gezu Krysta 72/73;
mnozy Wlastencowé Knihu Katolickau ... gak do nj běžně nahljdnau 8s;
Mnohé wěcy w samém Pjsmě swatém se nacházý / kterým až po dnes ne wssyckni Swatj
Otcowé a Učitelowé Cýrkewnj dostatečně porozuměti mohau 9d;
gako někdy Faryzeowé Skutky a Učenj Krystowé / přetřásali 4n;
wssyckni Křesťané / gakožto slauhowé Krystowj / naučenj sobě wzyti magi 64d.

Následující přehled ukazuje, že se dubletní koncovky *-ové* a *-i* objevují v plurálu maskulin *muž* a *čtenář*. V případě maskulina *muž* byla koncovka *-ové* zaznamenána pouze v jediném, výše zmíněném dokladu. U zbývajících 3 tvarů nalezneme koncovku *-i*. U maskulina *čtenář* jsme doložili jedenkrát koncovku *-ové*, jedenkrát *-i* (viz příklady výše).

Koncovka *-ové* byla rovněž zaznamenána v nominativu plurálu neživotných maskulin. Ze současného hlediska se jedná o příznakový rys ryze archaický, ale v tehdejší době to byla jedna z variantních koncovek, kterou mohla mít maskulina životná i neživotná. Jsou to tato maskulina: *bludové, časové, článkové, dnové, hřichové, koncové, letopisové, melounové, nástrojové, paprskové, smyslové, svárové, základové*.

W nassy Wlásti hogný dostatek gest užitečných a spasytedlných Kněh o Prawé Wjře / w
kterýchžto nyněgssý Kacýřsstj Bludowé Slowem Božjm gádrně se porážj 8s;
že w poslednjch dnech nastanau časowé nebezpečnj 90/91;
že wssyckni Czlánkowé Wjry gegich prawdiwj gsau 19s;
Wjme pak že dnowé Nebeský sau wěčný 138n;
Zdáloby se nemožně / aby skrze Swátost Pokánj / hřjchowé odpausstěni byli 76n;
Tyto wssecky wěcy w figuře dály se gim: napsaný pak sau k potrestánj nassemu / na
kterěž koncowé wěku přissli 91d;
Letopisowé Towaryštwa Pána Gežjsse u dolegssýho Reyna na Rok Páně 1653 (157n);
Lahůdky po kterých dychtili nezdařilj Synowé Izraelsstj byli: Wokůrky / Melaunowé 93s;

Pokudž wody, bubny neb ginj hudebnj nástrogowé / gessto rozum nemagi 70s;
aby wymalował ukřižowaného Pána Gežjsse / kterak z něho vycházegicý Nebesstj
paprskowé až do wnitřnosti Srdce kagjcy Maři Magdalény wstupugj 156n;
tak nebyli porussenj smyslowé wassý 103n;
pakli máte hořkau záwist / a swárowé gsau w srdcých wassých: nechlubte se 74s;
Že gsau Základowé gegj na Horách Swatých, to gest: na Hoře Swaté Kalwarye 136n.

U-kmenovou koncovku *-ové* jsme tedy zaznamenali celkem u **59** maskulin v nominativu plurálu.

U neživotných maskulina *bubny, časy, sváry, počty a zpěvy* jsme v nominativu plurálu evidovali neživotnou maskulinní koncovku *-y*: *bubny 70d, časy 153n, počty 9s, ustawičné swáry vznikagj 73d, nadchnuté zpěvy 93n*. Všimněme si, že substantiva *sváry* a *časy* tak disponují jak neživotnou koncovkou *-y*, tak zživotňující *-ové* (viz příklady výše).

Poslední koncovkou, kterou jsme doložili v nominativu maskulin, je koncovka *-é*, jejíž kvantita má původ v i-kmenové koncovce *-í*. Zaznamenat ji můžeme u maskulin na *tel: nepřátelé*. Taktéž byla přejímána i jinými osobními jmény: *apoštolé, křesťané*. V textu se vyskytují rovněž tvary *lidé* a *Židé*, avšak tvar *lidé* disponuje v nominativu plurálu dílem zkrácenou koncovkou *-e*, dílem variantou dlouhou. Rovněž jsme v plurálu tohoto substantiva zaznamenali krátkou zúženou koncovku *-i* pod vlivem i-kmenů (vzor *kost*) a jedenkrátě původní i-kmenovou mužskou koncovku *-í* (podle *gostie*), vzniklou monoftongizací *ie* v *í*, kterou dnes u některých maskulin, k nimž se v nominativu plurálu dostala, vnímáme spíše jako nářeční (např. západočeský okruh jihozápadočeských nářečí má *policajtí, vojáci*). Ve spisovné češtině se ustálila konsonantická koncovka *-é* (*lidé*), ale v běžné mluvě je častější tvar *lidi*.

Wydáwagj se někteřj za Následownjky Krystowý / gsau ale nepřátelé Křjže (2.list d);
že Aposstolé na ty / kteřj giž pokřtěnj byli / Ruce kladli 81n;
Sem wssyckni v Wjře wrtkawj a nestalj Křesťané 28n;
An y Židé o něm řekli: Zdaliž tento nenj Syn Tesařu 134d.

my ubozý Lide ani gistj negsme / že Krystus na Swět přissel 151s;

*Rodičowé mohli nápodobně gako Lidé podwedenj býti 22d,
docházý k nám ale wsseligacy Lidi 87d;
Lidj z některých chalup ku pomocy wyběhli 14n.*

Opět si můžeme povšimnout, že maskulinum *apoštol* má v nominativu plurálu dubletní tvary s koncovkami *–ové* (evidována 5x) a *–é* (zaznamenána pouze 1x).

1.2 Koncovky maskulin v genitivu plurálu

V genitivu plurálu maskulin si budeme všimnout dvou typů koncovek. Na jedné straně je to koncovka *–ův / uv*, která je vnímána jako archaická, a proto bývá častěji doložena v citátech z bible. Proti ní pak novější koncovka *–ů / u*.

Genitivní koncovku *–ů* jsme v první řadě zaznamenali u životných maskulin, která původně náležela k o-kmenové deklinaci. Jedná se o následující substantiva: *apoštolů, biskupů, křesťanů, náměstků, odporníků, podvodníků, proroků, protivníků, učedníků*. Dále pak u substantiva *syn > synů*, které patřilo k u-kmenové deklinaci.

kterakby tu moc k wyučowanj / k wykładanj Pjsma / k rozhřessenj / poslaupně od Aposstolů / a od samého Krysta dosahl 77d;

w Českém Králowstwj Kněžstwo pořádně se swětj / a poslaupné powolanj swé bere od swých Biskupů 76s;

wyrozumjwá se shromážděnj wěřících Křesťanů 136d;

Pomazánj od Náměstků Aposstolských Biskupůw Cýrkewnjch / w Pjsemě Swatém základu nemá 83n;

přčina gest wssý skázy wssech Cýrkwe Ržjmské Odpornjků 23s;

když proti samospasytedlné Wjře od pokautných Podwodnjků Pjsmo swaté se ffalessně wykładá 23s;

abyste uposlechli řečj Služebnjkůw mých Proroků 11n;

máss dwoge swēdectwj y od Ržjmské Cýrkwe / y od protiwnjků samých 19d;

aby geden z Učedlnjků Ssymon Cyrenenský Křjž gemu nesti pomohl 132s;

Chceteli prawau swobodau Synů Božjch w onom Žiwotě obdařenj být 133n.

Dále byla genitivní koncovka *–ů* nalezena v plurálu životných maskulin, která byla původně řazena k jo-kmenové deklinaci (popř. ještě před tím k deklinaci ja-

kmenové), tedy ke vzoru *oráč* (popř. před tím ke vzoru *dušě*). Jsou to maskulina: *mužů, otců, pastýřů, poběhlců, rodičů, spasenců, správců, učitelů*.

trestati ho budu w metle mužů / a w ranách synu lidských 142s;

a pro Gméno geho zažiwa upálen byl / neb y krew twau wylil / dle Swědectwj Swatého Augustýna / a giných Swatých Otců 26n;

abychom od náležitě zřjzených Duchownjch Pastýřů / o prawém geho náboženstwj spráwu a wyučowánj pokorně přigjmali 85n;

když se hrozná utrhačná slowa ... od ledagakýchs poběhlců roztrussugj 88d;

od Boha / ne od Rodičů Dussy sy dostal 22d;

aby někdy y Krystus před Otcem swým za ně se nestyděl / a od prawé strany Spasenců ge nezawrhl 72s;

Ponegprw skrze Pjsma od sprawedliwých Duchownjch Spráwců potvrzená 8n;

podlé gednosworného wegkladu Swatých Otců / a starých Učitelů / wyrozumjwá se shromážděnj wěřicých Křesťanů 136d.

Koncovku *-ů* jsme evidovali též u některých neživotných maskulin, konkrétně se jedná o tato: *bludů, časů, dnů, hříchů, kusů, obrazů, ostatků, oumyslů, stánů, svárů*.

uzdrawenj budau od usstknutj gedowatých bludů a hřjchů (2.list s);

a ginssý za časů prwotní Cýrkwe zawrženj kacýřové nebo zblaudili nebo nezblaudili 151n;

40 lét odplatu wezmete za neprawosti swé medle počtu 40. dnů 95n;

že gest neywětssý zloděg / laupežnj / a mordýř / že mnoho kusů stáda tagně rozprodal 88s;

Prwotnj Cýrkew zawrhla Wigilantia / gakož y wssecky Obrazoborce / proto že Poctu Swatých Obrazů a Swatých Ostatků za modlárstwj pokládali 150s;

Ten aneb aspoň některý z těch aumyslů magj pobožnj Křesťané wespolek we Gménu Krystowu se pozdrawugjcý 69n;

Odstupte od stánů lidj bezbožných 99s;

Swárů / a hádánj při Zákonu warůg se 171s.

Genitiv substantiva *čas* byl jedenkráté evidován s krátkou koncovkou *-u*: *kdyby wsseobecná Cýrkew od času Aposstolských po wssem Swětě geg za prawé Slowo Božj*

neuznala 153n. S krátkou genitivní koncovkou byla rovněž excerpována maskulina: počet a podvodník.

*že ge w nj mnoho Latinského / mnoho Počtu a Cyffer 9s;
kterau od starssých zdědil / neb od Podwodnjku přigal 9s.*

Genitivní koncovka *-ův* měla výrazně nižší četnost. V první řadě se vyskytovala v genitivu plurálu původně o-kmenových maskulin: *apoštolův, biskupův, odporníkův, pánův, prorokův, služebníkův.*

Ale tu moc dal Krystus swým Učedlnjkům / kteráž od Aposstolůw na Auřad Kněžský 76n;

Pomazánj od Náměstků Aposstolských Biskupůw Cýrkewných / w Pjsmě Swatém základu nemá 83n;

*Degž Bože aby Obraz ukřižowaného Krysta obměkčil zatwřelé odporníkůw srdce 155d;
z kteréžto netoliko služebnjcy světských Pánůw ... naučenj sobě wzýti magj 64s;*

Slowa kteráž poslal Pán Zástupůw w Duchu swém skrze ruku Prorokůw předesslých 13n;

abyyste uposlechli řečj Služebnjkůw mých Proroků 11n.

Dále jsme genitivní plurálovou koncovku *-ův* našli u životných maskulin řazených původně k jo-kmenům, ke vzoru oráč (popř. dříve k ja-kmenům – vzor *dušě*)
Jedná se o tato maskulina: *kacírův* a *správcův*.

*Ta gest wssech Kacýřůw vlastnost / že dobré učenj s bludným a zlým promichugj 93s;
Poslussnj buďte Spráwcůw swých a poddani buďte gim 64s.*

V poslední řadě budeme jmenovat i neživotná maskulina, která v genitivu plurálu rovněž disponují koncovkou *-ův*: *bludův, hříchův, národův, skutkův, soudův, věkův, zástupův.*

*než že se gedowatých bludůw kacýřských w tom hadu ... každý wstřjhati má 103n;
Neb wždyť se skrze Křest děge odpusstěnj hřjchůw 75d;*

Mám / neb musýmli tak wznessenému a gednomyslnému domněnj wssech Národůw / že Krystus byl / věřiti 154s;

Cžemuž se wynaučil Swatý Augustýn z Skutkůw Aposstolských 81n;

a učinjm abyste w Příkázánjch mých chodili / a Saudůw mých ostrjhalil y činili 27d;

a položjm na wěky wěkůw sýmě geho 138n;

a Slowa kteráž poslal Pán Zástupůw w Duchu swém skrze ruku Prorokůw předesslých 13n.

Jak jsme již předeslali, absolutní četnost maskulin s koncovkou *-ův* je výrazně nižší. Čítá celkem **25** dokladů, přičemž koncovka mladší, *-ů*, se projevila výrazněji, tedy u **60** slov, krátká varianta *-u* pak u **3** slov.

1.3 Koncovky maskulin a neuter v lokálu plurálu

V následující kapitole se budeme zabývat tím, kterých koncovek užil autor v lokálu plurálu maskulin a neuter. Na jedné straně se nám nabízí původní o-kmenová koncovka *-ích* (původně *o chlapiech, o městiech*), na straně druhé pak původní u-kmenová koncovka *-ech* (původně *o synech*), která se postupem času ukázala jako výhodnější zejména u neuter tvrdého typu, protože nezpůsobovala alternaci předcházející souhlásky.

U-kmenová koncovka *-ech* se uplatnila v lokálu plurálu neživotných maskulin *den, post* (dnešní *půst*) a *soud* a životného *křesťan*, tedy u substantiv zakončených na tvrdý konsonant kromě *g, h, ch, k*.

že w poslednjch dnech nastanau časowé nebezpečnj 90/91;

abych prosyl a pokorně žádal w postech / w žjzni 24d;

a w Saudech mých nechodili 139n;

Cyprýán o Křesťanech pod gednau spůsobau Chléba tuto Swátost přigjmagicých dokládá 172s.

O-kmenovou koncovku *-ích* doložím u neživotných maskulin *hřích* a *zázrak* a u životného maskulina *prorok*. Jedná se tedy o substantiva zakončená na zadopatrové konsonanty *k* a *ch*, které v lokálu plurálu vlivem této koncovky alternují: *k > c* a *ch > š*.

kamžto w Swátosti a w Zázcacych slawné Biskupy Swatého Materna / Walerya / a Crescenta wyprawil 76s;
a gestli že gest w hrjssých / budau gemu odpusstěj 83d;
dokládá často Pjsmo Swaté o Prorocých takto 136s.

Jako příznakový rys doložíme rovněž o-kmenovou lokálovou koncovku *-ích* u neživotných maskulin *zub* a *zákon*, která dnes disponují u-kmenovou koncovkou *-ech*, neboť jsou v prvním případě zakončena na obojetnou souhlásku *b*, ve druhém pak na tvrdou *n*.

ačkoliw w Zákonjch Staročeských u Swatého Pawla zřetedlně čtau / že Manželstwo Swátost weliká gest 84/85;
Gesstě masso bylo w zubjch gegich a hle prchliwost Páně wzbudiwssy se na lid 92s.

U maskulina *článek* se prosadila v lokálu plurálu progresivní koncovka *-ách* místo koncovky o-kmenové *-ích*. Neuplatnila se tak tedy alternace hlásky *k > c*: *gessto patrně Aposstolského učenj w mnohých Czláknách se spausstj 80d*. Tato podoba také silně proniká do hovorové češtiny, neboť není nutná konsonantická alternace.

U-kmenovou koncovku *-ech* rovněž doložíme u pomnožného neutra *ústa* a u tvrdého neutra *místo*.

Položil sem slowa swá w ustech twých 87s;
Rozhlásyl se ten podiwný přjbeh po wssech okolnjch mjstech 169d.

1.4 Koncovky substantiv v instrumentálu plurálu

V této podkapitole budeme sledovat, zda se v instrumentálu plurálu uplatňují tradiční koncovky, či koncovky progresivnější *-mi*, *-ami*, *emi*, popř. koncovky hovorové *-ma*, *-ama*, *-ema*.

V případě maskulin se víceméně uplatňují korektní koncovky. U původních o-kmenů byla objevena tradiční koncovka *-y* u těchto životných maskulin: *s aposstoly 75s*, *před konssely 88s*, *s odpornjky 19n*, *s učedlníky 162s*. Tato koncovka byla rovněž zaznamenána u původních u-kmenů: *mezy syny 93d*. Jedinou odchylku představuje

excerpované substantivum *svědek*, které v instrumentálu plurálu disponuje ženskou plurálovou koncovkou *-ami*: *To wssecko wlastnjm ruky mé podpisem potwrzugj před mnohými Swědkami* 21s. Dále jsme koncovku *-y* evidovali u neživotných maskulin: *mnohými důvody* 20d, *mezy gjinými Człánky* 19s, *mezy gelenjma rohy* 85s. U posledního dokladu si můžeme povšimnout, že se hovorová koncovka *-ma* uplatnila pouze u adjektiva *jelení*, u substantiva *rohy*, k němuž se adjektivum *váže*, zůstala koncovka tradiční.

V instrumentálu bývalých jo-kmenů doložíme koncovku *-i*: *s rodiči* 27s, *mezy pastýři* 73s. Odchylka byla zaznamenána u živočišného jména *kůň*, kde se v instrumentálu prosadila koncovka z lidového jazyka *-ma*: *a nalezli až ráno mezy Koňma utlapaného mrtvého* 14n.

U neutrálních původně k o-kmenům byla ve všech případech doložena instrumentálová koncovka *-y*: *před léty* 14s, *slowy Mogžjssowými* 16d, *plnými usty* 66d.

Odchylky byly evidovány v instrumentálu feminin. Místo tradiční plurálové koncovky *-ami* u původních a-kmenů byla ve dvou dokladech evidována mužská instrumentálová koncovka *-y*. Může však jít i o tiskovou chybu.

s mnohými slzy sem prosyl Boha Stwořitele mého 20s;
mezy ginými přjčiny / y pro tu přjčinu / že sau učili 150n.

U ostatních ženských a-kmenů jsme dále našli pouze tradiční koncovku *-ami*: *nad wodami* 2s, *s knihami* 16s, *mezy owčičkami* 73n, *ránami* 132s.

1.5 Koncovky duálových tvarů

Podstatná jména, která označují párové části lidského těla, mají v některých pádech množného čísla tvary odlišné od tradiční deklinace. Tyto tvary bývají označovány jako *dvojně*³³, či *duálové*, neboť jsou důkazem existence bývalého duálu. I tyto tvary byly doloženy v analyzovaném textu.

V případě neutra *oko* byly zaznamenány duálové tvary v akuzativu a instrumentálu plurálu:

³³ Havránek, B. - Jedlička, A.: *Stručná mluvnice česká*. Fortuna, Praha 2002, s. 54.

oči / srdce / y mysl / k Nebi pozdwiwnauti 29n;
nenj Boha před oči^{ma} geho 29d.

U feminina *ruka* byl výskyt starších duálových tvarů nejčetnější. Pozůstatky duálového sklonění byly doloženy v genitivu, akuzativu, lokálu a instrumentálu plurálu. Pro genitiv byly zjištěny dva tvary – starší duálový *rukou* a hovorový *rukouch*:

*skrze skládánj na něg Biskupských **Rukau** swých 84d;*
*Milost Božj / kteráž gest w tobě skrze wzkládánj **rukau** mých 84d;*
*Knihy spasytedlné / byťby se gim do **Rukauch** dostali 4n;*
*skrze wzkládánj **Rukauch** Biskupských na wěrné 82s.*

Pro akuzativ byl doložen tvar *ruce* a pro lokál obdobně jako v genitivu hovorová varianta *rukouch*:

*že Aposstolé na ty / kteřj giž pokřtěnj byli / **Ruce** kladli 81n;*
*tak srdce lidská gsau w **rukauch** Páně 27s.*

Pro instrumentál jsme evidovali korektní duálové tvary *rukama* (i *nohama*), i když dvakrát doložíme i plurálovou koncovku *–ami* pod vlivem ženského vzoru *žena*.

*Pozdwiwněme srdcy swých s **rukama** ku Pánu do nebes 28d;*
*rozestaupila se země pod **nohama** gegich 98s;*
*gessto by měl sepatýma **rukami** / oči / srdce / y mysl / k Nebi pozdwiwnauti 29;*
*Aby Podstata neb Bytnost Chléba po Poswěcenj Těla Krystowa na Oltáři zůstáwala / a gesstě před **rukami** byla 164n.*

U neutra *rameno*, které bylo původně řazeno k n-kmenům, později přestoupilo k o-kmenům, nalezneme místo tradiční u-kmenové koncovky *–ech* či duálové podoby *ramenou* ženskou koncovku *–ách*: *břj^{mě} ... na swých **Ramenách** nesli 133s.*

1.6 Koncovky feminin

V této podkapitole budeme pozorovat, jak se u autora textu projevuje sklon ke krácení femininních koncovek v instrumentálu singuláru a v genitivu plurálu. Zaměříme se na feminina řazená ke vzoru *kost* a *duše*.

V instrumentálu singuláru se sklon k zkracování koncovky neprojevil příliš výrazně. Jev doložíme na následujících excerpovaných femininech: *před swau Smrti* (list druhý n), *nad bjdnu zatwrzelosti* (list druhý d.), *nad skalnatau twrdossýgnosti* 3d, *nad nemocy* 62s, *před prchliwosti se skreg* 105d, *s welikau Wážnosti* 157d.

U ostatních feminin v instrumentálu singuláru doložíme již nezkrácenou náležitou koncovku *-í*: *Gasnostj oswjcený* 2n, *s upřjmnau žádostj* 3d, *Latinskau Ržečj* 9d, *s pilnostj* 15s, *s chutj* 15s, *s Horliwostj* 16n, *s nebezpečnau Zymnicý* 18n, *s wraucnostj* 20d, *radostj oplýwalo* 21n, *zarytau kyselostj* 22n, *s twrdossýgnostj* 63s, *s Chotj* 65d, *s mocý* 68s, *prawau poslaupnostj* 79n, *řečj podwedenj* 102d, *swedl chytrostj* 103n, *wytrhni mě mocnostj prawice* 158s.

V genitivu plurálu jsme zjistili krátkou koncovku v těchto případech: *bez Katolických Swátosti* 14d, *giných nepořádnosti pilnegssý nebyl* 15s, *líbeznost bludných řeči* 93s, *gesstližeby Sprawedlnosti mých poskwrnili* 139n, *podle swých vlastnjch žádosti* 147d, *posylněj Dussy* 174d.

Četnost feminin s krátkou koncovkou v genitivu plurálu je výrazně vyšší než četnost excerpovaných jednotek s koncovkou nezkrácenou: *přjčina skázy blaudjcých Dussy* 7n, *uposlechli řečj Služebnjkůw* 11n, *kagjcých slzy* 2s.

2. Adjektiva

2.1 Deklinace posesivních adjektiv

Posesivní adjektiva disponují smíšnou deklinací, tvary jsou skloňovány jak podle sklonění jmenného, tak podle složeného. V korektní podobě se jmenná deklinace objevuje ve všech pádech singuláru, vyjma instrumentálu, v plurálu je pak jmenné sklonění zastoupeno v nominativu a akuzativu. V ostatních pádech je dodrženo sklonění složené. Analyzovaný text je ovšem zajímavý tím, že se deklinace složená, tedy dle vzoru *mladý*, prosadila i v nepřímých pádech, je možno doložit ji ve všech

paradigmatech. Počet posesivních adjektiv, která disponují deklinací jmennou v nepřímých pádech, je nevýrazný, čítá pouhých **8** dokladů.

Každý kdož odstupuge / a nezůstává w učenj Krystowu / nemá Boha 66s;

pobožnj Křesťané wespolek we Gménu Krystowu se pozdrawugjcy 69n;

Přjgde čas že se někdy vyplnj Proroctwj Zacharyássowo 79n;

Z pokolenj Krystowa gsau / genž proti Mogžjssowi a Aaronowi ... se nepozdwiugj 97n;

Postawil některé zagisté Aposstoly ... k vzdělánj Těla Krystowa 135s;

a kralowati bude w domě Gákobowě na wěky 137n;

Aby Podstata neb Bytnost Chléba po Poswěcenj Těla Krystowa na Oltáři zůstávala 164n;

Když ale w smrtešlné nemocy Kněz Jan Flarius z Towaryšstwa Gežjssowa gi nawsstjwil 169n.

Těchto **8** dokladů pak představuje nepřilíš výraznou konkurenci k souboru excerpovaných posesivních adjektiv, která disponují deklinací ryze složenou, tedy podle vzoru *mladý* i v takových pádech, kde by měla být skloňována podle substantivních vzorů. Taková adjektiva byla doložena ve **150** případech. Jedná se především o tvary posesivního adjektiva *Kristův* > *Kristový/ Kristova* > *Kristová / Kristovo* > *Kristové*. Relativní četnost posesivních adjektiv nedodržujících jmennou deklinaci tak činí **95%**.

Pád	Maskulina	Feminina	Neutra
1.p.sg.	<i>Krystowý</i> <i>Zákon 91n</i>	<i>Krystowá</i> <i>Smrt 6d</i>	<i>Krystowé</i> <i>Tělo 107d</i>
2.p.sg.	<i>Krystowého</i> <i>Hlasu 7n</i>	<i>od Krystowé</i> <i>gednoty 144n</i>	<i>Krystowého</i> <i>učenj 146s</i>
3.p.sg.	<i>Krystowému</i> <i>náměstku 77n</i>	<i>Krystowé</i> <i>Cýrkwi 62d</i>	<i>Krystowému</i> <i>Zasljbenj 157d</i>
4.p.sg.	<i>Krystowého</i> <i>náměstka 77s</i>	<i>Krystowou</i> <i>Lepku 107s</i>	<i>Krystowé</i> <i>Gméno 72n</i>
6.p.sg.	<i>w Krystowém</i> <i>wěku 153s</i>	<i>w Krystowé</i> <i>osobě 139s</i>	<i>o Krystowém</i> <i>djle 135d</i>

1.p.pl.	<i>Krystowj slauhowé 64s</i>	-	<i>Krystowá slowa 163d</i>
4.p.pl.	<i>za Krystowý následownjky (2.list d)</i>	<i>skrze Krystowé zásluhy 68d</i>	<i>na Krystowá slowa 170d</i>

Tabulka 8

V tabulce 8 si můžeme rovněž povšimnout, že i tato posesivní adjektiva skloňovaná jako adjektiva tvrdá inklinovala taktéž k úženi v koncovce – př. *za Krystowý následownjky* (2.list d), *na Krystowým mjstě 66n*.

Kromě těchto tvarů posesivních adjektiv jsme v textu evidovali ještě dvě naprosto odlišné podoby pro nominativ singuláru maskulin. Tyto zmíněné tvary nedisponují ani koncovkou –ý dle vzoru *mladý* ani náležitým tvarem dle vzoru *otcův*. Bylo u nich zaznamenáno zakončení –u. Pravděpodobně se jedná o zkrácenou podobu archaického slovotvorného morfu –ův, původně –óv, později –uov a –ův. Konsonant ve spojení byl odsunut a vokál zkrácen:

Wsseliký Duch kterýž newyznáwá Gezu Krysta nenjt' z Boha: nýbrž to' gest ten Duch Antykrystu / o kterémž ste slýchali / že přigjti má / a gižt' gest nynj na Swětě 72d;
An y Židé o něm řekli: Zdaliž tento nenj Syn Tesařu? Zdaliž tento nenj Tesař ? 134d.

2.2 Tendence k unifikaci adjektivních koncovek

U tvrdých adjektivních maskulin a neuter se v nominativu plurálu objevují sklony k unifikaci, tedy tendence používat jednotnou koncovku –ý pro všechny rody. Tento jev je příznačným rysem běžně mluveného jazyka, Koniášův text jím však výrazně zasažen nebyl.

Pro životná maskulina je v nominativu a vokativu plurálu charakteristická koncovka –í. Dalším doprovodným rysem k tomuto paradigmatu je alternace tvrdých souhlásek *d, t, n, r, k, h, ch* se souhláskami měkkými *d', t', ň, ř, c, z, š*, ke které dochází i v některých souhláskových skupinách: *-ský > -ští, -cký > -čtí*. V textu jsme zaznamenali dva tvary adjektiv mužského rodu s unifikovanou koncovkou –ý a bez hláskové alternace. S unifikovanou koncovkou se rovněž v jednom z příkladů objevuje i posesivní adjektivum, které však v nominativu plurálu disponuje složenou deklinací.

ani Aposstolský / konečně ani Krystový následownjcy negsau 85n;

*Swatý Matauss / Marek / Lukáss / a Pavel potwruzuj 160d X Swatj Marek a Lukáss
pjssý 161s.*

U ostatních adjektiv rodu mužského jsou již tvaroslovné požadavky dodrženy: *aposstolsstj Muži 3n, Swatj Otcowé a Učitelowé 9d, Ržjmsstj Katolicy 19s, wěrnj Křesťané 66s, wěrnj poddanj Cýsařsstj 69d, Synowé Syonsstj 70s, Biskupowé Česstj/ Němečtj 76d, stařj Učitelowé 83s, plassy utrhači 91n, Katoličtj Kněži 169s.*

Neživotná maskulina, která disponovala v nominativu plurálu zživotňující koncovkou *-ové*, mají plurálovou koncovku *-í* rovněž i u rodově shodných adjektiv: *Kacýřsstj Bludowé 8s, prawdiwj Człánkowé 19s, nebezpečnj časowé 91n, Nebesstj paprskowé 156n.* Výjimku představuje spojení *dnowé Nebský sau věčný 138n*, kde se prosadily unifikované koncovky u obou adjektiv, ačkoli substantivum *den* pojalo v plurálu zživotňující koncovku.

Pro adjektivní neutra je v nominativu plurálu příznačná koncovka *-á*. Jediná odchylka byla zaznamenána v případě substantiva *dítky*, u něhož se v purálu prosadila ženská koncovka *-y* místo *-a*, a tudíž se u adjektivního tvaru spojeného s tímto substantivem objevuje v nominativu plurálu taktéž koncovka feminin *-é*: *djtky Syonské 70s.* Ovšem u trpného participia ve složeném tvaru a zájmena je v následujícím spojení evidována rodová koncovka životných maskulin *-í*: *aby wssicknj djtky geho těch drahých Perel / rovným dílem aučastrj byli 175d.*

Ostatní adjektiva byla již v rodové shodě se substantivy: *lidská srdce 27n, hrozná utrhačná slowa 88d, lahodná slowa 92d, mrtwá těla 94d.*

Tendence k unifikaci nebyly postřehnuty pouze u adjektiv, ale i u zájmených tvarů:

a který s nim byli / prosyli Pána padsse na zem 29n;

Toť gsau ti, kterých se wystřjhati Swatý Pawel welj ... takowý Krystu Pánu nassemu neslauži 74n;

Diwj se že některý Czechowé k wůli Martina Lutera ... se spausstj 165n.

Kromě zmíněných dokladů se sklony k unifikaci rodových koncovek neobjevily ani u *l-ových* ani u *trpných* participií.

3. Slovesa

3.1 Koncovky přítomné konjugace v 1. osobě plurálu

V 1. osobě indikativu přítomné nedokonavých sloves a futura sloves dokonavých je ve většině případů zachována koncovka *-me*: *budeme* 96n, *činjme* 175n, *následujeme* 64n, *nedáváme* 81n, *nechceme* 98n, *nemůžeme* 165d, *nepřijdeme* 98n, *se odvracujeme* 15d, *opovážujeme* 175n, *otwjráme* 11s, *poslaucháme* 11s, *potwrzujeme* 134n, *se pausstjme* 64n, *pracujeme* 134n, *se protiwjme* 64n, *prosjme* 163n, *przedstawjme* 91s, *přemáháme* 81s, *przyjmáme* 165s, *rodjme* 81n, *stěžujeme* 8n, *wcházjme* 81n, *winsσουμε* 71s, *zastáváme* 81s.

Progresivní koncovka *-m* byla doložena pouze ve dvou případech:

Tak ačkoliw my austně s Krystem mluwiti nemůžem, neb on od nás wzat gest 63d;
Poněwádž / že wegklad wáss / prawdiwý gest / z Pjsma očitě dokázati nemůžete / wám uwěřiti nemůžem 90s.

Z **50** sloves v 1. osobě indikativu přítomné či futura se progresivní koncovka *-m* objevila pouze u **2** slovesných tvarů, četnost tohoto morfologického jevu činí **4%**.

3.2 Podoba infinitivní koncovky

Slovanský infinitiv se původně vyznačoval koncovkou *-ti*, která je doložena rovněž i ve staré češtině. Paralelně s ní existovala ještě koncovka *-ci* vzniknuvší z *g-ti* a *k-ti*. Od poloviny 14. století se vedle těchto podob objevil i infinitiv s tvrdým zakončením *-t*, který se začal prosazovat vlivem supina. Tento kratší infinitiv je v současné době upřednostňován.³⁴

Formu strašního infinitivu zakončeného na *-ti* dodržel Antonín Koniáš u **364** sloves: *chtjti poslauchati* 13s, *nagjti* 20n, *následowati* 5s, *nawsstjwiti* 19n, *odpowjdati* 80s, *odstrčiti* 63n, *pochybowati* 23s, *powstati* 10d, *poznati* 4n, *pozorowati* 12d, *připsati* 66d, *rozuměti* 10n, *stjhati* 69d, *učiti* 9n, *usylowati* 27n, *wěřiti* 88n, *wydáwati* 2d, *se*

³⁴ Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977, s. 222.

wynaučiti 2d, wysskubati 98n, wzděláwati 135n, wzyti 64d, wzywati 68d. Pouze ve dvou případech jsme našli infinitivní koncovku *-t*:

Kdokoliw tehdy nechce poslauchat napomenuti 7n;
neposlauchegte ho / nic wám nemá co poraučet 100s.

Hyperkorektní jev, zakončení na *-cti*, jsme zaznamenali u sloves 1. třídy *řicti*, *pomociti*, *přemociti* v dalších **16** případech:

Pomoc vyhledati u toho / který netoliko může / ale y laskawě pomociti chce 25d;
ano y gim Chananegský Národ přemociti a zahladiti pomohl 101d;
Nebo mám za to / že patrněgi se řjcti nemůž 103n.

3.3 Výskyt pomocného sloves *být* v indikativu préterita

Préteritum je minulý čas, vyjadřuje děj, který se odehrál před okamžikem promluvy. Skládá se ze dvou částí, a sice z tvarů I-ového příčestí a přítomných tvarů pomocného slovesa *být* v 1. a 2. osobě singuláru i plurálu. Ve 3. osobě sg. i pl. se pak v současné češtině tvary pomocného slovesa vypouštějí. Ovšem v analyzovaném textu doložíme na **15** příkladech zachování těchto tvarů i ve 3. osobách. Ve 3. osobě plurálu se někdy vypouští náslovné *j-*.

*na které Duch Swatý narjka / že **sau byli** odpornj Swětlu 3s;*
*Zdaliž **gsau** nikdy **nečtli** tato slowa w Žaltáři 71n;*
*chce aby Služebnjcy we Gménu geho to též činili / co **gest on** na zemi **činil** 75s;*
*Swatý pak Augustýn / o němž sami odpornjcy wyznáwagj / že **gest se** nikdy*
*Aposstolského učeni **nepustil** 80d;*
***Stalo gest se** y giné pohorssliwé pozdwiženj w Lidu Izraelském 97s;*
***Přisahalt' gest** Pán Dawidowi prawdu / a nezmařit' gi 139s;*
*Maličký **narodil se gest** nám 143s;*
*Cýrkew Ržjmská zawrhla a za kacýře odsaudila Arrya/ Nestorya ... že **sau učili** 150n;*
*gak se tomu rozuměti má / co se o Krystu prawj / že **gest on učil** 154s;*
y že Krystus byl / a učil / y kterak tomu dobře rozumjno / a výklad činěn býti má / co
***gest učil** 155n;*

aby Obraz ukřižovaného Krysta obměkčil zatvrzelé odpornjkůw srdce tak / gako gest obměkčil onoho Maljře 155d;

že gest se kdy s dotčeným Katolickým Knězem seznámil 157n;

že gest Krystus wzał chléb w Ruce swé 160d;

Czemuż uwěřiti nemůžeme, aby Maudrost Božská / a Prawda wěčná Krystus měl se tak brzo nad Slowy swými zapomenauti / a proti tomu / což gest prwe předpowěděl / učiniti 161d;

když gest se wtěliti a naroditi ráčil 167d.

3.4 Konjugace kondicionálového morfu

Kondicionálový volný morf je společně s l-ovým přičestím prostředek formálního vyjádření složeného slovesného tvaru - kondicionálu. Často bývá spojován se spojkou *a* a spojovacím výrazem *kdy* v jediný výraz: *aby, kdyby*.

V Koniášově pojednání se výrazné odchylky v konjugaci těchto morfů neobjevují. Odklon od normy byl zaznamenán pouze ve dvou případech. První případ představuje podoba kondicionálového morfu pro 1. osobu plurálu. Místo korektního *bychom / abychom* bylo ve dvou případech evidováno *bychme / abychme*:

Bratřj abychme uzdrawenj byli / patřmež na ukřižovaného Krysta Pána 106n;

a řekli bychme / že činj welikau křiwdu 167n.

V ostatních případech byla již podoba kondicionálového morfu pro 1. osobu plurálu dodržena důsledně: *abychom mluwili 4s, abychom poslauchali 63d, gakobychom newěděli 63d, abychom poznali 91s, abychom zemřeli 101d; abychom porozuměti mohli 136s.*

Druhý případ představuje 2. osoba singuláru. U sloves se zvrtným zájmenem *si, se*, odděluje se *-s* od tvaru *bys* a připojuje se k zvrtnému zájmenu, např. *bránil by ses*. Ovšem v textu jsme excerpovali dva tvary, v nichž *-s* od morfu odděleno není:

nežlibys w určitý čas k poslyssenj Slowa Božjho a Naučenj Křestianského z Domu se wyljhl 16n;

Kdybys pak y ty wěrná Křest'anská Ržjmské Katolické Cýrkwi odewzdaná Dusse ... se strachowati a kolotati počala 106n.

V jiných případech je výskyt tohoto nového kondicionálového morfu *bys* pro 2. osobu singuláru také korektní. Kondicionálové morfy jsou navíc často psány dohromady s předcházejím slovem:

Paklibys ty zwěstował bezbožnému 6n;

Wywoliż tehdy život / abys y ty żyw był 7d;

był bys y w Krysta wěřil 26n;

gakbys pak ty mě sprawil 154d.

3.5 Tvary opisného pasiva

Opisné pasivum vzniklo pod vlivem latiny. Jedná se o slovesný tvar složený, tvořený pomocí odpovídajících tvarů slovesa *být* a trpného participia, a to n-ového, popř. t-ového.

Výskyt tvarů opisného pasiva je v analyzovném díle hojný. Analogicky, podle tvarů pomocného slovesa *být*, můžeme doložit opisné pasivum pro futurum, prézens, préteritum, kondicionál. V textu byly rovněž evidovány pasivní infinitivy, pasivní imperativ a přechodník.

Futurum: *budess naplněn* 17s, *nebude obwiňowán* 6s, *bude spasen* 68d, *bude počten* 96s, *nebude rozptýleno* 142d, *budu oklamán* 154d, *bude vydáno* 165s.

Prézens: *gest zawrżeno* 5s, *gest učiněn* 7n, *gest zahrabán* 15n, *gest pochowán* 21d, *gsy zatracen* 25d, *gest wzat* 63d, *gsem powolán* 79s, *sem učiněn* 92d, *gsau pobiti* 98d.

Préteritum: *bylo zatraceno* 5s, *byl poswěcen* 78s, *nebylo užjwáno* 83n, *byl ubezpečěn* 92n, *byl poddán* 133n, *bylo vydáno* 165s.

Kondicionál: *byłbys byl upálen* 26n, *aby byli spaseni* 26s, *aby nebylo rauháno* 65s, *aby byla zanechána* 87s, *abys nebyl nakažen* 105n, *aby brán byl* 154n.

Pasivní infinitiv: *musyl býti odwezen* 14d, *musýł býti zřjzена* 65s, *mohl učiněn býti* 78d, *má býti předstawen a powýssen* 104n, *chtěl býti nazwán* 134s.

Pasivní imperativ: *bud'te poslussni* 64s, *bud' pochwálen* 69n, *budiž požehnáno* 71n.

Přechodník: *gsa raněn* 102s. Pro přechodníky je častější spojení přechodníkového tvaru slovesa *být* se složeným tvarem participia: *gsauce tázanj* 69n, *byw zaopatřený* 84n, *byw wyswjcený* 85d, *gsauce oučastnj* 175n.

3.6 Přechodníkové tvary

V analyzovaném textu se častěji vyskytovaly tvary přítomného přechodníku – zaznamenali jsem **77** dokladů. Mezi excerpovanými přechodníky se neobjevil žádný doklad neshodujícího se přechodníkového tvaru s rodem substantiva, k němuž se vázal. Přechodník přítomný byl důsledně tvořen od kmene přítomného nedokonavých sloves náležitými morfy.

*Kněz ten odcház~~e~~**e** ode mě* 19n;

*(Wlastencowé) kdyby často na Kolena padli / a srdečně Boha za Oswjcenj Ducha Swatého žádali řjka**g**jce* 22n;

*(Křesťané) wzýwali Pána milosrdného / a rozprostj**rag**jce ruce swé* 28d;

(Otto Swobodný) ukazuge prstem na Obraz Grupenské Rodičky Božj 62n;

*(Krystus) wssak nicméně poněwádž odcház~~e~~**e** od nás / Cýrkew Choti swau neywěrněgssý / nám wssem za Matku předstawil* 63d;

*(slauhowé) aby se Duchownj náležitě předstawené wrchnosti neprotiwili / nýbrž gi poslussně poddanj byli / we wssem se lib**j**jce / neodmlauw**ag**jce* 64d;

*Proč pak oni gmenug**j**jce se wespolek Bratřj* 71n;

*Dcera gegj gakémusy mámenj to přičj**tag**jce* 169d.

Přechodníky přítomné se však v dřívější době utvářely i ze sloves dokonavých, vyjadřovaly potom předčasnost děje. I takové případy doložíme:

*(Kněz) na to uděl**age** Znamenj Swatého Křjže / takto k Predykantowi promluwil* 80n;

Načež Hubert padna z koně na zem zwolal: Pane ... 85d;

*Synowé Izraelsstj w něm se wzhljd**na**uce uzdrawenj a naprawenj byli* 103/104;

(Maljř) aby zawrhna bludy swé / skrze obrácenj k prawé Cýrkwi / srdce swé Krystu otewřel 156s;

Prosýme tebe Otče Nebeský / aby Duch Swatý přigda učinil tento Chléb neyswětěgssý 163n.

Výskyt tvarů přechodníků minulých nepředstavuje nikterak zásadní konkurenci – excerpovali jsme **10** dokladů:

Otec gehu w Engellandu dostaw o tom zpráwu 21d;

a který s nim byli / prosyli Pána padsse na zemi 29n;
Pročež s Poslednjm Pomazánjm příkladně zaopatřený byw / z toho Swěta sessel 84n;
rozestaupila se země pod nohama gegich a otewřewssy usta swá / pozřela ge s stány
gegich 98s;
Ale y oheň wysse od Pána / zabil 250. Mužů 98d.

3.7 Koncovky sloves 4. třídy ve 3. osobě plurálu

U sloves 4. třídy, která náležejí ke vzorům *prosí* a *trpí* se projevuje sklon k využívání unifikované koncovky *–ejí* ve 3. osobě plurálu indikativu přítomného času. Tato koncovka se začíná prosazovat vlivem slovesného i-kmenového vzoru *sází*. V textu jsme našli 3 doklady sloves s unifikovaným *–ejí* (dílem se zkrácenou *–eji*) místo korektní *–í*: *swrběgi* 92d, *patřegi* 106n, *nestwořegj* 164/ 165. Je to vliv mluveného jazyka.

Dalším rysem mluveného jazyka doloženým v textu je zkrácení přítomného tvaru 3. osoby plurálu u sloves *povědět* a *odpovědět*. Místo spisovných tvarů *povědí* a *odpovědí* jsme v textu excerpovali tvary: *odpowj odpornjcy* 149s, *powj odpornjcy* 149d.

U sloves, která náležejí ke vzoru *sázet*, se mohou objevovat dubletní tvary – vedle staršího *sázejí* i novější *sází* pod vlivem vzorů *prosí* a *trpí*. Podoba na *–í*, původně nespisovná, byla zrovnoprávněna v roce 1993, avšak i dnes je vnímána jako stylově nižší. A právě tyto podoby byly v textu zaznamenány. V textu napsaném v roce 1733 je tak můžeme vnímat jako jevy hovorového jazyka:

mnohé věcy w samém Pjismě swatém se nacházý 9d;
Pročež welice blaudj / kteřj smeyslj 81s;
a wssecko zlé na sebe uwádj ti, genž ... 91s;
některý Cžechowé k wůli Martina Lutera / w té příčině Jana Husa se spausstj 165n.

Obdobný rys zaznamenáme i ve 3. osobě plurálu fázového slovesa *chtít*. Dílem se objevuje starší tvar podle vzoru *trpěti*: *oni (ne)chtj* 71s (je častější), dílem novější tvar *oni (ne)chtěgj* 63s.

IV. PRAKTICKÁ ČÁST – TVAROSLOVÍ

Text 2.: Zrcadlo časného i věčného života

1. Substantiva

1.1 Koncovky maskulin v nominativu a vokativu plurálu

V nominativu plurálu se v zásadě objevuje 5 typů koncovek: o-kmenové koncovky *-i, -y*, co do původu u-kmenová koncovka *-ové*, konsonantická koncovka *-é* a i-kmenová koncovka *-í*.

O-kmenovou koncovku *-i* jsme evidovali u životných maskulin, bývalých o-kmenů, řazených ke vzoru *pán*, pro která je v nominativu plurálu příznačná i alternace tvrdých souhlásek (k/c). Jedná se o tato maskulina: *brouci, červi, poutníci, psi, ptáci, služebníci*. Některá z jmenovaných maskulin (např. původně *červie*) byla ještě v době praslovanské skloňována podle i-kmenového vzoru *gost'* a v plurálu tak měla původně i-kmenovou koncovku *-í* jako *gostie*. Protože však tento deklinační typ mužských i-kmenů zanikl a zůstaly jen i-kmeny rodu ženského, přešla maskulina k produktivnějším vzorům mužské deklinace.³⁵

Wkořenuge aneb Auklady činj Wepř z Lesa a rozlična Zwěř žiragj ... ba y Braucy ... a Ptácy 32d;

Oděw gegich bude Rez a Cžerwy 59d;

gakožto Pautnjcy a Hostj, gako gednoho dne pomynuli 52/53;

gako Psy hlad trpěti budau 59d;

Geden gest tehdy Bůh, a geden Pán sám, giný pak negsau Pánj, ale Služebnjcy 49d.

Koncovku *-i* jsme dále evidovali u životných maskulin, která se dříve řadila ke vzoru *oráč*, tedy k jo-kmenovému sklonění. Jedná se o jména *mravenci* a *zatracenci*:

ba y Mrawency a Blechy ... 32d;

Zatracency budau plni rozličných Bjd 59d.

³⁵ Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977, s. 146.

O-kmenovou plurálovou koncovku *-i* jsme celkem evidovali u **11** maskulin v příslušném paradigmatu.

Dílem se v textu objevila i i-kmenová koncovka *-í* (jako *gostie*), která u bývalých o-kmenových maskulin v dnešní době žije spíše jen v některých dialektech (např. východomoravských či jihozápadočeských): *blázní, pání*. Tato koncovka byla zaznamenána i v nominativu jména *hosté* (původně *gostie*). Tvar *hostí* dnes vnímáme jako archaismus, původní i-kmenová koncovka byla brzy nahrazena konsonantickou koncovkou *-é*. Dlouhá koncovka *-í* byla též nalezena u substantiv: *boháci, komáří, muži, zloději* původně náležejících k jo-kmenovému sklonění podle vzoru *oráč*. Dlouhá koncovka je zde vnímána opět jako jev příznakový. U substantiva *bratr*, které dříve v kolektivním významu náleželo v plurálu k deklinačnímu vzoru *laní*, se prosadila vlivem tohoto vzoru též dlouhá koncovka *-í*: *bratří*.

Ale Bláznj bjdni, poblaudili gsme od Cesty Sprawedlnosti 60s;

Geden gest tehdy Bůh, a geden Pán sám, giný pak negsau Pánj, ale Služebnjcy 49d;

ty y wssycknj gini mocný a slowutný w Swětě gakožto Pautnjcy a Hostj, gako gednoho Dne pomynuli, a wssecknj Smrt srownala 52/53;

Nuže nynj Boháčj, plačte kwylyce 43n;

Gako wlk a medwěd ... ba y Blechy Komárj 32d;

Zesnuly zagisté wssycknj Mužj w Bohatstw 16s;

neskládegte sobě Pokladů w Zemi kdežto Rez a Mol kazy, a kdež Zloděgj wykopáwagj a kradau 43s;

a protož Bratřj ... toho Pána a Saudce strachowati se máme 58s.

Další hojně evidovanou maskulinní koncovkou je původně u-kmenová koncovka *-ové*. V první řadě jsme ji zaznamenali u bývalých životných o-kmenů: *červíkové, molové*. U živočišných maskulin byla v době národního obrození ustálena pouze koncovka *-i*, a proto koncovku *-ové* v těchto případech vnímáme jako rys archaický.

ale wssudy Mauchy, Sstěnjce, Blechy a rozličný Cžerwikowé pokog nedagj 18s;

na Hlawě bude Cžepec zlatý, aneb perlowý a w nitř molowé a hnjdj 15n.

Dílem byla u životných o-kmenů zaznamenána i koncovka krátká *-ove*, která i původně existovala ve své krátké variantě a dloužila se až vlivem mužských i-kmenů. Nalezli jsme ji u těchto životných o-kmenů: *diablove*, *drabove*, *chlapove*, *katove*, *pánove*, *předkove*, *štírove*. Rovněž byla doložena u původního u-kmenu *synove*.

Diablowe také přitom Saudu stanau žalugjce 56s;
Towaryssowe Zatracencůw gsau Diablowe, hleděnjm hrozný, skutkem ukrutni, Katowe neustalý, Drábowe sseredni 59n;
Cokolyw zhřessy Pánowe, zato trpj gich Chlapowe 28n;
Což znagjce mnozy dobrý a Swatj Lide, ano y Předkowe nassy 5d;
Gako wlk a medwěd ... Sstjrowe a Gesstěrky 32d;
Synowe Rechabowj ... Wjna a Nápoge opogného žádného nepili 44s.

Koncovku *-ové* jsme taktéž doložili u bývalých jo-kmenů: *rodičové*. Ve zkrácené původní podobě pak u maskulin: *otcove*, *sršňove*, *tovaryšove*. Rovněž substantivum *soudce*, původní ja-kmen, má v plurálu tuto koncovku: *soudcove*.

kterýžto gsau wssechněm w ohyzdě, ba ano y starý Rodičowé Dětém swým 19n;
Pohostjnu gsem na zemy / a přjchozy rovně gako wssychnj Otcowe mogj 31n;
Gako wlk a medwěd ... Braucy a Srssnjowe 32d;
a zbawenj wsseho dobrého, Towaryssowe Zatracencůw gsau Diablowe 59s;
zdaliž se saudjte mezy sebau / a učiněnj gste Saudcowe Mysslenj nesseslechetných 41d.

Jako archaický rys vnímáme krátkou koncovku *-ove* u neživotných maskulin: *divove*, *dovodové*, *hladove*, *hříchove*, *kořenove*, *měšcove*, *morove*, *příkladove*, *svárove*, *světove*, *zármutkove*, *zázrakove*, *zubove*. S dlouhou koncovkou pak *dnové*.

Zdaliž námj welcy Djwowe a Zázrakowe, Pokuty Trestánj Božj, gimiž nás Pán Bůh ustawičně ze wssech Stranek Pokánj nabyzeti ráčj 4d;
gakož teho hognj gistj Dowodowe, a nám zanechani Příkladowe, dostatečně potwrzugj 6n;
a budau Země Třesenj welyka po Mjstech / a Morowe / a Hladowe 32s;
y gini hrozni Hřjchowe, kterýž téměř giž wssudy panugj 4s;

nynj pak Obżercum nepostačuje Owotce Stromůw / nepostačuje Obylj, nepostačuje Kořenowe Bylin 43d;
až se těm kterýž se spolu saudj Měsscowe wyprazdnj 42s;
Potom pak odtud pocházý Hádánj / a Hadrowánj Swarowe a Swadý 44s;
Starali se guž Swětowe obadwa 38d;
O kterak welyké Nařjkánj Hřjssnjkůw bude Zármutkowe, ... 54d;
Zubowe budau skřjpěti 59d;
neb dnowé geho gako Stjn pomjgegj 14n.

U-kmenová koncovka *-ové/-ove* byla tedy evidována u **43** maskulin v příslušném paradigmatu.

Poslední zjištěnou koncovkou je konsonantická koncovka *-é*, opět doložená ve své krátké variantě:

nadto y Přátele odstupugj od něho 26d;
když mnozy Nepřátele ze wssech stran ustawyčně usylugj 31s;
a že strachem schnauti budau Lide 55n;
páliti bude geho Protiwnjky, genž budau wssycknj bezbožnj a Czinitele neprawostj strnisstěm učjněni 55s.

Plurál (k singuláru člověk) *lidé*, náležící původně k i-kmenům, je evidován vedle výše zmíněného dokladu taktěž s dlouhou koncovkou *-é*: *Nebo my Lidé magjce toliko Pokrm a Oděw męgme na tom dosti 16d.*

1.2 Koncovky maskulin v genitivu plurálu

V genitivu plurálu maskulin jednoznačně dominuje archaická koncovka *-ův*. Koncovku mladší, *-ů*, jsme zaznamenali pouze u **4** neživotných maskulin, která původně náležela k o-kmenové deklinaci:

abych uměl Opatrnost, a Naučenj, Bludů y Bláznowstwj 23n;
ale upadl z Newinnostj w Hřjch, z Hřjchů w Bjdu 47d;

Pročež Prawda přikázal (to gest Krystus Pán) neskládegte sobě Pokladů w Zemi kdežto Rez a Mol kazy 43s;

wydáwagj se w Nebezpečenstwj wětrů 24s.

Koncovku –ův jsme v první řadě zaznamenali u životných o-kmenů: *angelův, bratrův, d'áblův, hříšníkův, molův, ouředníkův, pánův, předkův, služebníků*. Tutěž koncovku má i původně u-kmenové maslulinum *synův*.

Z Wrchu Božjho Wyděnj, z něhož gest negwětssý a negrozkosnėgssý Kochánj: Wůkol z Angelůw 64s;

neb Pjsmo Božj w Zgewenj S. Jana Diábla Žalobnjkem Bratrůw gmenuge 56s;

hroznė Wyděnj Diablůw 59n;

O kterak welyké Nařikánj Hřjssnjkůw bude 54d;

a Rauch wasse od Molůw gest pokaženo 43n;

Stolyce pjssných Auředlnjkůw zkazyl Bůh 48/49;

O Bjdě Služebnjkůw a Pánůw 27d;

abychom nasledowali sslápėgch dobrých a Swatých Předkůw nassých 6d;

a Rozkosse Synůw lidských 25s.

S krátkou koncovkou –uv jsme pak doložili životná maskulina původní o-kmenové deklinace: *d'ábluv, dělníkuv, haduv*.

na lewycy Diábluw množstwj 58s;

hle Mzda Dělnjkuw / kterýž gsau žali kragini wasse 43s;

Zuby Sselmy dopustjmt naně z Prchliwostj Zeměplazuw a Haduw 33n.

Dále jsme koncovku –ův našli u životných maskulin, která byla původně řazena k jo-kmenovému sklonění: *boháčův, kuchařův, přátelův, rodičův*.

Boháčůw pak Pře s welykau Pilnostj opatrugete 40d;

kterýž Uměnjm Kuchařůw ... strogeni býwagi 44n;

když Přatelůw Sskody spatřugeme, a Rodičůw Nebezpečenstwj strasslywé widjme 36s.

Koncovku –ův jsme nejhojněji zaznamenali u neživotných maskulin: *časův*, *darův*, *dnův*, *domův*, *hříchův*, *nábytkův*, *národův*, *pokladův*, *rybníkův*, *skotův*, *skutkův*, *stromův*, *štěpův*, *varhanův*, *veršův*, *věkův*, *zástupův*, *zbytkův*, *zubův*, *žalmův*.

Kterážto těchto Cčasůw dobře se na nás wztahnauti mohau 3d;

z Darůw, kteréž tobě Pán Bůh dal 55d;

Zdalý Krátkost dnůw mých neskoná se brzce 20s;

Welika gsem učinjl Djla má / nadělal sem sobě Domůw 25n;

rozvažuge Nesknownost, swazuge Lež, tak y giné přjpadnosti Hřjchůw 29s;

Naschromáždil gsem sobě Střjbra a Zlata / a Nabytkůw Králowských 25s;

a Kořeny Národůw pjssných usylil 49n;

neschromáždůgte sobě Pokladůw na Zemi 16d;

a nadělal gsem sobě Rybnjkůw, abych swlažowal Zahrady Sstěpůw plodjcých 25n;

Nagednal gsem sobě Služebnjkůw / a Děwek / a měl gsem Czeled' welikau / Skotůw take y Stáda welika 25n;

že Czlowěk wssech Skutkůw Božských žádně rozumně přjčiny nemůž nalezti 23s;

Nynj pak Obžercum nepostačuge Owotce Stromůw 43d;

Držj Buben a Hausle / a raduge se w zwuku Warhanůw 34s;

Slýss Horatia skladatele Werssůw 21s;

Degž nám to ten kterýž gest Pánem Nebe y Země od Wěkůw, až na Wěky Amen 65s;

a Křik gegich wssel w Ussy Pána Zastupůw 43s;

Bohatý pak od Zbytkůw faunj 27s;

O kterak welyké Nařikánj ... Zubůw Skřipenj 54d;

powěděl Žalmůw skladatel 20s.

Jak jsme naznačili v úvodu této podkapitoly - absolutní četnost maskulin s mladší koncovkou –ů byla výrazně nižší, doložili jsme ji u 4 slov. Archaickou koncovku –ův jsme naproti tomu doložili u 57 maskulin, u 3 pak krátkou variantu –uv.

1.3 Koncovky maskulin a neuter v lokálu plurálu

U-kmenová koncovka –ech se prosadila v lokálu neživotných maskulin *post* a *úd*, tedy u maskulin zakončených na tvrdý konsonant.

Chudobu trpjce / sużowanj, hemowanj pro Pána w Postech mnohých 30d;
po wssech pak Audech Ohně pálenj 60n.

O-kmenová koncovka *-ích* se pak uplatnila u životných maskulin *pták* a *žalobník*, která končí na zadopatrový konsonant *k*, jenž vlivem koncovky alternuje *k > c*. Rovněž jsme tuto koncovku zaznamenali jakožto příznakový jev v lokálu plurálu maskulina *divy*, kde je dnes obvyklejší koncovka *-ech*.

kterýž w Ptácých nebeských Rozkoss magj 52s;
O Žalobnjcých w Den saudny 56n;
o Diwych Elizeowých 53n.

U-kmenovou koncovku *-ech* rovněž doložíme u pomnožného neutra *ústa* a u tvrdých neuter *místo* a *léto*.

a budau Země Třesenj welyka po Mjstech 32n;
a toliko w Ustech Pobožnost 4s;
poněwádž by wzdy znali konec (po nesčislných Létech)61s.

V lokálu plurálu byla mnohem častěji evidována feminina s i-kmenovou koncovkou *-ech*. Tato koncovka byla rovněž nalezena jakožto příznakový jev v lokálu feminin *rozkoš* a *ulice*, u kterých dnes užíváme koncovku *-ích*. Koncovka *-ech* sem pronikla právě vlivem sblížení ja-kmenů (stč. *o dušiech*) s ženskými i-kmeny (*o kostech*).

Hodowali, a weselili se, wedli w Rozkossech dnj swé 16s;
a po Ulycech gehu wzdycky spjwagj Alleluga 63n.

1.4 Koncovky substantiv v instrumentálu plurálu

V instrumentálu plurálu maskulin byly doloženy korektní koncovky. U neživotných maskulin o-kmenového původu *hříchy*, *národy*, u životných o-kmenů *bozi*, *d'áblové*, *lotři* a *živočiši* a u původního u-kmenu *synové* byla v instrumentálu plurálu

evidována tradiční koncovka –y, v případě instrumentálu *s d'ábly* pak měkké *i*. U původního jo-kmenu *zatracenci* pak tradiční jo-kmenová koncovka –i (*s oráci*).

mezy wssemi Hřjchy ty gsy wždycky prwnj 47s;
w Nebezpečenstwj mezy cyzými Národy 30s;
aby se směli Bohy činiti 48s;
aby se potom z Diabli a Zatracency w Pekle wěčně káti nemusyl 62s;
w Nebezpečenstwj mezy Lotry 30s;
abychom panowali ... y nadewssemi Ziwotčichy 32/33;
a ont' gest Král / nadewssemi Syny Pejchy 48n.

Jediná odchylka od současnosti byla zaznamenána v instrumentálu substantiva *bratři*. Zde se objevuje místo dnešního tvaru *s bratry* tvar *s bratřimi*. Tato koncovka je následkem příslušnosti tohoto maskulina k ženskému vzoru *laní – s laními: mezy falessnými Bratřimi* 30s.

U feminin byly taktéž nalezeny tradiční koncovky: u a-kmenů koncovka –ami, u i-kmenů koncovka –mi.

a Blázen žádá se odjwati drahým Rauchem a rozličnými Barwami 14d;
wssychni swětskými Neřestmi a Trápenjm sužovánj býwagj 26n.

1.5 Koncovky duálových tvarů

Substantiva označující párové části lidského těla mají v deklinaci některé specifické rysy, které svědčí o existenci bývalého duálu. U substantiv *oči* a *uši* se objevují duálové tvary v nominativu, lokálu a instrumentálu plurálu. V nominativu se navíc vyskytuje dlouhé zakončení *í*.

Oěj mrkagj, a Ussý hlechnau 19n;
wždycky má znjti w Ussých nassých hrozný Zwúk té Božj Trauby 58d;
že Człowěk na ně Očima tělesnýma pohledl 16s.

U substantiva *ruce* byly doloženy duálové tvary pro nominativ plurálu. V lokálu jsme pak zaznamenali hovorovou podobu duálového tvaru *rukouch* s nadbytečným –ch.

Ruce se třesau 21s;

a nic sau nenalezli w Rukauch swých 16s.

Pro substantivum *nohy* jsme v textu místo duálových tvarů evidovali progresivnější plurálové podoby, které sem pronikly vlivem vzoru *žena*. V genitivu plurálu tak byla excerpována podoba *noh* a v lokálu pl. *na nohách* místo duálových tvarů *nohou* a *na nohou*.

ty stůj tamto / aneb sedjc na podnožj Noch mých 41d;

Okowy na Nohách y na Rukauch 60n.

1.6 Koncovky feminin

V analyzovaném textu se objevily některé odlišnosti v deklinaci feminin, která původně náležela ke vzoru *duše* a *kost*. Nejhojněji se v textu vyskytovala feminina se slovotvornou příponou *-ost*. V některých pádech jsme mohli zaznamenat krácení či dlužení koncovek.

V instrumentálu singuláru byla převážně nalezena tradiční dlouhá i-kmenová koncovka *-í*: *s Bolestj* 34d, *bolestj žiw gest* 19d, *s Chořkostj* 34d, *s Libostj* 55s, *před Milostj* 55s, *wyprawyti řečj* 23s, *sužowáni Starostj* 26n, *trápj se tesknostj* 18n, *s Těžkostj* 41n, *Záwystj usychá* 29d, *s Žalostj* 34d. Výjimku tvořila pouze tato feminina: *Nemocy strápen* 36d, *trápj se nesprawedlnosti* 18n, *sužowáni Nauzy* 26s, *s Radosti* 34d.

V dativu a lokálu singuláru jsme naproti tomu evidovali netradiční dlouhou koncovku *-í*: *o bljzkostj* 35s, *k Bolestj* 17s, *o horlywostj*, *o tjchostj* 53n, *o gasnostj*, *k Labutj* 34n, *o nekonečnostj* 60d, *o spolu autrpnostj* 36s, *na paměťj* 11d, *w poctiwostj* 41s, *w Ržečj* 7s, *o Smrtj* 13n, *k sprawedlnostj* 40s, *w starostj* 50s, *proti Temnostj* 32n, *w těžkostj* 30d, *w weselostj* 33d.

V genitivu plurálu se pak dílem objevuje koncovka korektní, tedy dlouhá, dílem varianta zkrácená: *wyhledáwagj Mastj* 43d, *Milostj neudělugete* 42n, *z Newynnostj* 47d, *z Maudrostj* 55d, *do starostj* 18d, *z Ržečj* 55d, *opowrhauce peče a starosti swětských* 12s, *mnohých Bjd a Prácy plny gsau* 17d, *Památka těch Wěcy* 50d.

2. Adjektiva

2.1 Deklinace posesivních adjektiv

Výskyt posesivních adjektiv nebyl vůbec hojný. Celkem jsme našli **13** tvarů, jinak bylo přivlastňování vyjádřeno prostřednictvím genitivu. U **3** tvarů doložíme v nepřímých pádech jmennou deklinaci:

Gho těžké wloženo gest na Syny Adamowy 22s;

Pokusylo toho Djtky Jobowy 34d;

Ale podle Raddy Janowy: kdo má dvě Sukně deg gednu nemagjým 39n.

U zbylých **10** adjektiv se vyskutují v nepřímých pádech tvary složené, které byly navíc zkráceny a v některých dokladech i úžily:

Synowe Rechabowj, a Syn Zacharyásse Kněže Wjna a Nápoge opogného žádného nepili 44s;

Cžtj sobě o Wjře Abrahamowy: o Trpěliwostj Izakowe: o Slawnostj w Egyptě Jozefowe, o gasnostj Mogžjssowe, o Syle Samsonowe: o Horlywostj Finesowe: o Tichostj Dawidowe, o Bohatstwj a Maudrostj Ssalamaunowe 53n.

Jedenkrát jsme dokonce evidovali i diftongizovanou koncovku posesivního adjektiva ve složeném tvaru nominativu maskulin: *Wjno gegich bude Ged Hádoweg trpky* 59d.

2.2 Tendence k unifikaci adjektivních a zájmenných koncovek

(popř. rodových koncovek l-ových a n-ových participií)

V plurálu adjektiv (tvrдых i substantivizovaných), zejména neuter a životných maskulin, se v nominativu a vokativu projevují sklony k užívání unifikované koncovky –ý místo náležitých koncovek –á a –í. Zmíněná koncovka tedy stírá rodové rozdíly. Zatímco v předchozím textu byla tato tendence doložena jen v ojedinělých případech,

v tomto textu je tento rys více než specifický, navíc se unifikovaná koncovka často objevuje s omezenou kvantitou.

Pro životná maskulina je v nominativu plurálu příznačná koncovka *-í*. Jako doprovodný rys se dále uplatňuje alternace tvrdých souhlásek s měkkými v souhláskových skupinách typu *-ský, -cký*. V textu nalezneme spojení, ve kterých jsou tyto znaky životných adjektivních maskulin dílem dodrženy, dílem ne, tedy koncovky adjektiv v některých případech nekorespondují s rodem substantiva, se kterým jsou spojeny. Většinou se jedná o substantivizovaná adjektiva, či složené tvary participií. Nejdříve uvedeme doklady s náležitou koncovkou, v některých případech i se změkčenou souhláskovou skupinou: *wssycknj jsau se odchýlili, učiněnj jsau* 3n, *wssychnj sužovánj býwagj* 26n, *Chudj zagistě sužowani býwagj Nauzy* 26n, *tak také chudj gsau za Pastwu Bohatým* 28s, *nemagj se bezbožnj radowati* 29s, *Sycylsstj Tyrane powěděli* 29d, *Swatj trpěti budau ... sužovánj a trápenj gsauce* 30n, *učiněnj gste Saudcowe Myslenj nesseslechetných* 41d, *Angele geho s njm swrženj gsau* 48s, *domnjwagj se wssycknj, že dlauho žiwj budau* 50n. Přiřazujeme i doklad s adjektivem *nazí*, ačkoliv dle dobového pravopisu se v něm píše *-ý* a ještě se krátí: *Nazy zagistě gsme na tento Swět přissly, nazy se zase nawrátjme* 16s.

Naproti tomu jsme evidovali několik spojení, ve kterých se objevuje více adjektiv, dílem ve tvaru korektním, dílem s unifikovanou koncovkou. Unifikované rodové koncovky se navíc objevují i u l-ových participií, vztažného zájmena *který*, zájmena *jiný* a číslovek se složenou deklinací.

Což znagjce mnozy dobry a Swatj Lide, ano i Předkowe nassy, gesstě ne tak gsau lechce propowěděnj 5d;

Protož chcemeli Maudrý slauti: wssudy gi dobrými skutky, a s dobrým Swědomjm očekáwegme 11s;

ač pak druhý od toho zlého pokog magj na čas, ale wssudy Mauchy, Sstěnjce, Blechy, a rozličný Czerwikowé pokog nedagj 18n;

mladý neznamená starých, kterýžto gsau wssechněm w ohyzdě, ba ano y starý Rodičowé Dětém swým 19n;

gá gsem Urozený, gá gsem Měsstějn takowý, poněwádž wssechny (má být správně všichni) ne Urozený rowný gsme Urozeným, neb wssycknj z gedné Zemi gsme 20n;

Při prwnjm Wěku čteme, že Lidé býwali žiwý dewět set, a wjc Lét 20n;

Stářj pagednau wssemu uwěřj, y zas neuwěřj, hbýtj k mluwenj, neschopný k slyssenj 21s;
A tak ani starý, ani mladý se wychwálugte, ani mladý proti starým pyssný bud'te 21d;
Maudrý necht' wsseho třebas wyzwědj 22s;
wždycky zagiste budaucý se rodj a přjtomný umiragj 35d;
mzda Dělnjkůw, kterýž gsau žali Kragini wasse 43n;
Geden gest tehdy Bůh, a geden Pán sám, giny pak negsau Pánj, ale Služebnjcy 49d;
Lide blaznywj, a nemaudry Marnostj swětské milugj 50n;
ty y wssycknj gini mocný a slowutný w Swětě gakožto Pautnjcy a Hostj 52/53;
Potom Angele kterýž gsau nám k Ostřjhánj daný 56n;
Towaryssowe Zatracencůw gsau Diablowe, hleděnjm hrozný, skutkem ukrutni, Katowe
neustalý, Drabowe sseredni 59s.

Unifikované koncovky jsme rovněž zaznamenali u adjektiv, která se vztahovala k neživotným maskulinním tvarům s zživotňující koncovkou *-ové*, měla by zde tedy být adjektivní koncovka životných maskulin *-í*: *wssechny dnowé geho plný gsau k práci* 21/22, *wssychnj dnowé chudého gsau zlý* 26d. Častěji se však objevují koncovky, které toto zživotňující zakončení substantiva respektují: *gini hrozni hřjchowe* 4s, *welicy Diwowe* 4d, *hognj gistj Dowodowe* 6n, *Dnowe oddanj gsau* 29n.

U neuter nebylo nalezeno tolik odchylek od normy. Ve většině případů byla u adjektivních neuter využita náležitá koncovka *-á*, která korespondovala s rodem řídícího substantiva: *rozdjlná Uměnj Lidská* 22s, *welyka Země Třesenj* 32s, *mysljenj diwná a rozlična* 34s.

Substantivum *muka* je v textu užito častěji jako femininum, proto má v nominativu plurálu spolu s adjektivem náležitě ženské koncovky: *pekelné Muky* 10s. Pouze jednou je doloženo jako neutrum, čemuž odpovídá i plurál: *a kterak budau ukrutna Muka* 62n.

Kromě toho jsme v textu zaznamenali naprosto chybné koncovky – např. v plurálu feminin rodové koncovky životných maskulin: *Ryby Udjcy lapani bywagj* 37d, *umrtwugjce Dusse, kteréž nemohau umřjti, a obžiwugjce ty, kteréž nemohau žiwj býti* 40s. V některých případech přejala tvrdá adjektiva v singuláru koncovky měkkých tvarů: *urozenj* a *statečný Wladiko* 3n.

3. Slovesa

3.1 Koncovky přítomné konjugace v 1. osobě plurálu

V 1. osobě indikativu přítomna a futura sloves dokonavých je ve všech excerpovaných tvarech důsledně zachována koncovka *-me*, progresivní koncovka *-m* zaznamenaná nebyla: *budeme* 17n, *bywáme* 36s, *činjme* 6n, *čteme* 20n, *dostáváme* 33n, *hledáme* 12s, *chceme* 11s, *klademe* 5n, *máme* 12s, *mřeme* 50d, *musíme* 60d, *nagdeme* 4n, *nawrátjme* 16s, *necháváme* 7d, *neodneseme* 16s, *newjme* 11s, *pigeme* 58s, *pljneme* 51d, *pohráwáme* 5s, *přebýwáme* 13n, *přestáváme* 35d, *přikračugeme* 36s, *půgdeme* 57s, *spatřugeme* 36s, *stydjme se* 7s, *ukazugeme* 5s, *umjráme* 35d, *widjme* 36s, *zawřeme* 7n.

U všech **36** slovesných tvarů v indikativu přítomna byla v 1. osobě plurálu nalezena koncovka *-me*.

3.2 Podoba infinitivní koncovky

V analyzovaném výkladovém textu jsme evidovali **4** typy koncovek infinitivu: koncovku *-ti*, její dlouhou variantu *-tí*, hyperkorektní zakončení *-cti*, palatalizací vzniklé *-ci* a krátké tvrdé zakončení *-t*.

Původní forma staročeského infinitivu zakončeného na *-ti* byla nejčetnější, doložili jsme ji u **180** infinitivních tvarů: *cwičiti* 7d, *dáti* 6d, *dokonati* 6n, *dotegkati* 5s, *kaupiti* 46n, *nabjzeti* 4d, *obáwati* 28d, *odehnati* 29n, *opatřjti* 12s, *panowati* 47s, *pečowati* 12s, *plodjti* 32s, *potěssyti* 61n, *powědjti* 5d, *pracowati* 43n, *připomenauti* 6s, *přirownati* 48s, *radowati* 29n, *rmautiti* 54d, *rauhati* 59d, *rozuměti* 50s, *setrwati* 6n, *skonati* 60n, *skregti* 37d, *skřjpěti* 59d, *slyšeti* 8d, *strašjti* 55n, *trpěti* 28s, *umřjti* 10d, *wychwalowati* 8n, *wyprawiti* 23s, *wysaudjti* 42s, *wztahnavati* 3d, *záčjti* 6n, *znjti* 58d.

U dalších **7** sloves jsme evidovali prodlouženou formu staročeské infinitivní podoby *-tí*: *býtj* 11n, *lačnětj* 17s, *nabytj* 11s, *psátj* 12d, *rozumětj* 23s, *umětj* 23s.

Sloveso *moci* bylo doloženo ve **4** případech s hyperkorektním zakončením *-cti*: *mociti* 12n, 58n, 60n, 64d. Jedenkrát jsme dokonce evidovali nový tvar *moci*: *což pak budete mocy na přjsném Saudu tomu odpovědjti* 42s. V **11** případech jsme pak našli infinitivní koncovku *-t*:

a zanjc sobě klademe řjkagjce: wssak to bywá: an to slyssset a wydat 5n;
ano s Hanbau se přiznat musým za tu se stydjme 7s;
že Ržeč českau jmjlugete, celé Důwěrnosti gsa, že gi odemně wděčně přigjti a sobě
poručenu mji ráčit 8n;
Budaucý Wěc, na njž spomjnat máme gestit tato 10s;
neb wjce musy nakládat než by měl wysaudjti 42s;
Nikda nechce nasledowati otcowských Sslápegj, wzdycky chce panowat a włádnaut 49s;
Trestati tebe bude zlost twá, a odwráčenj twé kárat tebe bude 57s;
nebo nesnesytedlné Muky trpět musý 61s;
a w tom Městě slawnem gest welmi bezpečnj být 63s.

3.3 Výskyt pomocného sloves *být* v indikativu préterita

V indikativu préterita se ve 3. osobách singuláru a plurálu objevily tvary pomocného slovesa *být* – *jest* a *jsou/sou*. Tyto starší tvary složeného minulého času byly doloženy ve **21** případech.

Wssycknj gsau se odchylili, spolu neužitečně učiněnj gsau 3n;
neb co gsau gim prospěli gegich Marnosti / co moc swětská, gimíž gsau ani sobě, ani
giným prospjwali 16s;
Zesnuly zagjstě wssycknj Mužj w Bohatstwj, a nic gsau nenalezli w Rukauch swých 16s;
Starý nespomené co gest prwé trpěl 19n;
Znalt' gest to ten, kterýž powěděl 22d;
A gakož gsau nedbali, aby boha znali 30n;
Kdo gest kdy celý den stráwyl w Weselostj 33d;
wždycky zagiste budaucý se rodj a přjtomný umiragj, a cokolyw pominulo giž gest
umřelo 35d;
Hle mzda Dělnjkůw / kterýž gsau žali Kragjni wasse 43s;
wyhlaženj sau, a do Pekla gsau staupili, a na Mjstě gich gini wstaupyli, a tak gest se w
skutku stalo 52d;
přikaždjčkem to smutné Slowyčko nagdess, gjmíž se zawjra Konec gegich takto: a umřel
gest 53n;
onj gsau byli gakož y my nynj gsme, a guž negsau 53s;
Nebo wssecko hyne , a proměnu bere: což gest prwé bylo, guž negnj 53s;

y dj negsprawedlywégssy Saudce přisudžmi tohoto pro geho Hřjchy, poněwádž **gest** twũg **býti nechtěl** 56d;

Tobět **gest byl** neposlussný, ale mně wolný 56d;

Potom tež žalowati budau na Zatracence Osoby ty, kteréž **gsau** od njch Trápenj a Násyli **trpěli** 57n;

A tut se Slowo práwě ukáže, kteréž **gest Dawyd S. powěděl** 57n;

a niž **gsau** w Marnostech a w Bláznowstwj dnũw swých **stráwili** 60s;

anj na Srdce Człowěku newstaupilo, co **gest Pán Bůh připrawyl** swým wywoleným 64n.

3.4 Konjugace kondicionálního morfu

V textu Václava Vitalise Paroubka se žádné odchylky v konjugaci kondicionálního morfu neobjevují. Pro všechny osoby je užito důsledných tvarů, i ve 2. osobě singuláru se objevuje náležitý tvar, novější *bys*. Kondicionální morfy nevystupují příliš často samostatně, častěji byly nalezeny ve spojení se spojkou *a*, tedy ve spojeném tvaru *aby*.

Pro 1. osobu singuláru je dodržen tvar *bych/abych*: **abych** byl ukřižowán 30d, **abych** se poobčerstwil 31n, nežli **bych** odessel 31n, **abych** nebyl nemocen 31n, **abych** se nepálil 31n, **abych** spogil 38s.

Ve 2. osobě singuláru se objevuje náležitý tvar *abys*: **abys** mohl umřjti 53d.

Pro 3. osobu singuláru a plurálu byl evidován opět konrektní tvar *by/aby*: **kdoby** činil 3n, **aby** nehřessyl 10d, **mohlaby** powstáti 23s, **snažil by** se 23d, **by** wyhledáwali 23d, **aby** nalegwali 25s, **aby** činili 30n, **aby** se směli činjti 48s.

Pro 1. osobu plurálu jsme zaznamenali správné tvary *bychom/abychom*: **abychom** nasledowali 6s, **abychom** potupili 13s, **abychom** panowali 32d, **bychom** myslilj 50s, **abychom** trestali 57n.

Ve 2. osobě plurálu jsme rovněž excerpovali důsledné podoby kondicionálního morfu *byste/abyste*: **abyste** nečetli 64s.

3.5 Tvary opisného pasiva

Výskyt opisného pasiva byl v tomto textu velmi hojný. Podoba je stejná jako u prvního textu, tedy časovaný tvar slovesa *být* a trpné participium. Stejně jako u textu předchozího můžeme analogicky podle tvarů pomocného slovesa *být/bývat* doložit

opisné pasivum pro futurum, prézens, préteritum, kondicionál. Rovněž byly v textu evidovány tvary pasivního infinitivu a pasivních přechodníkových forem (sloveso *být* ve tvaru přechodníku a trpné přičestí). Pasivní imperativ doložen nebyl.

Futurum: *bude spasen* 5s, *bude poražen* 17d, *budet' wywýssen* 23d, *bude potupen* 28s, *bude smýssen* 34d, *bude wywolen* 46/47, *budau učiněni* 55s, *budau přiwedeni* 55s, *bude zaplaceno* 55d, *bude naplněn* 54d.

Prézens: *gsau powěděna* 3n, *gest sepsáno* 6s, *gest učiněn* 14n, *nenj napomocen* 26s, *býwá trestán* 28n, *gest zatměno* 30n, *gsy wzat* 32s, *bywá potlačena* 39s, *gest zamordowán* 39d, *negni uzdraweno* 56s.

Préteritum: *byl poražen* 46s.

Kondicionál: *aby wáženo bylo* 27n, *aby byl ukřižowán* 30d, *aby byl sauzen* 45s, *aby chwálen byl* 45s, *by nebyl nakloněn* 46n, *kdyby byl naplněn* 60d.

Pasivní infinitiv: *mohl by přirownán býti* 34n, *nechce být poddan* 47n, *může powědjno býti* 62d, *zadržán býti nemůže* 36n.

Přechodník: *gsa nasycen* 26n, *gsauce učiněni* 49s.

V některých případech se objevovaly ve srovnání s dnešním stavem netradiční tvary trpných participií: *powědjno* 62d, *zadržán* 36n. Konstanc v *Brusu* např. uvádí, že po konsonantech *č, d', ň, p, ř, š, t'* zůstává *-í-* před *-n*: *cvičín, odín, pokoušín* apod. V případě *zadržán* jde zřejmě o analogii s jiným konjugačním typem.

3.6 Přechodníkové tvary

Mezi excerpovanými přechodníkovými tvary jednoznačně dominoval přechodník přítomný. Nalezli jsme **68** tvarů, přičemž v **15** případech se neshodoval tvar přechodníku s rodem a číslem substantiva, k němuž se vázal. Jedná se o tyto doklady:

Wassy Milostj upřjmně přjpisugj a oddawám / wědauc dobře, že Ržeč českau gmjlugete (mluví autor, má být tvar pro rod mužský – *věda*) 7d;

nařjká Boha býti nesprawedlýweho, že nedobře rozděluge, Bližnjho haněgjc nazýwá zlostného (podmětem je *chudý*, správný je tvar *haněje*) 26s;

Služebnjk slaužjc mnohokrát saužen bjwá Hladem, Ránami trestan (podmětem je *služebník*, správný tvar je *slouže*) 28n;

Běda wám pokaženj gsauce Prozbau aneb Zaplatau, genž pohnutj gsauc Láskau neb Zawystj (podmět je v plurálu, správný tvar je *jsouce*) 40n;

Křjčj bezpráwý trpjč a žádný neslyssy (podmětem je *chudý*, správný tvar je *trpě*) 41n;

Obchodnjt tedy rad se stara o Auřad gehož žádá dogjti / řjkagjc (podmětem je *obchodník*, správný tvar je *říkaje*) 46n;

An dnes Człowěk zdráw, sylný , čerstwý hledjc ant na zegtrj gest mdlý (podmětem je *člověk*, správný tvar je *hledě*) 53s;

tolikež žalowati budau y Hřjchowe, a gsauc přiwarzani k Hrdlum Hřjssnjkúw, takto mluwiti budau (podmětem jsou *hříchové*, správný je tvar *jsouce*) 57s;

protož tehdáž ukážjc Rány swé promluwj takto: lačněl gsem a nedaliste my pjti (podmětem je *Kristus*, správný tvar je *ukáže*) 57d;

aby oni také těch pekelných Muk zbaweni byli, gesstě wzdy Czáku magjc (podmětem jsou *zatracenci*, správný je tvar *majíce*) 61n;

a na to pamatugjce, abyste čtauc tuto Knjžku, nečtli gi běžně (podmětem jsou *Křesťané*, správný je tvar *čtouce*) 65n;

ale co w nj psáno gest, rozważowali, rozważugjc od Swěta Milowánj se odchylugjc, odchylugjc se Žiwoti swé napravowali, napravugjc pokánj činjli (podmětem jsou *Křesťané*, správné tvary jsou *rozvažujícíe, odchylujícíe, napravujícíe*) 65n.

Výskyt tvarů minulého přechodníku nebyl nikterak výrazný. Nalezli jsme 2 doklady převážně v citacích z bible:

Wywed z Wazby Dussy mau, nikdy zagistě nemá Odpočinutj 33s;

Tolikež y Lide hynau, bywsse giž negsau 52s.

3.7 Koncovky sloves 4. třídy ve 3. osobě plurálu

Mezi slovesa 4. třídy, která řadíme ke vzoru *prosí* a *trpí*, proniká do tvarů 3. osoby plurálu indikativu přezenta unifikovaná koncovka *-ejí*, náležící původně k a-kmenovému vzoru *sází*. V textu jsme tuto koncovku evidovali u 3 sloves, která patří ke vzoru *prosí*, měla by tedy mít koncovku *-í*: *množegj* 18d, *nawrátěgj se* 22s, *nessetřegj* 50n. Koncovka *-ejí* rovněž pronikla do 3. osoby plurálu slovesa *nenávidět*. Dnešní mluvnické taktéž povolují, ale dříve byla dovolována spíše koncovka tradiční *-í*. V textu jsme evidovali právě koncovku novější: *nenáwiděgj* 28s.

Toto vzájemné ovlivňování vzorů 4. třídy může být oboustranné. Tedy i u slovesných tvarů, které náležejí ke vzoru *sázet*, se vedle tradiční koncovky *-ejí* prosazuje vlivem ostatních i-kmenových vzorů dubletní koncovka *-í*. Dubletní tvary byly kodifikovány v roce 1993, přesto nově dovolené koncovky, původně chápané jakožto hovorové, bývají hodnoceny jako stylově nižší. V textu však byly až na jedinou výjimku dodrženy tradiční koncovky: *přjslussej* 12s, *pomjgej* 14s, *přechazej* 24s, *wcházegj* 24s, *krágegj* 24s, *stawěgj* 24s, *rozhaněgj* 24d, *přinássej* 38s. Pouze do jediného slovesného tvaru pronikla novější koncovka *-í*: *náležj* 63d.

II. DÍLČÍ ZÁVĚR: KOMPARACE TVAROSLOVNÝCH JEVŮ

Na základě analýz barokního a postbarokního textu se před námi zrcadlí nárys stavu češtiny v obou časových rovinách zastoupených texty. Cílem analýzy nebylo jen hledat jevy odlišné od normy, ale též úvaha nad tím, který z autorů vnáší do svého textu více prvků mluvenosti, více progresivnějších znaků či tradičních archaických jevů, které jsou již v živém jazyce opuštěny. Pro daný úkol jsme tedy upustili v některých zcela zřetelných případech od metody vyjádření a komparace údajů dle hodnot relativních četností. Navíc analýza tvaroslovných jevů je jistou měrou závislá na využitém lexiku. Pokud v textu nejsou se stejnou četností evidována posesivní adjektiva či duálové tvary, je potom komparace relativních četností zbytečná. Obdobně jako v případě hláskosloví bychom i zde mohli předpokládat, že text starší, bližší humanistické normě, bude rovněž i méně zasažen hovorovými prvky. Naopak text mladší, od doby humanistických zákonitostí vzdálenější, bude disponovat progresivnějšími znaky. V našem předpokladu musí ovšem rovněž figurovat i fakt, že texty, často doplněny citacemi z bible, budou zasaženy i archaickými jevy či knižními obraty. Zohledníme tedy obě kritéria: výskyt progresivních a archaických znaků. Pojd'me si nyní shrnout specifické rysy jednotlivých textů.

Každý z analyzovaných textů má svůj specifický rys, ve kterém jednoznačně dominuje. Pro Koniáše je příznačná složená deklinace posesivních adjektiv i v nepřímých pádech. Navíc četnost všech excerpovaných adjektiv je velmi vysoká: 158 tvarů. Výskyt posesivních adjektiv v druhém textu je zanedbatelný: pouhých 13 jednotek, z čehož nemůžeme zcela přesně vyvodit, zda autor opravdu inklinoval k složené deklinaci adjektiv, či zda se jedná jen o nahodilé případy.

Specifickým rysem druhého textu, *Zrcadlo časného i věčného života*, je užívání unifikované koncovky *-ý*, častěji s omezenou délkou *-y*, v nominativu plurálu tvrdých životných adjektiv, zájmen a číslovek mužského rodu a též v rodových koncovkách participií ve složeném tvaru. Například v případě vztažného zájmena *který* jsme ani jedenkrát nezaznamenali tvar zastupující mužská životná substantiva *kterí*. Vzhledem k tomu, že v textu převažují vedlejší věty vztažné přívlastkové uvozené právě vztažným zájmenem *který*, je tento hovorový jev velmi nápadný a zhoršuje orientaci v textu.

Navíc tento text dominuje i v narušování kvantity vokálů. Časté je, že jsou vokály dluženy či kráceny v kmeni i v koncovce. Například, jak jsme uvedli,

singulárové koncovky lokálu feminin řazeným ke vzoru *kost* jsou dlouženy téměř ve všech analyzovaných případech. Rovněž jsme zaznamenali dlouhou infinitivní koncovku *-tí*. Naproti tomu koncovka *-ové* v plurálu maskulin bývá častěji doložena ve své krátké původní variantě. Kvantita rovněž kolísá v koncovce genitivu plurálu maskulin *-ův*. Dlouhá i-kmenová koncovka *-í* vyskytující se v nominativu plurálu maskulin *pání, hostí, boháci* je v současné době příznačná jen pro nářečí. Tedy vedle rysu užívání unifikované koncovky a rozkolísané kvantity vokálů se v textu uplatňují i některé nářeční jevy. Text rovněž vynikal v nedůsledném tvoření přechodníkových tvarů. Některé tvary nekorespondovaly s rodem substantiva, ke němuž se vztahovaly. Tato odchylka u Koniáše zaznamenána nebyla.

Za spíše starší jevy knižního charakteru můžeme považovat dodržování infinitivní koncovky *-ti* u obou textů, i když v případě textu postbarokního se objevuje již více progresivních forem s infinitivní koncovkou *-t* z původního supina. Oba autoři využívají koncovku *-ové* v nominativu plurálu neživotných maskulin, neboť ve starší fázi jazyka se koncovka *-ové* uplatňovala jako synonymní vedle koncovky *-i*. Její původní funkce nebyla zživotňující, používala se u maskulin životných i neživotných. U obou textů je v nominativu plurálu maskulin užívání této koncovky častější. Zatímco v případě Koniášova textu není převaha u-kmenové koncovky *-ové* nad o-kmenovou koncovkou *i/y* tak výrazná (46x evidována koncovka *-i*, 5x *-y*, 59x *-ové*), u textu postbarokního jsou již číselné údaje výmluvnější (11x nalezena koncovka *-i*; 43x koncovka *-ové/ove*).

Rovněž se v textech obdobnou měrou využívá i tvarů pomocného slovesa *být* ve 3. osobách préteritních slovesných tvarů. Ze starších rysů jmenujme též genitivní koncovku *-ův*, která jednoznačně dominuje v postbarokním textu a svědčí o vlivu starších textů, z nichž autor citoval, a možná i o ztrátě kontaktu s dobovým mluveným jazykem. V Koniášově *Choti* (1733) se naproti tomu uplatňuje novější koncovka *-ů*. U ostatních jevů, které se staly předmětem naší analýzy, jsme našli víceméně srovnatelný stav – norma dodržena až na ojedinělé, spíše neúmyslné odchylky.

Pro Koniášův text je tak příznačné dodržování tvaroslovných pravidel (s ojedinělými odchylkami). Hovorové tvaroslovné jevy jsou spíše nahodilé, míníme, že ne úmyslné. Text rovněž disponuje staršími jevy (infinitivní koncovka *-ti*, plurálová koncovka neživotných maskulin *-ové*, 3. osoby préteritních tvarů s pomocným slovesem *být*, složená deklinace posesivních adjektiv) a na druhé straně též jevy novějšími: genitivní plurálová koncovka *-ů*.

Paroubkův text disponuje hovorovými rysy (unifikovaná koncovka), nahodilým využíváním kvantity vokálů a nedůsledným tvořením přechodníkových tvarů. Vedle toho se vyskytly i nářeční rysy a gramatické chyby (mohou být neúmyslné, tiskařské). Vedle starších společných znaků dominuje rovněž archaická genitivní koncovka *-iv*. Progresivnějším rysem je náznak užívání tvrdé infinitivní koncovky *-t*.

Můžeme tedy potvrdit naši hypotézu – úroveň mladšího textu je nižší z důvodu nedodržování jmenovaných zákonitostí. Ovšem v obou textech se srovnatelnou měrou uplatňují starší, až archaické tvaroslovné jevy. Můžeme se domnívat, že je to způsobeno výskytem četných citací z bible.

ROZBOR LEXIKÁLNÍ

Obohacování slovní zásoby zaznamenalo značný nárůst již v době humanismu. Vedle tvoření nových slov odvozováním ze základů slov domácích se uplatňovalo i přejímání z cizích jazyků – zejména z latiny, řečtiny a němčiny. Humanističtí gramatikové v zásadě proti přejímkám z cizích jazyků nebyli, ovšem jejich užívání chtěli omezit pouze na prostředí, pro něž jsou tato slova srozumitelná. Tato tendence pokračuje i v období baroka. Zde však pod vlivem puristických snah přechází až k odporu vůči cizím lexikálním jednotkám v české slovní zásobě.

Již od 16. století pronikají do české slovní zásoby latinské termíny z liturgické, školské a lékařské oblasti. Některé byly adaptovány do českého lexikálního systému, jiné si zachovaly příznak cizosti. Výpůjčky z němčiny se objevovaly již od rané staré češtiny, především se jednalo o slova ze správní či rytířské terminologie. Od 16. století počínají některé germanismy pronikat i do mluveného jazyka a odtud i do jazyka spisovného.³⁶

V následujících kapitolách se zaměříme na výskyt těchto cizích slov v analyzovaných textech. V první řadě se předmětem našeho zájmu stávají lexikální jednotky, které se nepřizpůsobily domácímu jazykovému systému a zachovaly si svůj pravopis i výslovnost. Často se jedná především o latinské termíny. V druhé řadě nás budou zajímat lexikální jednotky částečně přizpůsobené, které se však často odlišují po stránce pravopisné, a lexikální jednotky zcela zdomácnělé, u kterých se vytratilo povědomí o jejich cizím původu, neboť se plně přizpůsobily. V tomto případě se zaměříme pouze na přejímky z němčiny a latiny, nikoliv na všeslovanská slova. Vedle původu slov se při lexikální analýze soustředíme i na slovní zásobu vymezenou příznakem expresivity, tedy na slova kladně zabarvená, hanlivá či zhrubělá. Rovněž vymežíme archaismy či slova knižního charakteru a stanovíme, zda vybrané lexikální jednotky náležejí do systému spisovného či hovorového jazyka.

1. Lexikální rozbor: Jediná choti Beránková

Při analýze Koniášovy *Choti Beránkové* jsme zaznamenali především adaptované přejímky z latiny a z němčiny, řidčeji z jazyků jiných. Uvedme některá

³⁶ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1995, s. 50 - 52.

slova latinského původu, která se přizpůsobila českému deklinačnímu systému, ovšem vzhledem k době 18. století nemůžeme říci, že by plně zdomácněla, i když některá byla uváděna již ve staré češtině (např. *komorník*).

cítace 9s	z lat. <i>citāre</i> = doslovně uvádět cizí výrok (R107)
evangelista 133n	odvozeno ze střlat. <i>euangelium</i> (R161)
figura 91d	z lat. <i>figūra</i> = postava, napodobenina postavy, obrazec (R170)
kapitola 80d	z lat. <i>capitulum</i> = oddíl knihy (R263)
komorník 18n	z lat. <i>camara, camera</i> (R289)
zformovaný 20d	z lat. <i>forma</i> (R176)

Tabulka 9

Mnohem více slov, která jsme excerpovali jako cizí, bylo přejato z němčiny, popř. prostřednictvím tohoto jazyka. Uvedme nejprve některé germanismy, které se ustálily v systému spisovného jazyka.

baron 17d	přes něm. <i>Baron</i> z fr. <i>baron</i> (R71)
biskup 76d	ze sthn. <i>biscof</i> (dnes <i>Bischof</i>) (R80)
cifra 9s	z něm. <i>ziffer</i> (R105)
diamant 13n	přes něm. ze strf. <i>diamant</i> (R131)
fara 85s	ze střhn. <i>pharre</i> (dnes <i>Pfarre</i>) (R167)
hejtman 62n	z něm. <i>Hauptmann</i> (střhn. <i>houbetman</i>) = velitel, náčelník, odvozeno z <i>Haupt</i> = hlava (R197)
monarcha 69n	přes něm. <i>Monarchie</i> (R387)
rychtář 77d	ze střhn. <i>rihter</i> = správce, řídící, soudce, od <i>rihten</i> = řídit (dnes <i>richten</i>) (R552)
škoda 93s	z sthn. <i>scado</i> (dnes <i>Schade</i>) (R631)
špehovat 95n	z střhn. <i>spehen</i> = pozorovat (R637)
šprým 68n	ze střhn. <i>springen</i> = skákat, tančit (význam asi od subst. <i>springer</i> = tanečník, kejklíč, z něhož je staročeské <i>šprýmař</i>) (R639)
trefit 13d	ze střhn. <i>treffen</i> = zasáhnout, setkat se (R672)

žalmista (2.s. d)	přes sthn. <i>salm</i> ze strlat. <i>psalmus</i> (R712)
--------------------------	---

Tabulka 10

Vyjma těchto slov německého původu, či těch, která se k nám dostala prostřednictvím němčiny, jsme našli několik lexémů, které by dnes spadaly do sféry obecně-české, dříve do lidové mluvy. Některá slova nesou příznak expresivity.

gruntovně (úvodní list)	z něm. <i>grund</i> = základ; důsledně (R189)
fůra 13d	z něm. <i>Fuhre</i> = povoz, náklad na voze, jež souvisí s <i>fahren</i> = jet; a <i>führen</i> = vést, vézt (R180)
mord 85s / mordýř 88s / zamordovat 84n	z něm. <i>Mord</i> = vražda (R389) / <i>Mörder</i> / <i>morden</i>
vinšovat 2d	z něm. <i>wünschen</i> = přát (R712)
vymustrovat 84s	z něm. <i>Muster</i> = vzor, předloha (R396), asi přímo podle slovesa <i>mustern</i>
zapartykovat 88s	<i>partyka</i> = podvodný, tajný obchůdek; z něm. <i>Partiken</i> = nečestnost (MA435)

Tabulka 11

Některá slova německého původu můžeme z dobového hlediska řadit mezi archaismy: **regiment** 62n – přes něm. *regiment* z fr. *régiment* = pluk (R532). Jiná slova z oboru vojenské terminologie byla přejata i z francouzštiny: **komandant** 62n – z fr. *commandant* od *commander* = velet (H/L233).

Do Koniášova textu rovněž pronikla některá slova expresivní s hanlivým příznakem: **žraní** 15s, **obžerství** 16n, **hovadský** 74s, **vyškubat oči** 98n.

Zdaliž sy w ten čas BOhu poswěcený raděgi hranj a nesmjrného žranj / zahálky a giných nepořádnosti pilněgssý nebyl 15s;

Nenili tobě milegssý Trh / Garmark / Hospodářstw / a žiwnost časná / ba y někdy Zahálka a Obžerstwj 16n;

neb nenj ta maudrost z hůry stupugjcý; ale gest zemská / howadská 74s;

zdaliž y oči nám chceš wysškubati 98n.

Jiná slova naopak na dobové poměry vyznívala vznešeně, až knižně: **zkormoucený** 25s.

V textu se taktéž uplatnily náboženské symboly: **choti Beránková** = církev, nebo **Beránek** = Kristus.

2. Lexikální rozbor: Zrcadlo časného i věčného života

Výskyt cizích slov, která se nepřizpůsobila českému deklinačnímu systému a která si zachovala svůj pravopis, nebyl častý. Jedná se především o latinské termíny z oboru zoologie, botaniky, či ustálená spojení, jejichž český význam uveden nebyl: **aspis** 32s (zmije), **ceraste** 32s (*cerastēs* = roháč), **expertus rubertus** 46d (zkušný), **jacynth** 39s (*hyacinthus* = druh zahradní a pokojové květiny).³⁷

Dále jsme v textu zaznamenali slova, která si zachovala svůj cizí pravopis, ale víceméně se přizpůsobila českému deklinačnímu systému. Ovšem stále jsou vnímána jako slova cizího původu (většinou mají nedomácí zakončení typu *-us* a *-or*). Opět se jedná o lexikální jednotky přejaté z latinské terminologie: **administrator** (úvodní strana d), **physici** (pl.) 38n, **missionarius** (úvodní strana d). V případě maskulina *physici* se uplatnila v plurálu deklinace podle mužského vzoru *pán*. U maskulina *missionarius* se sice v genitivu singuláru objevuje koncovka *-a* (*od Arcy-Biskupského Missionariusu*) podle vzoru *pán*, což svědčí o přizpůsobení, ale neodsouvá se zakončení *-us* v nepřímých pádech.

Dále uvedeme v abecedním pořadí některá slova latinského původu, která se českému jazykovému systému přizpůsobila. Jedná se především o maskulina, odsouvající v nominativu původní latinské zakončení na *-us* a přejímající koncovky české. U některých je sice ještě náznak cizího pravopisu (*diabel*), ale přizpůsobení českému deklinačnímu systému je úplné. Z dobového pohledu je však za plně zdomácnělá považovat nemůžeme.

apoštol 12s	z lat. <i>apostolus</i> (R57)
bakalář (úvod)	ze střlat. <i>bac(c)alarius</i> (R67)
diabel 15d	z lat. <i>diabolus</i> (R121)

³⁷ Při překladu byl užit elektronický slovník.

patriarcha 39s	přes pozdnělat. <i>patriarcha</i> z řec. <i>patriárchēs</i> (R454)
poeta 45s	z lat. <i>poēta</i> (R482)
satanáš 48s	přes lat. <i>satanās</i> z řec. <i>satañas</i> (R634)
suma 5n	z lat. <i>summa</i> (R614)

Tabulka 12

Dále byla nalezena slova přejatá z němčiny, popř. taková, která se k nám dostala skrze němčinu. Jednak zde rozlišujeme lexikální jednotky, které se plně adaptovaly do systému spisovné češtiny, jednak germanismy pronikuvší do běžně mluveného jazyka, často s expresivním příznakem. Uvedeme nejprve některá slova zdomácnělá.

falešný 30d	z střhn. <i>vals(ch)</i> , nyní <i>falsch</i> (R166)
faraon 48d	přes něm. <i>Pharaon</i> z lat. <i>pharaō</i> (R167)
tyran 29d	přes něm. <i>Tyrann</i> z lat. <i>tyrannus</i> (R687)
žert 5n	z střhn. <i>serten</i> = trápit, klamat, podvádět; s pozdějším příkloněním k <i>scherzen</i> = žertovat, bavit se; <i>Scherz</i> = žert (R747)

Tabulka 13

Dále jsme evidovali germanismy s expresivním příznakem, kterých bývá užíváno v hovorovém jazyce.

hadrování 44s	z něm. <i>Hader</i> → <i>hadern</i> = vadit se, potýkat se (M155)
hemovat / hamovat 30s	ze střhn. <i>hamen</i> (dnes <i>hemen</i>) = brzdit (MA159), ve významu překážet
lotr 30s	z něm. <i>Lotter(bube)</i> , ze střhn. <i>lot(t)er</i> = nevázaný chlapík, budižkničemu; nevázaný, lehkomyšlný (R349)
zamordovat 39d	ze střhn. <i>morden</i> = zavraždit (MA373)

Tabulka 14

Z němčiny rovněž pochází slovo **dráb** 59s (pravděpodobně zkrácením z něm. *drabant* = člen tělesné stráže; z něm. *Drabant*, *Trabant*; a to asi od něm. *traben* = klusat H/L131/2), které je vnímáno spíše jako archaismus. Knižní příznak nese lexikální

jednotka **šarlat** 39n (ze střhn. *scharlāt* = rudá barva, drahá látka; kniž. purpur; R625) též přejatá z němčiny. Německého původu je rovněž termín **kment** 39n označující jemné lněné plátno (asi ze střhn. *gewant* = oděv, látka, a to od *wenden* = točit, vinout; R280).

Lexém **zlatohlav** 39n, označující zlatem vyšívanou tkaninu, brokát, vznikl procesem kalkování na základě doslovného překladu polského spojení *zlota głowa* (zlatý čepec; MA716).

Z hovorového jazyka do textu proniklo expresivní slovo **brach** 36d (k bratr – brácha) a **smrad** 60n a zhrubělé výrazy **obžerci** 43d, **žrāti** 43n.

Milost gest Wěc plná Strachu, zanech tak milý Brachu 36d;

w chřjpi bude Smrad, w hlasu Upenj 60n;

Nynj pak Obžercum nepostačuje Owotce Stromůw 43d;

Rez gegich bude na Swědectwj proti wám / a žrati bude Těla wasse gako oheň 43n.

Naproti tomu jsme excerpovali i slova zdrobnělá **oslíček** 28s, či **slovíčko** 53n.

ZÁVĚR

Tématem této diplomové práce bylo porovnat dva výkladové texty z doby baroka, jednak text z období vrcholného baroka, *Jediná choti Beránková* (1733) jezuitského kazatele a spisovatele Antonína Koniáše, jednak text z doby po baroku, *Zrcadlo časného i věčného života* (1770) méně známého kazatele a vlastence Václava Vitalise Paroubka. Komparace se zakládala na třech dílčích rozborech, a to na rozboru hláskoslovném, tvaroslovném a lexikálním. Prostřednictvím těchto dílčích analýz jsme texty porovnali a pokusili jsme se charakterizovat úroveň spisovné češtiny v oblasti hláskosloví, tvarosloví a lexika v časových periodách, které reprezentovaly analyzované fotokopie, tedy v polovině a na konci 18. století.

Samostatná analýza v první řadě předpokládala znalost etapy předcházející, tzn. doby humanistické, jejích zástupců a mluvnických názorů. Poté jsme se zaměřili na éru barokní se stejným zájmem o její gramatiky a jejich autory a na samotný popis analyzovaných jevů. Vycházeli jsme z hypotézy, že vliv doby humanistické a norem královského úzu bude mnohem více dodržován v textu dobově starším, zatímco text mladší bude mnohem více náchylen k přejímání lidových prvků. Tuto teorii by mohl podpořit i fakt, že mnohé z analyzovaných jevů, které humanističtí gramatici tabuizovali, naopak gramatikové barokní připouštěli či dovolovali. Proto by se toto rozvolnění humanistické normy mohlo odrazit i v úrovni češtiny analyzovaných textů. Abychom se vyhnuli předsudkům o této rozporuplné době, které se tradovaly dlouhá století, snažili jsme se k rozboru přistupovat leckdy matematicky a formou statistického vyhodnocování, aby se poté zjištěný výsledek mohl opírat o faktické údaje. Cílem tedy bylo zaměřit se na období baroka z hlediska jazykového, předmětem našeho zájmu nebylo hodnotit a ospravedlňovat dobu samotnou. Pojd'me si nyní shrnout zjištěné výsledky v jednotlivých dílčích plánech.

V hláskoslovném rozboru jsme se zaměřili na tyto jevy: úžení *é > í*, diftongizace *y > ej*, diftongizace *ú > ou*, protetické *v-*, popř. na další nezařaditelné hláskoslovné jevy. Abychom u obou textů dosáhli srovnatelných číselných údajů, používali jsme vedle metody excerpce slov metodu statistického vyhodnocování a přepočítávání na procenta. Tím jsme do našich výsledků zahrnuli procentuální zastoupení slov, která s humanistickým územ korespondovala a která se mu naopak vzdalovala. Tak jsme mohli posoudit, nakolik se autor držel humanistického úzu a nakolik nechal do svého

textu proniknout prvky mluvené češtiny. Komparace těchto údajů ukázala, že v 6 z 9 analyzovaných položek dominuje text postbarokní, tedy Paroubkovo *Zrcadlo*. Tento výsledek by tedy podpořil teorii, že v dalším vývoji vliv kralického úzu skutečně slábl. Ovšem tyto dílčí údaje zdaleka nevypovídaly o stavu českého jazyka v barokních etapách. Bylo by až příliš troufalé říci, že má text mladší skutečně mnohem horší úroveň. Proto jsme provedli další matematickou operaci, při které jsme zjistili, jaké je celkové procentuální zastoupení všech analyzovaných hláskoslovných jevů. Ukázalo se, že oba texty disponují nepříliš odlišnými údaji: 5% pro Koniášovu *Choť* ku 8% pro Paroubkovo *Zrcadlo*.

Tyto údaje naprosto popírají obrozenecké názory na nedostatečnost a úpadkovost barokní češtiny. Ano, je pravda, že jevy, dnes vnímané jako nespisovné, do textů skutečně pronikly, ale míra jejich zastoupení není tak markantní, abychom mohli stav českého jazyka považovat za úpadkový. Ovšem i pro tento minimální odklon od normy máme možná vysvětlení. Berme v potaz, že se český jazyk vyvíjí a vyvíjel a není uzavřeným systémem. Stejně jako norma za posledních x let dovolila kodifikaci nových dubletních tvarů, neboť to vyžadoval tlak ze strany uživatelů, tak i barokní generace autorů vyšla částečně vstříc čtenářské populaci.

Důvod, proč byly tyto texty tak málo zasaženy hovorovými prvky, můžeme spatřovat v jejich žánrovém vymezení. Zatímco texty kazatelské, primárně mluvené a sekundárně sepsané, byly hovorovými jevy ovlivněny, texty výkladové, většinou nábožensko-filozofického charakteru, se případným iregularitám vyhýbaly, neboť byly považovány za nositele vyššího stylu. Svou roli při posuzování má rovněž autorův osobní styl. Antonín Koniáš se jistě do povědomí české populace nezapsal zrovna pozitivně: palič knih, oddaný stoupenec katolické církve, symbolu netolerance po bitvě na Bílé hoře, pronásledovatel jinověrců. Tato sama o sobě nepříliš proslulá charakteristika ovlivňovala dlouhá století i posuzování jazykové stránky jeho knih. Jak uvádí Milan Kopecký v edici *Vejtažního naučení*, Koniáš byl naopak vzorem nositele spisovného jazyka, nikoliv symbolem úpadku, jak jej vnímali obrozenci. Brání se tak proti posuzování jazykové stránky jeho textů, které by se mělo zakládat na pouhých nesympatiích vůči tomuto autorovi a vůči době, do které spadá jeho činnost. Styl druhého autora nemůžeme posoudit. Dochovalo se pouze *Zrcadlo časného i věčného života*, tedy jediná publikace, ze které se charakter autorského stylu jednoznačně vytýčit nedá.

V tvaroslovné části jsme se zaměřili na koncovky substantiv, adjektiv a sloves. Pozorovali jsme, zda jsou užity v náležitých spisovných tvarech, či zda i do tohoto tvaroslovného plánu pronikají koncovky hovorové. Rovněž jsme zjišťovali míru zastoupení archaických a novějších, progresivních prvků.

Pro každý z textů jsme zjistili v analyzovaných položkách jistá specifika. Pro Koniášův text byla zcela příznačná složená deklinace posesivních adjektiv i v nepřímých pádech. Deklinace jmenná podle substantivních vzorů byla rovněž zastoupena, ale v naprosto omezeném počtu dokladů, takže můžeme s jistotou říci, že Koniáš skutečně prosazoval pro posesiva deklinaci podle adjektivního tvrdého vzoru *mladý*. Z našeho současného pohledu by se samozřejmě jednalo o iregularitu v systému spisovného jazyka, ovšem barokní gramatiky tento jev dovolovaly. Můžeme tedy říci, že se autor od dobových pravidel v tomto ohledu nevzdálil.

Zcela specifickým tvaroslovným rysem nalezeným v textu druhého autora bylo prosazování unifikované koncovky *-ý* v nominativu plurálu životných maskulinních adjektiv, zájmen a číslovek se složenou deklinací. Tento rys z dnešního pohledu pronikl do textu již z vrstvy mluveného jazyka, avšak některé mluvnice, např. Jana Drachovského, tyto unifikované koncovky skutečně povolovaly. Další iregularitou je rozkolísaná kvantita vokálů, nejen v koncovkách, ale i v kmeni. Vedle těchto znaků jsme v tomto textu objevili i jevy, které byly později odsunuty do oblasti nářeční – dlouhou koncovku *-í* v nominativu plurálu maskulin typu *pání, boháci*. Kromě těchto jevů jsme rovněž excerpovali několik přechodníkových tvarů, jejichž rodové koncovky nekorespondovaly s rodem substantiva, k němuž se vázaly. Časté bylo využívání femininních přechodníkových přípon ve spojení s maskulinním substantivem či nahrazování tvarů plurálových singulárovými tvary feminin.

Kromě těchto specifických rysů jsme v jiných položkách zaznamenali i další odchylky, které však považujeme spíše za nahodilé, nikoliv příznakové. U Koniáše např. výskyt starší o-kmenové koncovky *-ích* v lokálu plurálu neživotných maskulin *zákon* a *zub*, užití lidové (od původu duálové) koncovky *-ma* v instrumentálu plurálu maskulina *kůň* a adjektiva *jelení*, naopak u substantiva *ruce* je ženská plurálová koncovka *-ami* místo duálové *-ama*, v 1. osobě plurálu indikativu přezenta je koncovka *-m*. U Paroubka se např. vyskytly plurálové tvary párových částí lidského těla *noh* a *na nohách* místo starších duálových.

U obou textů jsme stejnou měrou zaznamenali i rysy archaické. Jedná se hlavně o infinitivní koncovku *-ti*, přítomnost pomocného slovesa *být* ve třetích osobách

indikativu préterita, u-kmenová koncovka *-ové* v nominativu plurálu neživotných maskulin. U Paroubka jsme navíc evidovali i genitivní koncovku maskulin *-ův*. U Koniáše je již koncovka novější *-ů*.

Jak ukázala tvaroslovná analýza, starší text má v tomto případě skutečně lepší úroveň. Jevy proniknuvší z lidového jazyka zde stejně jako v případě hláskoslovného rozboru zaznamenány byly, avšak pouze v ojedinělých případech. Spíše než jevy, dnes hodnocené jako nespisovné, se zde uplatňovaly jevy starší, archaické, což svědčí o tom, že se autor v oblasti morfologie skutečně držel humanistické normy. Z novějších jevů, nikoliv však nespisovných, zmiňme genitivní koncovku maskulin *-ů*.

V případě textu postbarokního byl výskyt prvků z lidové mluvy vyšší. Avšak nutno dodat, že jevy, které dnes hodnotíme jako nespisovné, např. unifikované koncovky adjektiv, byly dobovými gramatikami tolerovány. Pokud opomineme tento zmíněný morfologický rys, nadále nám zůstává rozkolísaná kvantita, iregularity při tvoření přechodníků a nářeční rysy. Ovšem překvapující je, že i text o 37 let mladší disponuje stejnou měrou archaickými jevy jako text staršího vydání. Dokonce se zde ještě objevuje genitivní koncovka *-ův*, užívaná autorem patrně pod vlivem bible a jiných teologických spisů, zatímco u Koniáše v roce 1733 převažuje již podoba genitivu s *-ů*. Ukazuje se, že se čeština k běžně mluveným formám skutečně nevyvíjela. I Václav Vitalis Paroubek ve své práci z roku 1770 dodržuje v některých případech takové jevy staré češtiny, které zastával např. Jan Blahoslav. Můžeme se tedy domnívat, že se autor skutečně snažil humanistický úzus dodržovat. Možné vysvětlení může představovat též fakt, že se autor nechal více ovlivnit češtinou starších spisovatelů, které ve svém díle citoval, než mluveným jazykem.

V lexikálním plánu jsme se zabývali výskytem cizích slov a slov s expresivním příznakem v obou textech, která svědčí o pronikání mluvenostních znaků do psaných textů. V první řadě jsme se zaměřili na zastoupení latinských slov, která se do české slovní zásoby plně neadaptovala a jejichž výskyt nekoresponduje s požadavky puristů. Ukázalo se, že se většina latinských přejímek českému systému plně přizpůsobila, neadaptovaných slov bylo nalezeno minimum. Zejména v postbarokním textu jsme evidovali několik latinských termínů z oblasti zoologie či botaniky. Slova německého původu typu *falešný*, *žert* apod. v podvědomí uživatelů zdomácněla. Jiné germanismy typu *zamordovat*, *vinšovat*, *šprýmy*, *hadrovat*, *lotr* atd. pronikly nejprve do mluvené češtiny a odtud pak do spisovného jazyka. V analyzovaných textech tak slouží

k expresivnímu vyjádření. Rovněž jsme zaznamenali hanlivě zabarvená slova typu *žrát*, ovšem jen v omezené míře.

Lexikální analýza opět ukázala, že výrazy z mluveného jazyka do psaných textů skutečně pronikly, ale jejich zastoupení, obdobně jako v případě hláskosloví a tvarosloví, výrazné není. Výskyt cizích slov svědčí především o kontaktech s latinou a němčinou.

Tato diplomová práce se tedy pokusila nastínit stav češtiny v první polovině a na konci 18. století. Samozřejmě by posouzení stanovené otázky vyžadovalo analýzu většího počtu dobových textů než pouhých dvou. Avšak i tyto dva prameny dokazují, že si barokní čeština zdaleka nezaslouží přívlastek *úpadková*. Koniášův text má sice vyšší úroveň a méně časté zastoupení jevů z lidové oblasti, ovšem ani Paroubkův text nevykazuje častý výskyt hovorových prvků. Náš výzkum tedy uzavřeme slovy, že ačkoli oba texty byly částečně ovlivněny rysy lidového jazyka, čeština této doby by rozhodně neměla být zavrhována.

PRAMENY

Koniáš, Antonín: *Gediná Choti Beránková | Od prwnjho počátku Zasnaubenj | a Založenj swého | až na wěky w včenj Krystowému neporussená | bezpečnau za Beránkem k Žiwotu wěčnému Cestu wkazugjcy: Wsseobecná Ržjmská Cýrkew; Z prawého a dokonalého Zákona BOžjho | W Vkrížowaném Pánu GEžjssy | Wsem tjchého Beránka Krysta Následownjkům. Po prawé Poddanosti a Swobodě Pána GEžjsse taužjčým Křesťanům a Bratřjm: Błaudjčým k Wegstraze Wěrným k Potěssenj Předstawená | A konečně Z nesmjrné Lásky a Prozřetedlnosti Božské gruntowně dokázaná | Od gednoho Kněze z Towaryšstwa P. Gežjsse S Dowolenjm Duchownj Wrchnosti. Wytisštěná w Hradcy Králo: w Wáclawa Tybély | 1733.*

Číslo knihopisu K04296, signatura tisku, s nímž jsme pracovali, SE 406.

Paraubek, Václav Vitalis: *Zrcadlo Čzasného y Wěčného Žiwota Který se Křestián do něho wzhlédne spatřj w něm wssechno co wede k Žiwotu Wěčnému Knjžka Zlata (!), Sepsaná: Od Kněze Cýrkewnjho Wáclawa Vitalisse Paraubka, Wlastence Sadskýho, Swobodnýho Vměnj Mjstra, Pjsma Swatého Bacallaře, a toho Čzasu bljž Prahy, Wrssowskýho, a Mychelskýho Administratora, a Arcy-Biskupského Missionariusu. Wytisštěná w Praze, w Arcy-Biskupské Impresy, skrze Jana Beránka Fakt. 1770.*

Číslo knihopisu je K06867, pracovali jsme s kopií tisku sg. J 42.

SEZNAM LITERATURY

- Adamovičová, B. - Benda, K. - Běťák, P.: *Slovník nespisovné češtiny*. Maxdorf, Praha 2006.
- Bílý, J.: *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba*. Vyšehrad, Praha 1996.
- Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985.
- Černý, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. 1. vyd. Mladá fronta, Praha 1996.
- David, M. (ed.): *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. Jihočeská univerzita, České Budějovice 1998.
- David, M. (ed.): *K jazyku a stylu českých barokních textů II*. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2000.
- Doležalová, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní* (J. David, Medicus hercinius ... 1713). Nепublikovaná DP na PF JU v Českých Budějovicích 2008.
- Dostál, A.: *Historická mluvnice česká. Tvarosloví*. SPN, Praha 1967.
- Havránek, B. - Jedlička, A.: *Stručná mluvnice česká*. Fortuna, Praha 2002.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Hláskosloví*. NČAV, Praha 1963.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Tvarosloví, skloňování*. NČAV, Praha 1960.
- Grepl, M. - Hladká, Z. - Jelínek, M.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 2003.
- Holub, J. - Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. SPN, Praha 1992.
- Kalista, Z.: *České baroko: studie, texty, poznámky*. Evropský literární klub, Praha 1941.
- Komárek, M.: *Historická mluvnice česká. Hláskosloví*. SPN, Praha 1985.
- Kopecký, M.: *Antonín Koniáš. Vejtažní naučení*. Blok, Praha 1995.
- Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Profil, Ostrava 1970.
- Kopecký, M.: *K české barokní homiletice*. In: O barokní kultuře. UJEP, Brno 1968.
- Kopecký, M.: *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. MU, Brno 1999.
- Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007.
- Kratochvíl, A.: *Oheň baroka*. Cesta, Brno 1990.
- Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. NLN, Praha 1997.

Pleskalová, J. - Krčmová, M. - Večerka, R. - Karlík, P. (edd.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007.

Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Univerzita Karlova, Praha 1979.

Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Leda, Praha 2001.

Svatoš, M.: *Knihy zabavené přičiněním misionáře Antonína Koniáše S.J. na opočenském panství na jaře roku 1733 a jejich čtenáři*. In: Petrbock, V. – Lunga, R. – Tydlitát, J. (edd): *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Albert, Boskovice 1999, s. 364-371.

Svatoš, M.: *Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století*. In: Čornejová, I. (ed.). *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.-5.6. 2003. UK v Praze. Ústav dějin UK - Archiv UK, Praha 2003, s. 363-384.

Šenková, S.: *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. Nakl. Olomouc, Olomouc 1999.

Trávníček, F.: *Historická mluvnice československá*. Melantrich, Praha 1935.

Vašica, J.: *České literární baroko*. Atlantis, Praha 1995. (Reprint, nakl. Vyšehrad, Praha 1938).

Vážný, V.: *Historická mluvnice česká. Tvarosloví*. SPN, Praha 1964.

Villarri, R.: *Barokní člověk a jeho svět*. Vyšehrad, Praha 2004.

<http://dvorak-rodopis.cz/mistopis/vaclav-paroubek/>

SEZNAM ZKRATEK

atd.	a tak dále
apod.	a podobně
d	dole
F	feminina
fr.	francouzský
H/L	Holub, J. - Lyer, S.: <i>Stručný etymologický slovník jazyka českého</i> . SPN, Praha 1992.
lat.	latinský
M	maskulina
MA	Machek, V.: <i>Etymologický slovník jazyka českého</i> . NLN, Praha 1997.
N	neutra
n	nahoře
např.	například
něm.	německý
os.	osoba
p.	pád
pl.	plurál
popř.	popřípadě
pozdnělat.	pozdně-latinský
R	Rejzek, J.: <i>Český etymologický slovník</i> . Leda, Praha 2001.
rod.	rodový
s	střed
s.	strana
sg.	singulár
sthn.	starohornoněmecký
střhn.	středohornoněmecký
subst.	substantivizovaný

PŘÍLOHY

Příloha 1.: Úvodní strana - Koniáš, Antonín: *Gediná Choti Beránková od prwnjho počátku Zasnaubenj a Založenj swého až na wěky w včenj Krystowému neporussená, bezpečnau za Beránkem k Žiwotu wěčnému Cestu vkazugjcy: Wsseobecná Ržjmská Cýrkew ...*

Příloha 2.: Úvodní strana – Paraubek, Václav Vitalis: *Zrcadlo Cžasného y Wěčného Žiwota Který se Křestián do něho wzhlédne spatřj w něm wssechno co wede k Žiwotu Wěčnému Knjžka Zlata (!)...*

Příloha 1.

